

Ігор Росоховатський У ПІДВОДНИХ ПЕЧЕРАХ

СЕРІЯ «ПРИГОДИ. ФАНТАСТИКА»

Ігор Росоховатський

У ПІДВОДНИХ
ПЕЧЕРАХ

Фантастична повість
та оповідання

Для середнього шкільного віку

КИЇВ «БЕСЕДКА» 1979

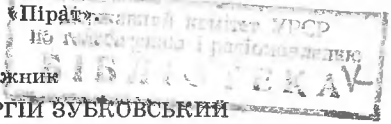

Науково-дослідне судно заходить у бухту. Ученим належить розгадати таємницю загибелі аквалангістів, що раніше провадили тут обстеження, та масового загину риби. З судна спускають батискаф... Проте, як було розгадано таємницю бухти, розповідається в гостросюжетній повісті «У підводних печерах».

У збірнику також вміщено фантастичні оповідання: «Ціна золота», «Таємниця професора Кондайга», «Море вирує в нас», «Шрад».

Художник

ГЕОРГІЙ ЗУБКОВСЬКИЙ

У ПІДВОДНИХ ПЕЧЕРАХ

ФАНТАСТИЧНА ПОВІСТЬ

1

Перший помітив пропажу постачальника. Він побіг до начальника охорони, і вони удвох обшукали склад та господарський двір. Але контейнерів не було.

— А документ про доставку є? — запитав переляканий начальник охорони, начебто документ міг замінити контейнери.

— Та я ж вам його показував. Сам привіз. Простежив, щоб правильно розвантажували і поставили на площадку транспортера...

— А де стояв контейнер з відходами?

— Також там. Його повинні були через півгодини забрати.

— А може, й забрали? І помилково — обидва контейнери?

— Виключено. Я питав і на складі, і в постового.

Кажучи це, постачальник з досадою подумав:

«А я ще дивувався, нащо тут воєнізована охорона. Адже ЕУ-3 об'єкт суто цивільний, експериментальна установка по опрісненню морської води. Хоча енергію їй і постачає атомна електростанція, але, по-перше, станція крихітна і малопотужна, а по-друге, «трішки»

застаріла. Такі станції тепер ні для кого не секрет. І ось маєш...»

Начальник охорони безпорадно розвів руками. Останні іскри надії погасли. Треба було доповідати начальству.

Незабаром у дворі електростанції з'явилися люди з пошуку. Їм давав пояснення сам начальник ЕУ-3 (він же був і начальником електростанції).

— Як бачите, у нас двір закритий,— пояснював він.— Огорожі немає тільки з боку моря, але тут скелястий берег обривається майже прямовисно. Та й кому можуть здатися ці кляті контейнери?

— Це вже інше питання. Не будемо забігати наперед,— сказав невисокий чоловік в окулярах, який назвався Аркадієм Пилиповичем.— Отже, в одному контейнері був збагачений уран, у другому — радіоактивні відходи. На якій відстані лічильник Гейгера реагує на такі контейнери?

— Залежить від чутливості лічильника і від середовища,— промовив начальник об'єкта.

— Ви поясните це детальніше трохи згодом моему помічникові,— Аркадій Пилипович вказав поглядом на широкоплечого мовчазного чоловіка, який уважно слухав їхню розмову.— А тепер скажіть, чи не було на території сторонніх?

— Тільки водії вантажної машини, які доставили контейнер.

— Добре. Охарактеризуйте ваших працівників.

— Вас цікавлять наукові співробітники чи й робітники теж?

— Усі.

Начальник ЕУ-3 почав давати короткі характеристики співробітникам. Про одного з них він відгукнувся не дуже схвально. Аркадій Пилипович уважно слухав і водночас оглядав огорожу, будови...

— Скільки важить контейнер з відходами?

— Майже двісті кілограмів. Свинцева прокладка все ж таки...

— Машина для транспортера може під'їхати тільки з цього боку?

— Абсолютно точно.

— Ваші охоронники уміють поводитися з лічильником Гейгера?

— Звичайно.

— Нехай вони разом з моїм помічником перевірять он ту доріжку, що веде до воріт і...— Аркадій Пилипович ще раз обвів поглядом східну частину території, де огорожі не було і море починалося наче від самого двору,— і це місце...

— Добре, добре,— згодився начальник.— Але я хотів би повернутися до характеристики того товариша...

— Гарзд. Ходімо до вас у кабінет. Покажете мені його особисту справу.

Тим часом охоронники разом із новоприбулими почали виконувати наказ Аркадія Пилиповича. Там, де берег обривався до моря, лічильник Гейгера показав різке підвищення радіоактивності. Охоронники оглянули це місце ретельніше і виявили сліди. Дивні це були сліди — невеличкі малопомітні трикутнички з якимисьь круглими відбитками всередині з двадцятикопійкову монету...

Помічник доповів про знахідку Аркадієві Пилиповичу. Всі разом роздивлялися сліди, намагаючись визначити, чії вони. Загадка могла б прояснитися, якби на той час вони довідалися про ще один зниклий контейнер...

2

Загримів — кільце об кільце — якірний ланцюг. Море дзвінко зойкнуло, хлопнуло піною. Корабель плавно захитався на хвилях.

Слава стояв біля борту поруч з Валерієм, задивившись у темну морську воду. Десь там криється відповідь на загадку. Він мимохіть подумав про свого тезка з лабораторії Михальченка і тих двох аквалангістів... Що побачили вони в останні хвилини життя?.. Їхні трупи спливали на поверхню, як до того спливала мертва риба, — без ран, без жодних ушкоджень. Тільки де-не-де червоні плями на тілі та ще в одного із спортсменів на обличчі застигла усмішка — не гримаса, не передсмертний жах, а справжнісінька весела усмішка... Що саме розвеселило їх перед смертю?..

— Славко, пам'ятаєш умову? — запитав Валерій.

Не повертаючи голови, Славко кивнув. Та Валерій теж дивиться на воду і тому повторює запитання.

— Я не зміною рішень.

То правда, і Славко любить це повторювати. Йому здається, що Валерій посміхається. Хвиля принесла на гребені кілька розду-

тих рибин, притисла їх до борту. Вітер доносить солодкуватий дух мертвоти. І, як відзначали всі, хто побував у бухті останнім часом, тут майже немає чайок. Вони невідь-яким чином відчули небезпеку і покинули бухту.

Запанувала тиша, лиховісна, похмура.

На палубу викотився Нечипір Арсенович Тукало і густим своїм баритоном повідомив, що приготування закінчено. Славко розпорядився, і за кілька хвилин над палубою на талях завис білий, з поздовжніми чорними смугами батискаф.

— Ходімо, — Славко рушив до батискафа.

Вони вмостилися якнайзручніше, приготувалися до спуску. Скрипу й крестання лебідок вже не чули. В ілюмінаторах промайнули іскристі ланцюжки й щезли. Віконечка ніби зовні зашторилися чорними запонами і раптом вкрилися сріблястою плівкою. Це спалахнули прожектори.

Славко відрегулював їх, і світ за ілюмінаторами почав повільно вимальовуватися. Він здавався Славкові нерухомим і порожнім, хоча й мерехтів у променях прожекторів десятками відтінків. Славко зрозумів: тут майже не було життя — не мчала стрілою геть від яскравого світла тріска, не розливалися сріблом зграйки сардин. Тільки поволі де-не-де пропливали парасольки медуз.

На пульті спалахнув червоний вогник, і кабіна наповнилася сухим стрекотом. Хлопці одночасно зиркнули на той вогник. Так, то запрацював лічильник Гейгера. Він зафіксував невидиму небезпеку, що не мала ні кольору, ні звуку, ні запаху.

Валерій запитливо глянув на Славка, але

той лише усміхнувся. Випромінювання поки що не загрожує, радіація не сягає контрольної цифри. Вони занурювалися далі під монотонний акомпанемент лічильника. Потім пішли над самим дном, яке в променях прожекторів поставало перед зором особливо рельєфно. Кожен камінь об'ємний, видно кожен виступ, западинку. І все сяяло яскраво, святково.

Та ось серед цього вражаючого видовища, вихопленого прожектором з вічної пітьми, сяйнув металевий відблиск.

Славко спрямував туди промені двох бокових прожекторів. Величезний металевий ящик... Кілька латинських літер і добре знайомий усім зловісний знак.

— Контейнер... — хрипко вимовив Валерій.

Славко розглядав пустельне, без будь-якої рослинності дно. Стерильне. Наче добре оброблена рана. Але чому? Радіація тут, коли вірити лічильнику, не така вже й велика, щоб убити все живе.

«Коли вірити лічильнику»... Його кинуло в жар. На чолі виступив піт. Натиснув на важіль — батискаф почав підніматися. Зусиллям волі утримався, щоб не випустити з відсіків усю воду і не вилетіти вмить на поверхню. Хоча батискаф все-таки піднімався надто швидко.

В ілюмінаторі пропливли швидкі тіні. Зникли. Славко майже інстинктивно вимкнув бокові прожектори, а носовий пригасив. І тіні з'явилися знову. Стишив хід. І раптом збагнув, що лічильник не брехав! В ілюмінаторі на великій відстані зблиснула зграйка риб.

А потім бокове віконце затулила аморфна, посічена зморшками, в складках маса. Вона здригалася, тремтіла. З'явилось щупальце з присосками, поялозило по прозорій пластмасі, потім — банькаті очі, і Славко подумав — восьминогові. Але одразу ж відкинув це припущення. Навіть для восьминогових вони були незвичайні. Їх вираз швидко змінювався, був надто осмислений, ба навіть проникливий. Йому здалося, що в глибині тих очей причаївся біль, якесь болюче запитання.

Та ось в ілюмінаторі показалися вся голова, беззубий з дзьобом рот, частина тулуба і лійкоподібний отвір. Сумнівів більше не було: восьминіг. Якийсь незнайомий вид — не далекосхідний *ostopus Doffeina*. Адже ці очі... Цей, можна сказати, погляд... Правда, у восьминогів він буває досить виразний. Але така осмисленість... А може, здалося? Далася взнаки зайва настороженість, напруженість?

Валерій промовив щось нерозбірливе, не маючи сили відірвати погляду від дивовижних очей, і тієї ж миті голова зникла.

Славко марно чекав якийсь час, вмикаючи й вимикаючи світло. А тоді знову почав підйом.

«Власне кажучи, мені поки що нічого не пощастило встановити, — міркував. — Радіоактивність не така велика, щоб могла бути відповіддю на загадку, тим більше на тій глибині, куди могли опуститися люди з аквалангами. Може, саме ось такі тварини напали на них? Звичайно, легенди про страшних восьминогів — вигадка. Але ці тварини — надто вже незвичайні...»

Зразу ж після повернення на палубу корабля Славко скликав товаришів і розповів про свої спостереження. Ухвалили знову спустити батискаф. Цього разу в ньому будуть іхтіологи Косинчук і Павлов.

Але і друге, і третє занурення батискафа не збагатило експедицію новими даними, якщо не брати до уваги, що іхтіологи підтвердили: восьминіг, якого вперше побачили Славко й Валерій, не належить до жодного відомого виду.

Славко найбільше боявся, що керована ним експедиція повернеться з порожніми руками. Він уявляв собі погордливо зневажливу міну на обличчі Івана Герасимовича, докірливий погляд директора, мовчання співробітників, яке він витлумачував би як завгодно, тільки не як звичайнісіньке мовчання.

У ці дні Славко крутився, як муха в окропі. Він дуже схуд, піджак між лопатками провисав, навіть великий м'ясистий ніс трохи загострився. Не залишив без уваги жодного припущення співробітників щодо таємниці бухти, навіть найфантастичнішого. А з його вуст гіпотези сипалися одна за одною. Він навіть уві сні придумував їх, хоча і спав не більше чотирьох годин. А вдень аж хитався. Важко сказати, що тримало його на ногах. Певно, чорна кава та ще честолобство.

Коли Тукало помітив, що мертва риба, виловлена в бухті, має якийсь дивний запах, Славко сам перевірів це в лабораторії. Спочатку він нічого особливого не завважив, але чаклував доти, аж поки і йому ота падала почала здаватися незвичайною. І він майже не здивувався, коли, врешті-решт, встановив:

клітини риби втрачали деякі амінокислоти, багаті на фосфорні сполуки.

Славко ще й ще перевіряв результат аналізу. І коли Валерій висунув свою більш ніж химерну пропозицію, він гаряче підтримав її і метикував над пристроями для здійснення її.

І ось вони знову вдвох опускалися в батискафі. Час од часу Славко поглядав на прикріплену до батискафа сітку, куди помістили рибу й крабів. Вони мали служити за принаду.

«Ми перебрали все, що могло бути причиною загадкової загибелі, і ні на чому не зупинились. Залишилися тільки дивовижні восьминоги. Звичайно, це теж тільки припущення, та коли не залишається нічого іншого...» — сказав Славко на нараді і запропонував саме цю принаду.

Батискаф уже чимало проплив, але восьминоги не з'явилися.

«Може, ми збилися з курсу?» — подумав Славко.

Коли опустилися нижче, він переконався, що це саме так. Дно тут аж ніяк не нагадувало пустелю. Перед ними розляглися справжнісінькі джунглі. Життя буяло тут, пнулося з усіх пор, із щілин між камінням, із розколин на скелях.

Обоє були вражені цим розкішним світом поряд з мертвою зоною.

Валерій розглядав зарості, час від часу щось фотографує. Він приготувався зробити нові знімки і попросив Славка увімкнути бокові прожектори.

— Поглянь! — раптом вигукнув Славко.

В ілюмінаторі з'явився восьминіг. Він плів, мов торпеда, виштовхуючи воду із своєї «лійки» і склавши щупальці так, що вони скидалися на стабілізатори. За ним плвли чотири його родичі. Вони наблизилися до сітки, потім попливли уздовж неї, наче обнюхували. Один простягнув щупальце і обережно провів ним по сітці, ніби його цікавила сама сітка, а не те, що в ній. Він ненадовго зник з поля зору, та згодом в ілюмінаторі знову з'явилася його голова. Величезні очі були вкрай зосереджені. Їхній погляд зупинився на Славкові. Над очима випнулися рижки. Восьминіг почав змінювати колір, переливаючись різними відтінками, і раптом розквітнув веселкою.

— Це він так вітає керівника експедиції, — пожартував Валерій.

— Типова реакція, — цілком серйозно зауважив Славко.

— А може, він хоче поговорити з нами?

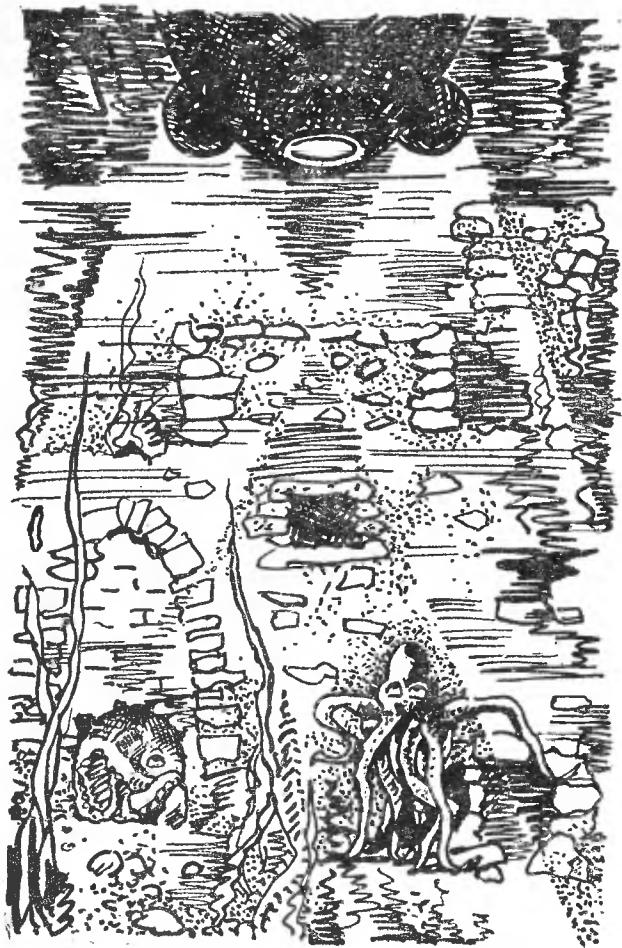
Потвора простягла щупальця і помацала віконце.

— Але ж він заступає нам сітку, — спохмурнів Славко і змінив напрямок руху батискафа.

Сітку знову стало видно. Та Славко і Валерій побачили, як восьминоги, вишикувавшись у журавлиний кліч, відходили геть, так і не доторкнувшись до принади.

— Ніколи не чув, що вони плавають строем, — пробубонів Славко.

Він потяг на себе важіль глибини, скеровуючи батискаф навздогін за восьминогами, майже не маючи надії на успіх, оскільки батискаф явно поступався перед живими

торпедами і швидкістю, і особливо маневруванням.

Одначе Славкові пощастило. Він наздогнав їх біля самого дна і встиг запримітити, як прудкі тіні прослизнули крізь вузьку підводну ущелину.

«Начебто знають, що батискаф за ними не пройде», — подумав і повів корабель в обхід.

Кілька віражів — і він побачив зграю восьминогів, що рухалися тепер уже ланцюжком. Ті, мабуть, уздрівши батискаф, мов по команді, кинулися кудись униз і зникли. Славко увімкнув на повну потужність прожектори і зойкнув від здивування.

Перед ним горіло, вигравало всіма відтінками веселки місто восьминогів. Він згадав знамениту книжку Іва Кусто і Фредеріка Дюма. В ній французькі дослідники описували порівняно прості підводні будови з каміння та різноманітного будівельного сміття — аж до уламків цегли та панцирів крабів. А тут громадилися багатоповерхові будівлі з лабіринтами вулиць і концентричною площею в центрі.

Валерій заворожено дивився на місто, намагаючись запам'ятати кожну деталь.

Обоє забули про аквалангістів, про завдання, про безпеку. Якби вони прихопили з собою водолазні костюми, то, напевне, вийшли б з батискафа, щоб краще роздивитися дивовижні симетричні споруди, складені (акванавти ладні були в цьому поклястися) із обтесаного каміння.

— Октопус сапієнс! — прошепотів Славко. — Оце було б відкриття.

— А чому б і ні! — вигукнув Валерій. —

Новий вид — восьминіг розумний! Хіба це принципово неможливо? Що ми зовсім недавно знали про дельфінів? Стривай, стривай. Ми ж іще нічого не знаємо...

З найближчої будівлі стрімголов вихопився восьминіг і помчав просто на батискаф. Славко пригасив прожектори. Восьминіг застиг на місці, а потім повільно, ніби запрошуючи рухатись за ним, поплив. Славко повів за ним батискаф.

Восьминіг плив, роблячи численні завороти, час від часу спинявся, ніби давав можливість батискафу наздогнати його.

Несподівано ожив лічильник Гейгера, фіксуючи наявність радіації. Його скрегіт дедалі посилювався. Ось забликала перша контрольна лампочка, потім — друга. Якщо засвітиться третя — перебувати в зоні небезпечно.

Попереду сяйнула металева брила контейнера. Це була звичайна «коробка» з відходами ядерного палива, які тепер часто зустрічались на океанському дні. Важко було сказати, хто її тут посіяв, бо жодного розпізнавального знаку на ній не знайшлося. Восьминіг простяг щупальця, ніби вказуючи на неї, розвернувся і шугнув угору. Йому знову довелося зачекати батискафа. Потому він енергійно виштовхнув воду з «лійки» і поплив майже по вертикалі. Батискаф рушив за ним.

Що це? Восьминіг привів їх до місця, яке помітили з висоти льотчики і позначили на карті? Тут вода була червонувата через надмірну кількість планктону.

— Так он воно що! — вигукнув Славко. —

Сільвестров має рацію! Радіоактивним випромінюванням можна викликати цвітіння планктону?

— Ро-зу-мі-ю,— буркнув Валерій, думаючи про своє.

— Але ж це саме те, що може, та ще й як, згодитися людям: величезна кількість планктону — це море харчового білка!

Валерій дивився на червонувату воду з якоюсь відразою.

У цей час Славко натиснув кнопку, з батискафа висунулася товста трубка з рухомих наконечником і всмоктала потрібну кількість води разом з планктоном для аналізу.

Восьминіг зацікавився трубкою, помацав її щупальцем. Потім простягнув щупальце в напрямку маси планктону і поринув униз, уже не чекаючи батискафа.

— Він мовби підказує нам: шукайте розгадку там, де планктон,— мовив Валерій.

— Ого, друже, у тебе чудова уява. Чому б тобі не спробувати сили у фантастиці? — пожартував Славко й натиснув на важіль глибини.

3

Учасники експедиції знали, який трудяга Славко, але в ці дні він перевершив себе і вкрай заганяв усіх. Вдень і вночі горіло світло в судновій лабораторії, не вимикалися термостати, гули центрифуги, осаджуючи розчин. Мікротоми різали зелену тканину на тонісінькі плівки, щоб потім ці зрізи лягли на скельця мікроскопів. Водночас дослі-

джували воду в напівпрозорих колонках, обробляли кислотами та лугами.

Славко ще більше схуд, і хтось пожартував, що його ніс скоро перетвориться на гострий дзьоб, яким він остаточно заклює своїх бідолашних підлеглих.

На щастя, цього не сталося. Через кілька днів, худий, з червоними від безсоння очима, але акуратно поголений, Славко скликав співробітників, коротко й діловито сказав:

— У цій бухті ми натрапили на локальний острівець планктону. Дослідження показали дещо підвищену радіоактивність зеленої маси. Неважко встановити зв'язок між контейнером з радіоактивними відходами та інтенсивним розмноженням планктону. Ось дані.

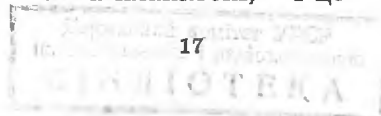
В каюті згасло світло. На екрані з'явилися колонки цифр.

— Як бачите, Сильвестров має рацію, і Нечипору Арсеновичу доведеться змиритися з цим, — підсумував Славко, коли увімкнули світло.

— Аж ніяк! — заперечив Тікало, підхопившись із стільця.— Хоча ви вперто й тримаєтеся за свого Сильвестрова, але проблема не вирішується так, як вам хочеться.

Тукало забігав по каюті на коротеньких ногах, виставивши круглий живіт. Він тепер чомусь дуже нагадував краба, що наздоганяв здобич чи сам рятувався від хижака.

— Всім тепер відомо, що людству, бажає воно того чи ні, доведеться звикати до незвичних харчів. Це безперечно! Сьогодні ми даємо випасатися на планктоні риби, моллюскам, щоб потім споживати їх. Але згодом нам доведеться самим пастися на планктоні,— і це

не так уже й погано. Навпаки — і оццадливо, і смачно. Власне, ми вже й почали це робити. Перші плавфабрики, ці механічні «кити», переробляють планктон, виготовляючи з нього справжнісінькі делікатеси. Тільки вперта відданість традиціям заважає визнати очевидність...

Славко спробував був зауважити, що Тукало захопився виступом і час переходити до ділової частини, але йому не вдалося вставити жодного слова.

Якщо вже Нечипір Арсенович сідлав свого коника, то негайно пускав його в галоп:

— Ви правильно говорили колись, що вже сьогодні варто думати про те, як підвищити урожай планктону. Але, юний друже мій, (в устах Тукала слово «юний» звучало як недосвідчений), опромінення планктону з допомогою ізотопів, як запропонував Сільвестров, нічого не варте. Впливаючи радіацією на механізм спадковості, ми введемо нові сорти планктону, але з пониженим вмістом білка. Кормової маси буде більше, та її поживність погіршиться. До того ж існує небезпека — і неабияка! — радіоактивного зараження маси...

Тукало на мить зупинився, глибоко вдихнув повітря і ще з більшим запалом провадив далі:

— Цього ви хочете?! Але ж досить взяти ту ж саму енергію, підняти на поверхню воду з глибини триста—п'ятсот метрів, де так багато поживних речовин, — і проблема розв'язана. Ми виростимо нечувані врожаї планктону, багато риби, морських тварин...

— Але механізми для переміщення вод

будуть створені ще не скоро, — нарешті кинувся й собі в атаку Славко, — а метод Сільвестрова можна застосувати сьогодні. Дози опромінення можна взяти такі, щоб не зашкодити людям і в той же час прискорити розмноження планктону, його «цвітіння»...

І раптом Валерій згадав. Ну, звичайно: цвітіння! Він же сам готував для газети матеріал одного зарубіжного кореспондента. Йшлося тоді про Японське море. Цвітіння води, незрозумілий спалах розмноження планктону, убиває перлові устриці. Це відомо давно. Стародавні писання, наприклад, свідчать, що вода в Нілі інколи набувала кольору крові, і тоді, напившись її, гинули тварини. А якщо це так... Виходить, і аквалангісти, і риба загинули тому, що... Думка була до неможливості проста. Але ота простота і насторожувала. У такий спосіб можна було б надто легко розгадати таємницю бухти. Невже він здогадався про те, до чого не могли додуматися вчені, фахівці?

— Даруйте... — мовив Валерій, трохи затишаючись. — Усе-таки я мушу сказати...

До нього повернули голови. Славко з досадою: мовляв, мовчав би, а то зараз бовкнеш таке, що мені потім тільки раків пекти; Тукало — явно осуджуючи зухвалість журналіста; інші — просто з подивом. Але Валерій уже не міг зупинитися.

— Колись я готував статтю одного іноземця про те, що планктон в пору цвітіння убиває тварин... На каліфорнійському узбережжі вмирали люди... Ті, що споживали отруєні черепашки... Я добре пам'ятаю статтю...

— Чорт забирай! — підвів руки догори

Тукало. — А він має рацію! Джгутикові здатні виробляти смертельний алкалоїд. Оцей ваш контейнер і викликав цвітіння, «червону чуму». Ось що ви разом із своїм Сильвестровим хочете піднести людям.

Славко підбіг до Валерія, обняв його радісно, потім насупився і, врешті, мовив:

— Може... Може, саме тому й загинули аквалангісти... І риба гине. Треба ретельніше дослідити воду в бухті.

Він дивився на свого друга і думав: «Медики правильно говорять, що тепер немає взагалі лікарів, а є фахівці з правого чи лівого вуха. Так у кожній галузі науки. Це схоже на фокусування променя: чим він дужчий, тим дрібніші камінці, піщинки освітлює на своєму шляху, але при тому залишає в темряві скелю, якщо вона височіє трохи осторонь. Цей процес закономірний. Ми йдемо в глибину, звужуючи простір для пошуку. І ось до чого це призводить. Двоє людей дивляться в окуляри мікроскопів і сперечаються, чи справді піщинки є частинками скелі, а третій без мікроскопа бачить усю скелю. Він, ділетант, бачить більше саме тому, що не потонув у морі знань... Широта поглядів — ось чого нам бракує».

Знову батискаф ішов у море. Знову працювали центрифуги, хімічні аналізатори. Славко ходив якийсь злий, роздратований. Щойно полаявшись із Тукалом, він поспішив до радіорубки. Його в коридорі перестрів Валерій:

— Зачекай, старий, — зупинив він товариша, — скажи, врешті-решт, маю я право знати, чи підтвердився мій здогад...

Славкові було не до нього, та все ж мусив відповісти.

— Даруй, друже. Звичайно, ти маєш право знати... Але річ у тому, що твердої відповіді ще немає. Алкалоїд ми виявили, але у надто мізерних дозах. Людина отруїться ним тільки тоді, коли вип'є щонайменше літрів зо два морської води. Таке, як ти розумієш, виключене, бо хто добровільно питиме в такій кількості морську воду? А до того ж, чому не гинуть восьминоги? Одне слово, тут ще безліч «чому». Необхідно розширити дослідження і насамперед взятися за восьминогів. А для безпеки треба відтягти контейнер куди-небудь у глуху морську западину, поки його стінки остаточно не роз'їла вода. Тому я викликаю спеціального підводного човна-буксирувальника...

Славко помітив, як витягнулося обличчя Валерія, і зітхнув:

— Нічого не вдієш, у науці завжди так — аджеється, вже спіймав істину за хвіст, а вона... Будемо шукати.

Він дивився повз Валерія в ілюмінатор. Там підіймалась і опускалась вигнута лінія хвилі, де два моменти — падіння і зліт — переходили одне в інше...

Валерій почув за дверима своєї каюти гамір, тупіт ніг. Він вийшов у коридор і наткнувся на Славка й Тукала. Славко зрозумів його виразне німе запитання і відповів:

— Підводний човен обнишпорив усю

бухту, а контейнера немає. Про всяк випадок спробуємо знову пошукати. Якщо хочеш, дай спустимось з тобою в батискафі. Ти ж пам'ятаєш місце, де ми бачили його?

— Звичайно, пам'ятаю! Там неподалік скеля з характерними обрисами...

— Ходімо! — запалився Славко, вдаючи, що не помічає невдоволення Нечипора Арсеновича.

Вони вийшли на палубу. На телях погойдувався готовий до спуску батискаф. Неподалік виднівся на поверхні підводний човен-всюдихід. Начинений він механізмами до неймовірного і міг виконувати найрізноманітніші операції. Мав тракові гусениці, і це дозволяло йому повзти по океанському дну, видряпуватися на скелі, вибиратися на берег і там розвивати неабияку швидкість. Човен був оснащений радарми, апаратами ультразвукового зв'язку під водою, приладами інфрачервоного бачення.

До хлопців підійшов кремезний чоловік з вилицюватим обличчям і приплюснутим носом — командир підводного човна. Він відвів Славка вбік і тихо сказав:

— Щойно одержав шифровку. Недалеко звідси помічено чужий підводний човен. Правда, спостерігачі стверджують, що він пройшов мимо, не зупиняючись, але вони могли і помилитися...

— Думаєте, він міг забрати контейнер? — стрепенувся Славко. — Але нащо він йому?

— Якщо це контейнер з відходами, то й справді — навіщо? А коли контейнер — то тільки шкаралупа для маскуванню, а начинка зовсім інша?

— Начинка мусить бути радіоактивна. Можуть підвести наші очі, наші вуха, але не лічильник Гейгера.

— Радіоактивність ще не доказ того, що там відходи, — сказав уперто командир. Певно, він не любив довгих суперечок.

— Зате Славко любив перебирати варіанти.

— Але ж і по відходах можна дещо встановити! Наприклад, яку було виконано роботу... Це схоже на корзину з сміттям, яку досліджує детектив. Може, вони не бажають, щоб їхній контейнер потрапив у наші руки?

— Саме так, — багатозначно мовив командир.

Славко засміявся і махнув рукою:

— А може, ми надаремно парка паримо? Лежить той контейнер на тому самому місці, а ви його просто не помітили. Занадто величезний ваш човен. Контейнер для нього — піщинка. Спустимось в батискафі і подивимось.

На обличчі командира проявилось невдоволення: адже брали під сумнів досконалість його підводного човна і ретельність проведеної роботи. Такі відповідальні хвилини, а цей учений хлопчисько легковажно жартує!

— Я піду з вами, — сказав командир.

— Трьом у батискафі тіснувато, — зауважив Славко.

— Дарма, я піду третім! — сказав командир...

Батискаф плавно ліг на воду. Славко віддраїв ілюмінатори і для страховки увімкнув телеекрани.

— Стежте, будь ласка, за екранами, —

запропонував він командирові, — а на нашу долю залишаться ілюмінатори. Так ми вже напевне нічого не пропустимо.

— Слухаю, — сказав командир, прикипівши очима до екранів. Лише тепер Валерій помітив, що він зовсім молодий, навряд чи йому більше двадцяти п'яти.

Славко вів батискаф повільно, весь час підсилював чи зменшував світло прожекторів, освітлював дно під різними кутами.

Пропливали повз темні ущелини, підводні плато, скелі з червоно-синьо-зеленими, ніби мозаїка, панно. Повз розквітлі анемони, які переливалися м'якими пастельними тонами. Деякі ділянки були майже пустельні, на інших помічали табунці риб. З темряви на промінь прожектора виплила зелена зміноподібна мураха. Час від часу роззявляючи пащу, всіяну гострими зубами, вона йшла просто на батискаф, ніби мала намір спробувати на міцність його обшивку.

— Оце хижак! — вигукнув Славко. — Іде на світло і нічого не боїться, хоча «здобич» трошки й завелика...

Аж ось і знайома скеля.

— Тут, — майже одночасно мовили Славко й Валерій, побачивши виступ, схожий на голову носорога.

Так, це був той самий виступ, та сама скеля, біля підніжжя якої нічого не росло.

Потужні промені прожектора освітлювали біле крейдяне каміння, піщані острівці... Але контейнера не було. Наче шмат вірвовки, ледь коливалося над камінням стебло рудої, з яскравими цяточками водорості, занесеної сюди течією.

— Щоб контейнер занесло кудись течією, вона мусить бути дуже сильна, а прилади цього не показують, — бурмотів Славко.

— Тоді, мабуть, підводний човен не просто пройшов мимо, — обізвався молоденький командир.

— А може бути, що ні те, ні друге, — начебто дражнивсь з ним Славко.

— Ви на військовій службі були? — зиркнувши на нього, спитав командир.

— Хочете сказати, що там би з мене людину зробили, — засміявся Славко. — Та це зараз ні до чого.

Він скерував носовий прожектор трохи ліше.

— Погляньте! — вигукнув. — Бачите слід? Ніби хтось і справді тягнув контейнер. А втім, це могла бути і течія, особливо якщо сила її не постійна. Тут треба визначити рух води...

— Не завадило б також зробити розвідку і ретельно оглянути місцевість, використавши водолазів та дельфінів, — зауважив командир.

— Правильно, — погодився Славко. — Тут неподалік є навчальна база біоніків. Дресирують дельфінів. Викличемо Людочку та її друзів.

Цієї миті Валерій, припавши до бокового ілюмінатора, вигукнув:

— Знову він!

До батискафа підпливав восьминіг. У яскравому світлі променя, там, де билосся одне з трьох сердець молюска, було видно темну пляму. Восьминіг зовсім не маскувався, навпаки — набув чорного кольору з поздовжніми білими смугами, немов хотів, щоб його

швидше помітили. Схоже було, що це їхній давній знайомий, бо вже занадто впевнено зазірнув він у віконечко, з цікавістю зупинивши погляд на командирові.

Командир бачив восьминога вперше, і його охопив подив, як свого часу Славка з Валерієм. А втім, і тепер їх зачарували ці величезні, нелюдські і майже людські очі.

— Можливо, справжні очі у нього значно менші, — обізвався Славко. — Але навколо них розміщені колами ряди барвникових клітин — хроматофор. З їхньою допомогою восьминіг може «робити» очі великими, лякаючи ворогів.

— Які б великі не були в октопуса очі, зони в нього надто зіркі, — додав Валерій. Як і кожен дилетант, він полюбляв кззіряти латинськими термінами. — З ним можуть позмагатися хіба що коти та сови.

— Ви теж учений? — запитав у нього командир.

Валерій вважав за краще промовчати. Він тепер і сам не міг визначити свою професію. Хоч він і філолог за освітою, але так склалося, що до філології зовсім непричетний і майже зовсім забув про неї.

Його голова була набита найрізноманітнішими знаннями з кібернетики й біології, медицини і міжнародного права, криміналістики, геології, космоплавання й столярної справи. Він володів прийомом джіу-джітсу і мав перший розряд з лижного спорту, захоплювався слаломом і підводним полюванням... Окрім усього, ще й непогано співав, акомпануючи собі на гітарі, і навіть сам складав пісеньки. А працював він роз'їзним кореспон-

дентом комсомольської газети. Валерій, як і кожен журналіст, мріяв, що коли-небудь натрапить на справжній матеріал і зможе написати книжку... І ось тепер, здавалося, він на шляху до заповітної мети. Він закликав долю, щоб контейнер затягла не течія, щоб восьминоги виявилися представниками нового, зовсім не відомого науці виду, щоб...

Тим часом восьминогий, а точніше восьмирукий, наче прикипів до ілюмінатора. Здавалося, він уважно стежить за всіма діями людей. Командир, певно, його вже не цікавив. Найбільше восьминіг дивився на Славка, і особливо, коли вчений вмикав той чи інший прилад. В такі моменти молоск розквітав різними барвами, ставав то чорним, то попелясто-сірим, зеленим або салатовим, жовтим, оранжевим, рожевим, червоним, вкривався плямами та смугами.

— Жаль, що тут ми не можемо спостерігати найтонших відтінків, — пошкодував Славко. — Їх — сотні, а система прожекторів, навіть у нашого батискафа, ще далека від досконалості, та й пластмаса ілюмінаторів не ідеально прозора. Зате вона має великий запас міцності і витримує такий тиск, коли скло перетворюється на порошок.

У міцності пластмаси невдовзі переконалися всі троє. Восьминіг на хвилинку зник з поля зору, а потім почувися сильні удари по корпусу корабля. Раніше, ніж люди опам'яталися, біля ілюмінатора з'явилося щупальце з великою каменюкою. Методично, із швидкістю пневматичного молота восьминіг забарабанив нею у віконце.

Славко потяг важіль управління на себе,

кидаючи батискаф стрімко вгору, праворуч, ліворуч. Але восьминіг не відставав. Він, очевидно, щільно присмоктався до корабля і робив віражі разом з ним, не перестаючи грюкати по корпусу.

— Він хоче ближче познайомитися з нами, — спробував підбадьорити себе і друзів Валерій.

— Вимкніть світло в салоні! — наказав командир, очевидно вирішивши, що настав саме такий момент, коли треба бути рішучим.

Салон поринув у темряву. Та це нічого не дало. Восьминіг і далі тарабанив з короткими інтервалами, які використовував, щоб зазирнути в ілюмінатор.

— Може, він бачить нас і в темряві? — висловив здогад Валерій.

— Цілком імовірно, — відповів Славко. — Термоскопічні очі, інфрачервоний зір. Глибоководні кальмари фіксують теплове випромінювання. Чому б і цим упертим тварюкам...

Він запнувся, подумавши, що гідробіологові не личить так висловлюватися про об'єкт досліджень.

Восьминіг, врешті, переконався, що пробити корпус не вдасться, перестав тарабанити, востаннє глянув у темний ілюмінатор і зник.

— Ху! — полегшено зітхнув Валерій. — На цей раз близьке знайомство не відбулося.

— Все ще попереду, — пообіцяв Славко. — Познайомимось. І, може, знайдемо відповіді на деякі питання.

— Що ти маєш на увазі? — запитав Валерій.

— Бачиш, — почав Славко, — всі восьми-

ноги вміють орудувати камінням. Ще дві тисячі років тому римський учений Кай Пліній Старший описував, як восьмирукі проникають у черепашки моллюсків... Восьминіг чатує біля хатки моллюска, терпляче чекаючи, коли вона розтулиться. А потім, вибравши момент, кидає до неї камінь — і кінець: черепашка вже не стулиться...

— То він має батискаф за черепашку? — засміявся Валерій.

— Ось про його наміри ми якраз нічого й не знаємо. А шкода, — відповів Славко цілком серйозно.

5

Валерій зібрав усі книжки з гідробіології, які були на судні. Окрім того, він весь час чіплявся з нескінченними запитаннями до Славка, Тукала, іхтіологів. В основному його цікавили головоногі моллюски.

— Чергова перекваліфікація? — усмінувся Славко. Саме він добре знав, скільки таких перекваліфікацій було в Валерійовому житті.

— Ви що, серйозно вирішили стати гідробіологом? — дивувався Тукало. Адже щоб написати репортаж, досить було і сотої частки того, що Валерій уже знав.

Журналіст відмовчувався. Йому не хотілося пояснювати Нечипорові Арсеновичу, що він просто захопився, як захоплювався уже багато разів, коли знайомився з новою для нього справою.

За ці дні бухту знову й знову обстежили

і водолази, і підводний човен, і батискаф. Нічого нового не виявили, контейнера не знайшли. Водолази встановили, що радіоактивність на різних ділянках дна змінюється. Як не дивно, її рівень був найвищий не там, де лежав контейнер, а метрів за п'ятдесят, біля входу до підводної ущелини, але там потрапили в такий лабіринт, що дослідити його до кінця не відважилися. Вирішили перекласти цю справу на дресированих дельфінів.

За два дні прибула і Людмила Миколаївна зі своїми вихованцями — Пілотом та Актрисою, які уже встигли зажити слави в наукових колах. Дельфіни й тут стали загальними улюбленцями. Навіть суворий командир підводного човна грав з Актрисою й Пілотом у м'яча та пригощав їх рибою. При цьому він інколи голосно реготав, а дельфіни розкривали свої пащі, і очі їхні променилися задоволенням. Інколи Актриса від надмірних почуттів легенько щипала ротом командира і потім свистіла «вибачте». Це було одне із сорока п'яти слів, які вона вміла висвистувати дихалом-ніздрю.

Валерій підходив до них, милуючися грою, і тоді командир ніяковів. Якось він захоплено сказав Валерієві:

— А вона красива!

— Хто? — не зрозумів Валерій, дивлячись на Людмилу Миколаївну, яка в той час наставляла робітників, що складали блоки підводного будинку-дзвона. Молода жінка стояла біля борту в темно-синьому спортивному костюмі.

— Я про дельфінку, — чомусь насупився командир.

— А я так і подумав, — сказав Валерій. Він прибрав заклопотаного вигляду і ніби ненароком кинув: — Мені, напевно, доведеться познайомитися з цими тваринами ближче... Славко хоче, щоб я пробув кілька днів у «дзвоні», допоміг Людмилі Миколаївні.

Прибрехав він зовсім небагато. Насправді, посилаючись на інтереси газети, він просив Славка дозволити йому допомагати біля дельфінів. Зваживши на те, що Валерій захоплюється підводним спортом, а він сам дуже зайнятий, Славко дозволив. У такий спосіб убив ще одного зайця — хай Валерій помучить своїми запитаннями Людмилу Миколаївну.

Раніше ніж опустити самого «дзвона», водолази спорудили на дні бухти два підсобні склади та закритий басейн для дельфінів. Серед водолазів був і Валерій. В глибоководному костюмі він почував себе чудово. Шолом із спеціальної пластмаси дозволяв добре бачити у воді, ультразвуковий апарат забезпечував надійний зв'язок з товаришами, а водометний двигун був прекрасним засобом для пересування.

Першого ж дня, щойно водолази почали працювати, до них підпливли восьминоги, яких помітили не зразу. Очевидно, октопуси замаскувалися під колір дна і зробили це, як належало, майстерно. Людям весь час здавалося, що за ними хтось спостерігає, вони не могли з'ясувати, хто саме, і нервувалися. Одначе по-своєму нервувалися й восьминоги. На їхніх тілах почали спалахувати смуги і сліпучо-білі плями. Завдяки цьому й помітили незваних гостей — спочатку одного,

потім другого. Вони трималися метрів за п'ять і не наближались. Начитавшись книжок про октопусів, Валерій спробував погратися з ними і простягнув до одного руку, мольск умить найжачився, прибрав загрозливо го вигляду — кожна з трьох передніх пар щупалець утворила велику дугу навколо смертельно блідого тіла, обрамленого темно-червоною смугою, оголилися основи присосків. Розширилися очі, скеровані кудись угору, ніби восьминіг волав про допомогу. Увесь він начебто промовляв: забирайся геть, поглянь, який я страшний. Валерій був злякався, але за ним спостерігали інші водолази. Не соромитися ж! Він примусив себе підпливти до восьминога ближче. Той відсунувся назад, а коли й це не допомогло, випустив маскувальну чорнильну хмару і, не гаючись, утік.

Валерієві здалося, що після цього восьминоги стали більше звертати на нього увагу, двоє чи троє постійно крутилися поблизу. Він згаяв чимало часу, спостерігаючи за ними, і помітив багато цікавого. Виявилось, наприклад, що у кожній парі щупалець є свої обов'язки: одні — служили «ходулями», щоб пересуватися по дну, інша пара обстежувала предмети. Була ще одна пара, якою восьминіг ніби подавав сигнали.

— Оце вже продукт вашої фантазії, — сказав Тукало, коли Валерій розповів про свої спостереження. — То ви бачили, мабуть, «вартові» щупальці. Під час сну тварини вони пильнують ворога.

— Але мені здалося... — знову почав Валерій.

— А те, що здалося, викладіть у статті для вашої газети... Так би мовити, для цікавості. В пресі це, може, й пройде... Але в науці, юний мій друже...

Він демонстративно відвернувся од Валерія, ще раз даючи зрозуміти, що все-таки не схвалює рішення керівника експедиції послати Валерія до дельфінів.

6

Людмила Миколаївна і Валерій убили чимало часу, щоб зручно влаштуватися в «дзвоні». Треба було так розмістити апаратуру, щоб вона займала якомога менше місця, але щоб доступ до всіх приладів був зручний. Багато клопоту завдавали меблі. Валерій дивувався, що замість легеньких складаних стільців тут були пластмасові крісла із справжніми дерев'яними бильцями. Виявилось, що це не жіночі примхи. Такі крісла запропонували для підводного будинку спеціалісти-психологи. Вони вважали, що серед таких речей людині буде затишніше і, що найголовніше, почуватиметься вона не такою відірваною від світу. Форму крісел при бажанні можна було змінювати. Такі само були і відкидні ліжка.

Салон трубою-коридором сполучався із закритим басейном — дельфінарієм. Люди часто відвідували тварин.

— Потерпіть, малюки, скоро випущу, — лагідно умовляла дельфінів Людмила Миколаївна.

— Скоро, скоро, — тріскотіла Актриса.

— Скоро, скоро? — запитував Пілот і, мотлячи хвостом, ставав свічкою у воді.

Кілька разів до підводного будиночка підпливали восьминоги, роздивлялися людей, водили щупальцями по пластмасі і зникали в мороці.

Людмила Миколаївна дуже зацікавилася восьминогами. Вона розповіла Валерієві, що взагалі октопуси легко піддаються дресируванню, і запропонувала:

— Давайте перевіримо на цих. Тільки спочатку нам доведеться наловити крабів.

Здібності восьминогів перевершили всі сподівання. Після кількох сеансів моллюски неохотно впізнавали геометричні фігури. Варто було їм показати квадрат, як вони прожогом кидалися до вікна, щоб одержати їжу. Ромб означав, що зараз увімкнуть потужний прожектор, і восьминоги поспішали втекти.

Одначе восьминогам дресирування було не дуже до вподоби. Виконавши кілька вправ, вони пливли геть.

— А що, мабуть, варто серйозно взятися за них, — мовила жінка. — Для початку спіймаємо одного.

Вони разом приготували акваріум, забезпечили постійну подачу свіжої води до нього, Валерій зголосився здійснити операцію, жартома закодовану ним «НК», що означало нова квартира. Він зателефонував Славкові й попрохав спустити у вантажному контейнері кілька порожніх бочок і густу сітку. Коли контейнер одержали, Валерій одягнув водолазний костюм і розставив бочки навколо «дзвона».

Чекати довелося довго. Спрути чомусь не

хотіли оселятися в бочках, хоча всі книжки — і спеціальні, і популярні — в один голос стверджували, що варто восьминогові побачити порожню посудину, як він щодуху поспішить до неї. Минуло понад двадцять годин, коли один спрут, нарешті, зацікавився бочкою. Він ретельно дослідив її, потім підплив до «дзвона» і почав обмацувати пластмасу, ніби порівнюючи її на дотик з матеріалом бочки.

Людмила Миколаївна, захоплено стежачи за ним, мовила:

— Він діє так, ніби у нього є розум.

Валерій пригадав Славкове визначення «Октопус сапієнс» і усміхнувся.

Восьминіг так і не поліз у бочку. Але людям допомогла випадковість, принаймні тоді їм здавалося, що то була випадковість. Спрут виявився одним із давніх знайомих, і, коли Людмила Миколаївна взяла в руки квадрат, він подумав, що зараз будуть його годувати. Підплив до віконця шлюз-камери. Але щоб похастувати його через віконце, треба було спочатку відрегулювати тиск повітря в камері, аби він зрівнявся з тиском води за стінами «дзвона», і послідовно увімкнути магнітні механізми.

Раніше все це робилося поступово, але зараз Людмила Миколаївна трішки поквапилася відкрити шлюз-камеру. Цього було досить, щоб струмінь морської води ринув у повітряний відсік, втягнувши туди й восьминога. Запрацювала автоматична система безпеки, відсік блокувався, і восьминіг опинився в полоні. Але, на диво, він не настовбурчувався загрозиливо, не роздувався, намагаючись

пабити собі ціну, і не кладав дзьобом. Він був майже спокійний.

Довелося витратити чимало зусиль, щоб перенести полоненого в акваріум. Хоча восьминіг і не чинив опору, не був занадто великий — мав усього два з половиною метри в діаметрі, зате важив кілограмів з шістдесят. Такі ж за розміром восьминоги Дофлейна мають вагу двадцять—двадцять п'ять кілограмів, до того ж щупальця їхні товщі. Бранець був мускулистий, як усі октопуси, але майже не мав звичайних для них бородавок. Його очі весь час дивилися кудись униз, щупальця перепліталися, і в такі хвилини він нагадував Людмилі Миколаївні східну статуетку мудрого багаторукого бога. Це й спричинило вибір ім'я для бранця. Його назвали Мудрецем.

Бражала шкіра восьминога — досить пружна, схожа на шкіру дельфінів, тільки слизу на ній було більше.

— Ніколи не чула про ці створіння, — сказала дресирувальниця.

— Може, й справді, це новий вид? — обізався Валерій, намагаючись не виказати радісного передчуття.

Бранець виправдав своє ім'я: відразу при звичаївся до нових умов. Непохибно реагував на фігури «азбуки» восьминогів і з задоволенням грав у м'яча. Він добре запам'ятовував предмети і завжди, коли його просили подати палицю, — подавав палицю, просили пластмасовий кораблик — подавав його.

З акваріума Мудреця випускали ненадовго, боялися, що він пошкодить апаратуру. Валерій навчив його приносити черевики,

спорядження, одяг. Та, як не дивно, Мудрець відмовлявся брати «плату» за послуги і, коли йому простягали краба, демонстративно відвертався.

— Гордий, — казав Валерій.

— Можна було б сказати «гордий, як дельфін», якби в цьому він не перевершував їх, — зізнавалася Людмила Миколаївна. — А взагалі, люди не вірять, що у тварин є своя гордість і її хоч зрідка треба щадити. Дресирувальники це добре знають. Грубе «натаскування» може зламати гордість тварини, і тоді сильний і красивий звір перетворюється на бездарне тупе створіння, нічого не варте. Особливо вразливі дельфіни. А ми ж за їхньою допомогою хочемо освоювати та обживати океани! Може, дельфін так само йтиме завжди поперед нас, ризикуючи життям, розвідуватиме нові стежки, охоронятиме свого господаря, як це робить собака на суходолі.

— А Мудреця і його родичів нащо кривдите? — кивнув на восьминога Валерій. — Може, це ще один, морський, собака.

Він зустрівся з Мудрецем очима і замовк. Йому здалося, що в очах тварини світилася ненависть. Ніби восьмирукий бранець прислухався до їхньої розмови і чомусь не схвалював її. Валерій ще раз зиркнув на Мудреця, але на цей раз той навіть не дивився у його бік.

«Здалося», — подумав Валерій.

Людмила Миколаївна почала випускати дельфінів у море. Вони петляли поблизу «дзвона» і, як вважали обоє — і вона, і Валерій, — залюбки поверталися в басейн.

— Не розумію, що з ними скоїлося. Таке враження, ніби бояться моря,— дивувалася жінка.

Вона спробувала поговорити з ними.

— Ви погано себе почуваєте в морі? Щось болить? — питала.

— Ні,— відповів Пілот.

— Акули?

— Ні.

— Інші тварини?

— Ні,— поспішала відповісти Актриса, не наю.

— Не наю,— просвистів Пілот. Звук «з» ніяк не давався дельфінам, тому деякі слова вони вимовляли по-дитячому, і це зворушувало.

— Ні, чи не знаєш?

— Не наю.

Вона поставила ще кілька десятків запитань, але так нічого їй не добилася.

Людмила Миколаївна вирішила, що причина такої поведінки дельфінів криється у якійсь зміні стосунків між ними. Може, причиною цього навіть сварка. В кожному разі краще не посилати тварин у такому стані на розвідку в ущелину. Доведеться зачекати, поки зміниться їхній настрій.

Валерій охоче допомагав годувати тварин. Це розважало в умовах підводного життя. Коли він уперше приніс рибу, то зразу випустив усю в басейн. Невеличкі рибинки не кинулися врозтіч, а з'юрмилися і плавали по колу одна за одною. Пілот негайно підплив до них і завмер з роззявленою пащею, наче зачарований.

— Треба кидати рибу по одній. А то він,

бачите, не наважується розімкнути коло,— засміялася Людмила Миколаївна.

— Не визначить, з якої почати? — усмінувся Валерій.

— А знаєте, ви майже вгадали... Дельфін намічає жертву в цьому хороводі, та вона відразу зникає, а на її місці з'являється інша. Доки він вагається — хапати чи не хапати йому оцю другу рибинку, з'являється третя, четверта... Ускладнена задача зачаровує хижака, притупляє його реакції. Та варто розірвати оце магічне коло... — Вона взяла довгу палицю, опустила її в басейн,— і дивіться!..

Пролунав низький, мов хрюкання, звук, і рибки одна за одною почали зникати в дельфінівій пащі.

— Цікаво! — вигукнув Валерій.

Людмилі Миколаївні подобалося, що він захоплюється, дивується, і вона поспішила ще підлити масла у вогонь:

— Риби інстинктивно знають про силу оборонного строю і часто використовують його. Та ось що найдивовижніше... Згадайте про чарівну силу танка в казках. Там дівчата теж ходять по колу, щоб злий чаклун чи відьма не могли вибрати жертву... Дивний збіг, чи не так?

У Валерія набралось стільки цікавих записів, що їх могло б вистачити на десятки заміток для куточка «З життя тварин». Він вважав себе щасливою людиною і не раз дякував Славкові, що той дозволив оселитися у «дзвоні».

Спати лягали, коли там, нагорі, наставала ніч, хоча їм не завжди хотілося спати саме в ці години. Втрачалось відчуття часу. Тому за

порадою лікарів у підводному будиночку встановили мініатюрні апарати електросну із записами біострумів засинаючої людини. Досить підключитися до апарата — і одразу тебе зборює сон. Апарат можна було використати й тоді, коли в серце закрадався смуток. Щоб збутися його, в апарат закладали плівку із записом бадьорого настрою.

На «ніч» акваріум з восьминогом накривали сіткою, щоб Мудрець не подорожував по «дзвону» сам.

Якось Валерія розбудив тривожний свист дельфінів. Журналіст швидко скопився, накинув халат. Двері в коридор були прочинені. У дельфінарії — теж.

Увімкнув світло. Дельфіни були в протилежному кутку і враз повернули до нього голови. В їхніх очах — панічний страх. Чому б це? Адже в басейні нікого більше нема...

В коридорі залунали квапливі кроки Людмили Миколаївни. Вона стурбовано запитала:

— Чому ви тут? Що сталося?

— Вони тривожно свистіли. І двері скрізь були прочинені...

— Не може бути! — здивувалася Людмила Миколаївна. Потім, подумавши, додала: — Може, тут був Мудрець?

Валерій потиснув плечима:

— Перевіримо.

Йому вже й самому спадало таке на думку. Але як міг восьминіг вибратися з-під сітки? Та й навряд, щоб він зважився увійти до дельфінів, з ними жарти кепські. Але інших пояснень не знаходив...

Вони поспішили до акваріума. Восьминіг

мирно спав під сіткою, закріпленою на всі гачки. Аби перекопатися остаточно, що Мудрець непричетний до цієї пригоди, Валерій перевірів, чи не порвана часом сітка. Ні, все ціле.

Повернулися до басейну.

— Спробуємо щось довідатися від них, — сказала Людмила Миколаївна. — Хоча надії мало. Якби дельфіни мали намір щось повідомити, вони б не чекали, поки їх запитують.

Покликала Пілота, погладила його по голові. Дельфін вистромився з води.

— Пілоте, тебе хтось налякав?

— Не наю.

— Може, щось налякало?

Він не відповів, але Людмила Миколаївна допитувалася:

— Хто, крім нас двох, крім мене і його, — вона показала пальцем на Валерія, — входив до басейну?

— Не наю.

— Чому ж ви свистіли? Там, за стінами, щось коїлося, ви відчули небезпеку?

— Небезпеку, — промовив дельфін.

— Небезпека для вас? Чи й для нас?

— Небезпека.

— Там були люди?

Дельфін мовчав.

— Тварини?

Чути було важке з присвистом Пілотове дихання.

— Але ж ти сказав «небезпека»... Небезпека може загрожувати з боку людини, акули, іншої тварини. Ти ж умієш вимовляти і «людина», і «акула», і ще багато слів. Назви того, хто злякав тебе.

— Небезпека.

Валерій, торкнувшись плеча Людмили Миколаївни, шепнув:

— Море...

Вона зрозуміла і знову нагнулася до дельфіна:

— Вам загрозувало море? Шторм? Підвищилась радіація?

Вона похопилася — останніх слів дельфін не зрозумів. Та й не можна ставити водночас кілька запитань.

— Пілоте, небезпека все ж таки була?

— Небезпека.

Людмила Миколаївна не стрималася:

— Ти сьогодні поганий, Пілоте! Іди геть!

Дельфін ображено заскрипівши, майже не ворушачи хвостом, пірнув на дно басейну. Там улігся, позираючи на хазяйку. Актриса теж лягла поруч і нізачо не хотіла кидати свого друга, скільки її не кликали.

Тоді Людмила Миколаївна заспівала якусь пісеньку і в такт ритмові тихо заплескала в долоні, повторюючи час від часу ім'я дельфінки. Актриса знехотя випливла до неї.

— Хороша моя, ти ж розумієш, що я повинна все знати. Треба розповісти все. Тоді і тобі, і Пілотові буде добре.

Актриса уважно слухала Людмилу Миколаївну, вряди-годи зиркаючи й на Валерія.

— Постараюсь не стомлювати тебе, мила. Дай відповідь на кілька простих запитань. Скажи: небезпека була тут, у басейні, чи там, у морі? Тут чи там? Тільки одне слово: тут чи там?

— Небезпека.

Можна було подумати, що це відповідає

знову Пілот. Той самий присвист у кінці слова, ті ж інтонації.

Тварин, які зовсім недавно були такі тямущі і слухняні, ніби підмінили. Результати довгого дресирування немов вітром розвіяло. Людмила Миколаївна відчувала, як зростає її роздратованість. У голову лізли чужі думки: «Тварина залишається твариною. Скільки вовка не годуй...» Вона закликала на допомогу всю свою витримку й волю, щоб повернути рівновагу та спокій. Розціпила пащу Актрисі, погладила їй ясна, лагідно спитала:

— Ти здорова? Добре себе почуваєш?

— Так.

— Ну, ось бачиш, ти ж не розучилася вимовляти це слово. А тепер скажи: тобі погано зараз?

— Ні.

— Все гаразд. І це слово вимовляєш. А тепер скажи: небезпека була в морі? Так чи ні?

— Ні.

Людмила Миколаївна перезирнулася з Валерієм.

— Небезпека була тут, у будинку? Так чи ні?

— Небезпека.

Людмила Миколаївна обернулася до Валерія:

— Їх наче підмінили...

— І чого вони упираються? — дивувався Валерій.

— А що, коли це не впертість, — висловила несподівану думку жінка. — Схоже, що тут захворювання мозку, коли переважають заблоковані ділянки пам'яті. Тварини отупіли.

Треба спробувати дати їм активін... Ходімо приготуємо його.

В коридорі Валерій поцікавився:

— А що то ви наспівували, коли викликали Актрису?

— Мелодію одного полінезійського танцю. Якось Актриса отак самісінько затялася, то мій керівник розповів, як викликають бурих дельфінів тубільці островів Тихого океану. Вони до пояса заходять у воду і, наспівуючи цю мелодію, плещуть у долоні. Дельфіни випливають з глибини, остров'яни допомагають їм перебраться через мілководдя, виносять на берег... Чому дельфіни так реагують на мелодію — важко сказати. Тут, напевно, збіг багатьох обставин: і певний ритм, і потяг до людей, і їхня одвічна цікавість...

Вони повернулися до салону. Людмила Миколаївна взяла скриньку з білим кристалічним порошком.

— Дістаньте, будь ласка, кілька рибин з акваріума. Сьогодні дельфіни матимуть на обід фаршировану рибу, — намагалася жартувати жінка.

Але Валерій помітив на її обличчі тривогу й розгубленість. Руки жінки тремтіли, порошок розсипався. Щоб хоч трохи розважити Людмилу Миколаївну, почав розповідати смішні випадки зі свого життя, але переконався, що вона не слухає, і замовк.

Нагодувавши дельфінів, Людмила Миколаївна зробила кілька записів у лабораторному журналі, потім в інший журнал почала заносити показання приладів. Тим часом Валерій приготував обід для Мудреця, який уже давно прокинувся і нервово вовтузився.

— Гарзд, погуляй з нами, — сказав Валерій, знімаючи з гачків сітку.

Мудрець не став баритися. Над стінкою акваріума з'явилося одне, потім друге щупальце. Він учепився ними за трубу для подачі води, підтягнув свій тулуб, перебрался на підлогу, подибавав до осцилографа. Тепер чомусь його найбільше приваблював цей прилад, і він зрадив своє перше захоплення — лічильник Гейгера...

І Валерій, і Людмила Миколаївна весь час думали про те, що сталося з дельфінами, з нетерпінням чекаючи, коли можна буде перевірити, чи подіяв активін. Його треба давати тваринам вісімдесят разів з чималими проміжками в часі.

— Спати будемо по черзі, — сказав Валерій, коли настала умовна ніч. — Цур, сьогодні моя вахта.

Людмила Миколаївна на знак згоди кивнула головою, намагаючись усміхнутися. Вона лягла, підключившись до апарата електронсу, а Валерій загнав Мудреця в акваріум і взявся писати черговий розділ своєї документальної повісті. Назви для нього він ще не придумав.

Валерій поглянув на календар і поставив число — 18 липня. Поміркував трохи над назвою. В голові крутилося кілька варіантів, але жоден не лягав на душу. Тому умовно назвав розділ: «Що трапилося з дельфінами?» Почерк у нього був похилий, розгонистий. Літери стрибали на папері і були схожі на маленьких танцюристів. З'явилися фрази: «...Людмила довго підбирала «ключ». Боюся, я так би не зміг. Її витримці можна позаздри-

ти. І взагалі, вона — дивна людина. Зовні спокійна, урівноважена, напрочуд терпляча. Але мені здається, що їй доводиться весь час тримати себе в руках, щоб бути такою. Хоча від природи вона, мабуть, дуже запальна, дразлива.

Бачу, їй дуже боляче, що після стількох місяців роботи дельфіни перестали слухатися. Невже причиною тут хвороба? Чи, може, якісь особливості психіки тварин, не враховані людиною? Може, люди-дослідники зовсім не так витлумачують поведінку дельфінів, їхню реакцію на наші дії? Чи не вимагаємо ми від них надто багато і вже перейшли межу їхніх можливостей?

Чи не стався зрив, і те, що ми бачимо — впертість і тупість, — наслідок захисного гальмування, яким відповідає мозок тварини на перевантаження?

Валерій прочитав написане і зрозумів, що це швидше сторінка щоденника, ніж уривок з документальної повісті.

«Ну, що ж, скоротити завжди легше, ніж додати», — заспокоїв себе.

Раптом якось відразу на нього навалилась сонливість, повіки обважніли, розлилася в'ялість по тілу. Начебто він підключився до апарату електросну.

Валерій встав, зробив кілька фізичних вправ і знову взявся за ручку.

«Можуть бути й інші варіанти. Наприклад, ворожий підводний човен чи дії якихось людей-недоброзичливців. Але як вони змогли б подіяти на наших дельфінів? Порошки, розчинені в морській воді, випромінювання?..

А втім, у кожному подібному випадку, ко-

ли нічого не відомо, можна знайти сотні варіантів, і всі вони будуть здаватися правдоподібними доти, аж поки викристалізується єдиний незаперечний. А вже потім ми дивуватимемося, як могли вони здаватися правдоподібними, коли істину слід було шукати зовсім не там. Кажучи мовою математиків: рівняння не розв'язується тому, що в ньому багато невідомих...»

Його повіки самі собою склеплялися, і потрібні були неймовірні зусилля, щоб не заснути. Проте сон усе-таки здолав Валерія, ослабілі пальці випустили ручку, голова опустилася на руки. Останнє, що він бачив, засинаючи, це дивний фейєрверк. Безліч вогників утворили контур, схожий на великого фосфоричного павука. Павук пройшовся по столу, по аркушах паперу, простягнув дві лапи до Валерія, а потім зупинився, підстрибнув і зник...

Прокинувшись, Валерій довго не міг збагнути, сон то був чи бачив він вогняного павука наяву. А коли так, то звідки той павук узявся? Журналіст ладен був просто відмахнутися від цього кошмару, але помітив, що аркуші паперу чомусь вологі і літери на них подекуди розпливлися.

«Може, Мудрець, пустуючи, розбризкав воду?..»

Валерій підійшов до акваріума.

Восьминіг грався з крабом, мов кіт з мишою перед тим, як з'їсти її. Він прибирав різні пози, втягував голову в тіло, вкривався плямами, маскуючись під каміння, що лежало на дні акваріума, забарвлював частину

тіла в ясно-зелений колір. Далі піднімав краї мантиї, і тоді його контури розпливалися, мольск зливався із середовищем, ставав майже невидимим. А потім, щоб перетнути шлях крабові, витягував пару щупалець. Їхні кінчики граціозно загиналися і часом тремтіли, як кінчик котячого хвоста. Варто було безталанному крабові швидко позадкувати, як голова восьминога різко зводилася над тілом — здавалося, він скоплювався на ноги. Темна хвиля пробігала по щупальцях і мантиї, октопус вкривався горбками, навколо очей спалахували концентричні кола, від чого вони здавалися величезними. Досі скручені щупальця теж випрямлялися і повзли в бік жертви. Жадібно клацав роговий дзьоб.

«Не хотів би я опинитися на місці краба»,— подумав Валерій і помахав рукою Мудрецеві.

Той глянув на нього одним оком і, вітаючи, спрямував на людину струмінь води.

— Дякую за душ,— пробурмотів Валерій і подумав: «Цілком імовірно, що таким ось чином він уночі й залив папір, а павук мені приснився».

Валерій обернувся на шерех і зустрівся поглядом з Людмилою Миколаївною. Вона, напевно, щойно прокинулася.

— Доброго ранку! — привітався.

— Доброго...— неквапно відповіла вона, і в її голосі бриніла запитальна інтонація.— Ну й страшний сон мені приснився. Ніби якийсь вогненний павук бігав по салону...

У Валерія пересохло в роті. Про випадковий збіг не могло бути й мови. Людмила Миколаївна помітила його стан:

— Що з вами, Валерію?

— Голова трохи болить,—збрехав він, щоб не хвилювати жінку.

Людмила Миколаївна подивилася на шкалу кондиціонера, перевіряючи, чи в нормі вологість, температура, тиск, дістала із настінної аптечки тубик у золотистій обгортці.

— Прийміть дві таблетки.

Він проковтнув ліки.

— А тепер ходімо до дельфінів,— запропонувала.— Якщо їм не покращало, то доведеться вивозити звідси. Мені б дуже не хотілося цього робити, бо, можливо, дивна поведінка дельфінів і загадкова загибель людей мають спільну причину. Але й ризик великий...

Вона не могла на щось зважитися, і ніхто не міг їй чогось порадити. Коли Славко довідався по телефону про незвичайну поведінку дельфінів, він намагався заспокоїти жінку, пославшись на капризування тварин. Тукало ж думав, що причина — в зміні обстановки.

Людмила Миколаївна охоче ухопилася за цю версію, бо сама не знала, що й думати. Усі сходилися на тому, що треба зачекати. Але й чекання було досить тривожне.

— Чому ви мовчите, Валерію? — запитала майже спокійно, хоча в її тоні пробивалося роздратування.

Валерій силоміць одірвався від гнітючих думок про павука і спробував перевести розмову на сторонні, як сказав би Славко, «філософські» теми.

— Природа вміє задавати загадки. Щоразу, коли здається, що вже чогось досяг,

вона ніби попереджав: рано святкуєш пере-
могу! А спробуй-но дай відповідь ось на це...

— Ого, ви стаєте дипломатом! — посміх-
нулася Людмила Миколаївна і сказала, мов-
би звертаючись до самої себе: — Здається
мені, справа тут не в природі...

— Думаєте, люди? — стрепенувся Вале-
рій.

— Так.

Він здивовано й пильно глянув на неї. Йо-
му здалося, що вона не розкривала рота.
Розгублено озирнувся, ніби, крім них двох,
у салоні могли бути ще люди. А Людмила
Миколаївна чомусь посміхнулася і глузливо
мовила:

— Ви запитуєте і самі ж відповідаєте?

— Не розумію вас...

— Адже ви запитали про людей і самі
відповіли собі «так».

— Ні, я не відповідав собі...

Людмила Миколаївна пильно подивилася
на нього, намагаючись, щоб він цього не по-
мітив. Але її погляд не лишився поза увагою
Валерія.

— Облиште! — відмахнувся він. — Я не
хворий і нічого на мене так дивитися.

Його спокійний голос не викликав сумні-
вів. Жінка кинула погляд у дзеркало й одра-
зу ж відвернулася: вона сама собі не подоба-
лася — на щоках плями, очі червоні.

— Невже я?! Але ж...

— Не впадайте в іншу крайність... Ви та-
кож ні при чому. Я бачив — ви не розтуляли
рота.

— Виходить, почулося?

— Ні. Обом почулося одне і те ж?..

Він підійшов до дверей, подумавши, що це
кляте «так» долинуло з дельфінарію.

Двері були зачинені щільно.

Міцно зціпивши зуби, Валерій пішов уз-
довж стіни, обстежуючи геть усе, що трапля-
лося на шляху. Він спинився біля акваріума
з Мудрецем. Восьминіг підняв свій тулуб на
щупальцях і прикипів до скла. Очі його, зда-
валося, впіймали Валерія в невидиму паву-
тину і наказали зупинитися. Ніби скоряю-
чись чиемусь наказові, журналіст запитав:

— Мудрець, це ти сказав «так»?

Людмила Миколаївна невдоволено намор-
щилася:

— Годі вам блазнювати! Усім відомо, що
восьминоги не говорять...

Вона не скінчила, як з акваріума почу-
лося:

— Так...

Людмила Миколаївна витріщилася на вось-
минога, котрий ще більше вирячив очі і звів-
ся на щупальцях. Верхні «руки» його аркою
вигнулися над головою:

— Чорти б його вхопили! — вигукнув Ва-
лерій. — Може, у вас є всі підстави не вірити
мені, але це він говорить!

— Схоже... — прошепотіла жінка, не маю-
чи сили повірити власним вухам.

Вона підійшла ближче й помітила, що
«лійка» тварини пульсує і з неї вихопилося
кілька бульбашок повітря.

— Може, він створює звуки «лійкою», як
дельфін дихалом?

— Так, — пролунало знову. Одночасно по-
чулося булькання води.

— Але ж як він міг навчитися розмовляти,

розуміти значення слів? Чортівня якась! Галюцинація!..— Людмила Миколаївна дивилася то на восьминога, то на Валерія.— Та ми б з вами, ми, люди, перебуваючи в полоні в інших створіннь, не змогли б так швидко зрозуміти їхню мову...

В очах у восьминога з'явився якийсь новий вираз, але він промайнув так швидко, що Валерій не міг усвідомити його значення.

— Нам, людям, багато в що важко повірити... Ми надто часто помиляємося...— мовив він.— А втім, причина усього не в нетямучості нашій, а в зарозумілості...

Він подивився на Мудреця. Восьминіг втягнув присоски, і тепер щупальця здавалися зовсім гладенькими, заокруглив мантию і підняв її каптуром над головою.

Людмила Миколаївна теж стежила за октопусом. Вона запропонувала:

— Спробуйте ще поговорити з ним. Цікаво, який у нього запас слів.

Валерій погодився і запитав:

— Ти ситий, Мудрець, і я можу з'їсти твоїх крабів?

— Ні,— чітко пролунала відповідь.— Ні! Ні!

Людмила Миколаївна, не маючи сили відвести погляд від Мудреця, намацала крісло й опустила в нього. Вона була здатна вимовити лише одне слово і без кінця повторювала його:

— Неймовірно! Неймовірно...

Людмила Миколаївна і Валерій на якийсь час припинили займатися дельфінами, знайшовши собі виправдання в тому, що тваринам необхідно відпочити. Їхньою увагою заволодів Мудрець — його гнучкі спритні щупальця в коричневих плямах і з чотирма рядами присосків, видимі серця — звичайне та два зяброві, дволоба голова, дволобість якої підкреслювалася збільшеними очними виступами і білими плямами. Обое могли годинами спостерігати, як Мудрець змінює зовнішність, інколи дивовижно зливаючись із середовищем. Він досягав цього різними способами: розпластувався, маскував очі, вкривався плямами, випинав горбки, а іноді навіть використовував підручний матеріал. Коли люди гралися з ним у піжмурки, Мудрець брав на дні акваріума каміння і тримав його перед собою, затуляючи яскристі зіниці.

— А він аристократ по крові, — сказав якось Валерій, милуючись восьминогом.

— Що ви маєте на увазі? — запитала Людмила Миколаївна, обдумуючи запитання, які задасть Мудрецеві.

— Нічого надзвичайного, просто те, що у восьминогів кров блакитна. У ній міститься не гемоглобін, а гемоціанин, не залізо розчинене, а мідь. Вона і надає крові синюватого відтінку. Отже, його можна назвати «ваша величність», або «ваша світлість», а ще краще — «ваша мудрість».

— Так, — пролунало несподівано.

— Ого, ти наділений родовою гордістю! — вигукнув Валерій.

— Киньте забавки! — обірвала його жарти Людмила Миколаївна. — Час має зараз для нас більшу ціну, ніж ми гадаємо. Ви ще не забули, на яке запитання він відповів «так»?

Та Валерій жартував не заради веселоців, він хотів затамувати якусь незрозумілу тривогу, що навалилася несподівано на нього. Останнім часом з ним коїлося щось неймовірне: здавалося, чиясь ворожа сила вдерлася йому під череп і тисла на мозок, заважала думати. Він постійно відчував цей тиск.

— Мудрець, якщо ми правильно зрозуміли, ти навчився людської мови, слухаючи нас? — запитала Людмила Миколаївна.

— Так.

— Ти розумієш все, що ми говоримо?

— Ні.

— Все, що ми говоримо дельфінам?

— Так.

— І ще більше?

— Так.

— Ти знаєш, що означають слова «люди», «море», «їжа»?

Восьминіг мовчав.

— Може, не варто об'єднувати в одному запитанні усі три слова? — здогадався Валерій і спитав:

— Ти знаєш, що означає слово «люди»?

— Так.

— А «їжа»?

— Так.

— «Море»?

— Ні.

— Але ж це дуже просто. Море — це все, що за стінами нашого будинку, там... — він

зробив виразний жест. — Тепер ти зрозумів це слово? Спробуй повторити його за мною — «мо-о-ре».

— О-о-е-е, — вимовив із себе з бульканням восьминіг.

І одночасно Валерій чітко почув свій власний голос, що повторив: «Мо-о-ре».

— Ви теж чули? — звернувся він до Людмили Миколаївни.

— Що саме?

— Скільки разів я сказав «море»?

— Ви як дитина. Облиште.

— Повірте, я не жартую. Це дуже серйозно. Скажіть, прошу, — він вимовив це майже благально, — скільки разів я сказав «море»?

— Двічі, звичайно.

«Кепські справи. Втрата самоконтролю чи навіть щось гірше, — думав Валерій. — Вдруге я сказав оте «море» не тому, що хотів того, навпаки — наперекір собі. Якщо ця психічна ненормальність спричинена тиском, радіацією, температурою чи якоюсь фізичною недугою — півбіді...»

Він відчував весь час присутність чужої волі, яка сковувала його. Нарешті повернувся до Мудреця:

— Слухай уважно. Ти знаєш, що деь тут поблизу перебувають інші люди? Тут, у морі, за стінами будинку?

— Так.

— Вони впливають на дельфінів?

— Так.

— Ти певний, що це люди? Люди?

— Так. Так.

Валерій відчував — ще трохи, і його голова лусне від болю і сторонньої присутності,

як перестиглий горіх. Глянув на розгублене обличчя Людмили Миколаївни.

«Може, і з нею діється те ж саме? Треба запитати... Про що? Ах, так, про чужий вплив... Про тишу за вікнами «дзвона». Про вічну ніч морського дна... А плескіт хвиль безмірно далеко — там, де дзеленчать телефони і кигичуть чайки... Про що я хотів запитати?»

Він почув знайомий закличний свист, стогін, хлюпання... Спробував усвідомити, чи не ввижається усе це, але побачив, як Людмила Миколаївна відчинила двері в коридор. Звуки стали чутніші. Валерій кинувся за нею в дельфінарії. Уже з порога побачив Актрису, її голову, трохи підняту над водою. Вона лежала на боці, здавалося, зараз заклично помагає йому грудним плавцем: давай пограємо в м'яча! Але щось у позі Актрисис насторожувало. Чи то опущений хвіст, чи те, що її плавці були нерухомі... Валерій відчув біду раніше, ніж почув одчайдушний крик Людмили Миколаївни:

— Вона помирає!

Дельфінка ледь-ледь відкривала дзьоба, з її дихала вихоплювався приглушений свист. Вона то вишлювала з води, то поринала.

Тепер Валерій помітив: Актриса не пливе, а її підтримує на поверхні Пілот. Інколи з'являлася частина його голови, чувся пронизливий закличний свист.

— Дзвоніть Славкові хутчі!

Валерій кинувся в коридор і зупинився від несподіванки. Назустріч йому, залишаючи мокрі сліди на лінолеумі, дибав на своїх щупальцях Мудрець.

Валерій пропустив нового помічника до Людмили Миколаївни і поспішив до телефону. Зняв трубку, але гудка не почув. Він стукав важелем, поки не переконався, що телефон не працює. Побіг назад у дельфінарії.

Восьминіг стояв над басейном, неподалік дверей, упершись поглядом в Актрису, поступово змінював колір — рожевий на сірий у цяточку. Довгі верхні щупальця то витягувалися, то скручувалися, ніби він роздумував: чи не слід йому кинутися на допомогу.

— Сюди! Сюди! До мене! — кликала дельфінів Людмила Миколаївна.

Пілот підштовхнув до неї неживе тіло своєї подруги, різко засвистів, завів і став у воді свічкою, шалено працюючи хвостом. Він подивився на жінку, на Валерія так, ніби прощався з ними. Потім його погляд наткнувся на восьминога, і вираз одразу змінився. Сянула і згасла лють. Раніше ніж Валерій встиг покликати дельфіна, той опустився у воду, швидко поплив туди, де стояв восьминіг. Людмила Миколаївна завмерла, її обличчя судомило від внутрішнього болю.

Почувся гучний удар — це Пілот з усієї сили вдарився головою об пластмасову стінку. Його відкинуло назад. Рило було розквашене. Виючи, мабуть, з болю, дельфін знову кинувся на стінку, вдарив у те місце, де спліталися опори. Кров залила йому очі, він нічого не бачив. Завмер у «позі туги» — на боці із загнутим донизу хвостом. Потім дуже повільно поплив із заплющеними очима.

— Пілот! — покликав Валерій, ступивши

до огорожі басейну з наміром стрибнути й пливати до дельфіна.

Раптом відчув: щось тримає його за ногу. Глянув і побачив щупальце, яке обвилось навколо ноги. Це восьминіг стримував його. Пролунав голос Людмили Миколаївни. В ньому було стільки горя, що Валерієві його власні прикромсті здалися дрібними й несуттєвими:

— Пілота вже не врятувати...

— Але, може...

— Для цього треба було врятувати Актрису. А вона померла. Він не переживе... Якщо не дати йому померти зараз, агонія буде ще жакхлівіша...

По обличчю жінки текли сльози, і вона навіть не пробувала їх стримати. Валерій розумів, що Людмила Миколаївна має рацію, і все одно не міг миритися з її бездіяльністю. Хотів звільнитися від щупальця, але Мудрець не збирався його відпускати. Навпаки— почервонів і ще міцніше, до болю, стиснув ногу Валерія.

Пілот знову щодоуху кинувся вперед. Третій удар, четвертий... Дельфін ще був живий, але вже ледве тримався на воді. Кров заливала голову, текла на груди, вода навколо нього стала бурою.

— Відпусти мене, Мудрець! Чуєш? Негайно відпусти! — закричав Валерій і у відповідь почув:

— Ні!

Вже нічого не тямлячи, Валерій дістав з кишені ножа, натис на кнопку. Сяйнуло лезо. І, ніби зрозумівши призначення цього предмета, Мудрець відпустив ногу.

— Стійте! — Людмила Миколаївна кинулася до Валерія.— Не смійте стрибати! Йому не допоможете, а себе загубите. Адже він уже не пам'ять, що робить...

Ніби спростовуючи її слова, дельфін розплющив очі і подивився на людей. Навіть тепер у його погляді світилася любов до них — цих дивних дворуких дельфінів, які колись, давно-давно, не повернулися в море.

А за кілька секунд Пілот знову кинувся на стінку басейну, удари повторювалися один за одним. Вся вода в басейні почервоніла. Нарешті дельфін затих...

Людмила Миколаївна, хлипаючи, уткнулася головою Валерієві в груди. Він хотів її вивести звідси, але жінка наче прикипіла до місця. Боялась подивитися на сумне видовище. Згадувала, як Пілот годинами «стояв» на хвості, аби краще роздивитися, що вона робить, як захищав її від гумової акули, як лютував, побачивши своє відображення в дзеркалі, бризкав на нього водою, «лаявся»...

Почулося незграбне човгання — це восьминіг залишав дельфінарії. Валерій подивився йому вслід і сказав:

— Мені здалося, що Пілот хотів напасти на восьминога. Може, в нього були причини ненавидіти спрута?

Людмила Миколаївна мовчала, і він ще раз спробував заговорити:

— Треба як слід перевірити сітку. Може, восьминіг умудрився відстебнути її і заліз до дельфінів... Неспроста ж Пілот кинувся на нього?!

— Не на нього, а в його бік. Якби Пілот хотів, то вистрибнув би з води і дістав спрута.

Аргумент був переконливий, та Валерій вів далі, і радше з метою, щоб Людмила Миколаївна не повернулася до свого горя.

— Необхідно виявити винуватців. Очевидно, вони ще не все зробили, що задумали. Тепер, певно, на прицілі ми. Телефон зіпсований. Треба послати товаришам «торпеду» із запискою.

Він майже силоміць потяг Людмилу Миколаївну в салон, примусив допомагати йому.

— «Торпеду» можуть перехопити. Треба скласти таку записку, щоб, навіть прочитавши її, ці «невідомі» не збагнули, що ми про щось здогадуємося. Ви не пам'ятаєте, як звати Жербицького, командира підводного човна?

— Олег,— байдуже кинула Людмила Миколаївна.

— Отже, пишемо так: «Привіт із дна морського. У нас усе гаразд, от тільки не працює телефон. Здається, Олег мав рацію, і не зайве запросити його колег для спільних досліджень. Але зробити це треба швидше, ми б не хотіли зволікати підводне полювання...»

— «Полювання» писати не треба. Занадто прозоро,— заперечила Людмила Миколаївна. Справа потроху зацікавлювала її.

Валерій одразу згодився:

— Гаразд. Напишемо по-іншому: «Ми з нетерпінням чекаємо їх, щоб негайно приступити до роботи».

Людмила Миколаївна схвалила цей варіант записки, і вони почали готувати до пуску «торпеду» — циліндр з водометним двигуном та автоводієм.

— А доки прийде допомога, ми можемо

попрацювати з Мудрецем,— запропонував Валерій.

Він з хвилюванням чекав відповіді, від якої залежало багато,— принаймні для неї. Коли Людмила Миколаївна згодилася, з легкістю подумав: «Хоч трохи забудеться...»

— Мудрець! — покликав Валерій.

Восьминіг одразу звівся в акваріумі на щупальця.

— Сюди! Іди до нас. Хутко!

Восьминіг поспробував, як натягнута сітка. Переконавшись, що вона не застебнута, відсунув і, з силою виштовхнувши з «лійки» воду, перелетів через стінку акваріума, гепнувся на підлогу. Видно, він не забився, бо одразу ж почала пасти до людей.

— А він повзає по підлозі не так уже й повільно,— зауважила Людмила Миколаївна.

— У якогось автора мовиться, що восьминоги можуть суходолом подорожувати. Воду вони зберігають «за пазухою» — міцно замикають її в мантийній порожнині на спеціальні «замки». А в швидкості пересування нібито можуть змагатися з людиною, яка іде середніми кроками.

— Ні,— промовив Мудрець, зупиняючись навпроти Людмили Миколаївни і дивлячись їй у вічі.

— Ти спростовуєш ученого? — здивувався Валерій.— Восьминоги не можуть суходолом пересуватися швидко?

— Можуть,— відповів Мудрець, бризкаючи водою з «лійки».

— Отже, вони не можуть довго залишатися на суходолі?

— Не можуть,— ствердив Мудрець.
Валерій раптом надумав запитати про таке, що могло б розвіяти його сумніви:

— Тут поблизу багато таких восьминогів, як ти?

— Ні.

— А де ви ще живете? Є такі місця?

— Так.

— Ти знаєш ці місця?

— Так.

— Ти можеш нас туди провести?

— Так.

— Ти згоден нас туди провести?

— Так.

— Надто він швидко на все згоджується, — здивувалася Людмила Миколаївна.

— Ти любиш людину? — допитувався далі Валерій.

— Так.

— А за що? Тобі здається, що вона схожа на тебе? У неї теж є руки, тільки менші, так?

— Ні.

Відповідь Мудреця збентежила Валерія.

— Ти хочеш сказати, що причина не в руках. А в чому ж?

Восьминіг мовчав.

— В тому, що людина розумна?

— Ні.

— Що «ні»? Ти не вважаєш людину розумною?

— Облиште бідну тварину. Не мучте її головоломками. Вона любить — і цього досить! — втрутилася Людмила Миколаївна.

Валерієві здалося, що у восьминогових очах майнув новий вираз — аж ніяк не схожий на вираз любові та вірності. Кілька неве-

ликих білих плям на спрутовій голові злилися в одну, і вона так заяскрилася, що відвернула Валерієву увагу від очей Мудрецевих.

— Ми не знаємо, який зміст восьминіг вкладає в слово «любить», — сказав Валерій.

— Можливо, зовсім не той, що ми. Зараз перевіримо... Мудрець, ти любиш море?

— О-о-е-е, — протягнув спрут.

— Море, — уточнив Валерій.

— Не знаю.

— Не знаєш, що таке море? Та я ж тобі уже пояснював. Море — це те, що за цими стінами, що оточує нас. Вода, риба, краби... Розумієш? Любиш?..

— Краби...

Щупальці інстинктивно витяглися, ніби поривалися схопити здобич, присоски на них випнулися. По тілу восьминога пробігла темна хвиля.

— Краби... Люблю... Вода... Люблю...

— Отже, любиш море?

— Не знаю, — повторив восьминіг і втягнув голову в тіло.

Людмила Миколаївна сплеснула руками, дивуючись із впертості Валерія, і сказала:

— Мудрець, якщо ти будеш виконувати те, що ми тобі скажемо, одержиш багато крабів. Згоден?

— Так.

І знову той самий химерний вираз спалахнув у його очах.

— Ми випустимо тебе в море. Ти пропливеш тричі навколо будинку і повернешся.

— Так.

Валерій подумав: «Вона розумниця. Якщо

він справді повернеться, можна буде зробити все, чого не змогли зробити дельфіни. І навіть більше. Але шанси на успіх мізерні. Їх майже немає».

Він почав готувати «вікно» для виходу восьминога. Мудрець пірнув у люк, крізь прозору пластмасу було видно, як він змінював забарвлення, реагуючи на зміну тиску. Як тільки відчинилася остання заслінка, склав щупальці виступами-стабілізаторами назвоні і шугнув уперед, одразу розтанувши в п'ятмі.

Вони увімкнули прожектори. Промені освітили табунець строкатих рибок, схожих на метеликів. Подібно до казкового однорога пропливла зовсім близько кузовок-риба, було добре видно, як вона по черзі гребла плавцями, ледь ворушила хвостом. Але далі п'яти-семи метрів промені не сягали.

— Чи повернеться він? — вихопилося у Людмили Миколаївни.

Валерій поглянув на її змарніле обличчя й подумав: «Скільки сили їй треба, щоб тримати себе в руках і не думати про трупи дельфінів отут, поряд». Раптом він одсахнувся від стіни. В коло світла, налякавши риб, влетіла темна торпеда, розвернулася й почала просто на нього. Перед самісіньким ілюмінатором вона загальмувала, і Валерій побачив величезне восьминогове око, що підморгувало йому. Почулося: «Раз!»

«Ось тобі й причина слухової галюцинації. Адже це я подумки відзначив, що Мудрець зробив перше коло, а здалося, ніби він вимовив це слово. Галюцинація була така яскрава, що я міг би легко помилитися, якби мі-

крофони не були вимкнуті, якби нас не відділяли від моря звуконепроникні стіни...»

Він подався до пульта й увімкнув систему мікрофонів, у якій були й ультразвукові перетворювачі. Ззовні долинуло риб'яче базікання: хрюкання, свистіння, мукання, схоже на коров'яче, цмокання креветок. А ось і самі креветки вишпливли з темноти, ворущаючи вусами-шаблями, з осторогою дивлячись на стіну «дзвона». Слабке освітлення приваблювало підводних жителів, і сюди зібралися риби з яскравими плавцями, риби голубі, сліпучосині, сріблясто-червоні. Справжнісінький парад жінок, які вийшли похизуватися вбранням на проспект. Та Валерій знав, що серед цих чепурех є досить отруйні створіння. Одна риба мала привабливу зовнішність, а була запеклим хижакком, іншу природа наділила страхітливою головою і величезною пащею, а насправді вона смирна істота. Кожне створіння маскувалося як могло, аби тільки жити.

Та ось риби кинулися врозтіч. В освітлену зону знову влетіла жива торпеда і почулося: «Два!»

«Я чи він?» — питав себе Валерій, намагаючись зрозуміти, хто ж лічив цього разу.

Щось заважало йому докопатися до істини, щось гнітило його мозок. Він був знайомий з таким відчуттям і боявся його...

Сяйнула нова думка, ніби рибка в промені. Валерій спробував утримати її і швидко запитав:

— Ви нічого не чули?

— Чому ні, він лічить кола.

«А першого разу? Теж він? Але як же я міг його тоді чути, коли мікрофони були вимкнені? Хіба може звук пробитися звідти крізь оці стіни? Нісенітниця! Треба промовити «нісенітниця» сто або тисячу разів і таким чином позбутися цієї мани. Якщо я втрачу здатність розрізняти можливе від неможливого — мені кінець».

Людмила Миколаївна стискала голову руками.

— Ой, не можу більше, не витримаю,— застогнала вона.

«А чим я можу зарадити? Їх не воскресити», — подумав він і сказав:

— Мудрець повертається.

Жінка затулила очі руками і думала:

«Що зі мною діється? Краще повернулася б туга. А зараз нічого немає, порожньо на душі. Ні смутку, ні горя. Лише оцей тупий безжальний тиск на мозок. Чи хочеться мені помститися за них? Але кому? Вороги, негідники, підлота... Стій! Про що ж я думала? Чому так важко зв'язати слова докупи?.. Я думала про ворогів, про вбивць. Вони хочуть знищити нас, спочатку наш мозок. Ось звідки цей непереможний тиск. Тварини тут не винні... Ворогів знищують. Але щоб знищити, їх треба знайти. І в цьому нам допомагає восьминіг. Знову тварина. Ми, люди, завжди втягуємо їх у свою орбіту, в свою боротьбу... Восьминоги важливіші для нас, ніж дельфіни. Вони розумніші, відданіші... Це найважливіша думка, до якої я дійшла... А ось і Мудрець повертається...»

Темне ядро в колі світла рвучко загальмувало.

«Зараз усе вирішиться, — думав Валерій. — Він іще може попливти в море. Навіщо йому ми? Як би я вчинив на його місці?.. Восьминоги важливіші для нас, ніж дельфіни. Вони розумніші, відданіші... Це найважливіша думка, до якої я дійшов...»

Він був би дуже здивований, коли б йому сказали, що точнісінько так, навіть тими самими словами, тієї ж самої миті думає і Людмила Миколаївна.

Мудрець підплив до зовнішньої заслінки, простяг щупальце, спробував її відчинити. Валерій увімкнув механізми, відсік з шумом став наповнюватися стисненим повітрям, видно було, як вібує і вигинається лист пластмаси. Почав дужчати пронизливий свист. Потім автомат опустил заслінку на одну мить — поки фотоелементи «помітили» сплюснену масу, що промайнула повз них. Білого, наче посипаного борошном, восьминога подано в камеру, а за кілька секунд — червоний, напівживий — він опинився у «дзвоні». Валерій і Людмила Миколаївна відчувли полегшення, голови їх проясніли. Та всього на кілька хвилин.

Тим часом восьминіг отямився. Валерій запитав у нього:

— Ти нічого не помітив, коли кружляв навколо будинку?

— Риби. Різні... — відповів Мудрець.

Валерій здивувався: «Адже він знає, що його питають не про це».

— Мене цікавлять не риби. А люди?

— Далеко, — промовив спрут.

— А ти їх бачив?

— Ні. Не знаю.

— Послухайте,— сказала Людмила Миколаївна.— А якщо вони випустять на нас торпеду або який-небудь снаряд...

І вона, і Валерій, не підозрюючи того, одночасно уявили, як під страшним тиском кризь пррбоїну б'є струмінь води — твердий і гострий, мов спис. Він пробиває наскрізь метал... У жінки з грудей вихопився хрипкий зойк, а Валерій притисся до стіни і застиглими очима стежив, як уявна вода підіймається дедалі вище й вище...

Він, нарешті, отямився, відігнав жахливе видиво, але страх не минав, зростав.

«Ми втрачаємо розум,— думав Валерій.— Причина, мабуть, у тому, що припинився зв'язок з поверхнею, з людьми, і ми відчули себе самотніми і безпорадними. Ми не можемо не думати про тонни води, які тиснуть на «дзвін». Це вони давлять на мозок, і нам ввижається хтозна-що... Може, і смерть дельфінів ми придумали. А вони там, у басейні,— живі, здорові й голодні? Ну, звичайно! Так воно й мусить бути!»

Йому вчувся закличний свист Пілота. Валерій рвучко розчинив двері й побіг у дельфінарій. Відчинив другі, треті — в ніс ударив густий сморід.

На кілька хвилин повернулася певність. Валерій запустив механізми зливу, і вода висла трупи дельфінів у море.

«Можна буде поселити в басейні Мудреця, а з часом — і кількох його родичів. Але наперед треба спробувати з його допомогою налагодити зв'язок. Чому з його допомогою? Хіба я боюся вийти з «дзвона» і подивитися, де обірвалася лінія?..»

Він згадав про Людмилу Миколаївну і поспішив до неї.

Жінка не дивилася на нього, вона, як і раніше, закривала обличчя долонями, стояла нерухомо, прихилившись до стіни. Здалося, не дихає.

«Мертва?»

Підбіг, схопив її за плечі.

Людмила Миколаївна злякано скрикнула, і він полегшено подумав:

«Мені примарилося. Мені весь час щось мариться. Чому? Ага, я зовсім забув про тиск...»

Валерій перебігав очима з одного апарата на інший, на столик, крісла. Їх створювали дбайливі люди — конструктори, інженери, біологи. Тут застосована багатопарова обшивка з прокладками.

«Вона досить надійна, захищає від неймовірного тиску моє тіло, мої плечі, ноги, череп. Але ці тонни тиснуть на мозок, і тут обшивка не зарадить».

Він знав, що тиск води на п'єзокристали весь час заряджає акумулятори, прилади, які очищають морську воду і перетворюють її на питну. А інші добувають з морської води кисень, необхідний для дихання. Працює автономна життєзахисна система, тож хай би навіть скінчилися запаси харчів на складі, люди могли б споживати водорості з харчових акваріумів і чекати на допомогу. Він та Людмила Миколаївна не помруть ні від задухи, ні від голоду, ні від спраги. Все передбачено.

І раптом він тихенько засміявся. Намагався задушити цей гидкий нервовий смішок,

але не міг. Так, вони не помруть ні від задухи, ні від голоду. Їх не роздушить водяна товща, але вона роздушить мозок. Вони збожеволіють — ось що з ними станеться. І тут безсилі і завбачливі конструктори, і премудрі біологи.

Якби ж хоч Людмила не мовчала! Якби не ця проклятуща тиша, що обгорнула їх, наче товста ковдра!

Валерій схопив якийсь предмет, що потрапив до рук, і кинув на підлогу, аби почути хоч якийсь звук. Він забув, що можна просто запитати Людмилу Миколаївну про будь-що, і вона відгукнеться. Помацав рукою — що б іще пожбурити? Рука натрапила на маленьку скриньку. Зараз би гірко усміхнутися. Коли б вийшла усмішка... Подарунок Славка, молодого і гонористого керівника, який так довго не йде на допомогу. Він завжди був меломаном. Це він підсунув Валерієві набір плівок з музичними записами. Чи не іронія долі, що скринька потрапила до рук саме тепер?

Валерій беззвучно засміявся. Відчинив скриньку і вставив одну з плівок у магнітофон. Нехай і Людмила усміхнеться! Комічнішу ситуацію, вдається, важко придумати.

Тиха музика заповнила салон. Людмила Миколаївна опустила руки, здивовано повернула голову. Підвівся й Мудрець. Невже й він чує? Але що може зрозуміти головоногий молоск ось у цьому...

Десять дзюрчать і перегукуються струмки. Потім вони зливаються разом і шумлять водоспадом.

Співають птахи... В саду на світанку...

Чути, як прокидається земля, як тягнуться вгору дерева й травинки, як тарабанить по даху благодатний дощ і в хліву мукає корова. Здається навіть, що запахло теплим молоком, свіжим сіном.

І ось уже в мелодії з'являються триумфальні звуки — це прокинулася людина. Вона бере в руки молот і б'є по ковадлу. Вона виходить в поле, а стигле жито нестлииво треться об її коліна і розступається перед нею. Людина сідає в літак і, розсікаючи зі свистом повітря, мчить увись.

Сонце виграє на крилах. Співають дерева й трави, які залишилися на землі. Співає коса в полі і видзвонює молот у кузні. Музика накочується хвилями. Це хвилі моря. Тисячі дзеркальних скалочок сонця переливаються в них, осліплюють, вибухають бризками. Перед носом корабля закипає біла піна. На містку — капітан. Дзвенить ланцюг. У воду опускають батискаф. Розступилося море. Батискаф почав занурюватися. Промені прожектора прорізують морську безодню...

Рука Людмили Миколаївни торкнулася Валерієвої руки. Жінка кивнула головою. Валерій подивився в тому напрямку і побачив Мудреця. Восьминіг дихав частіше, зяброві серця збільшилися і просвічувалися крізь мантию. Здавалося, у нього з'явилася ще одна пара очей. Щупальця були скручені, а їхні кінці ворушилися і розгойдувалися в такт мелодії.

Людмила Миколаївна простягнула до спрута руку, але він того не помітив. Його погляд був спрямований кудись у далечінь. Жінка усміхнулася вперше за кілька годин.

— Що зі мною було? — запитала у Валерія.— Таке враження, ніби я перенесла хворобу.

Валерій усміхнувся їй у відповідь. Голова була ясна, тиск щез. Повернулася здатність аналізувати.

«Тут справа не в музиці,— подумав він.— Точніше, не тільки в музиці і нашому враженні. Мусить бути якийсь іще фактор, об'єктивніший...»

Плівка закінчилася, музика стихла. Мудрець якийсь час ще перебував у стані сп'яніння, а потім поплився до свого акваріума. У нього був стомлений вигляд.

— Переведемо його до басейну,— запропонував Валерій.— Там просторіше.

— А як же?..— вона не докінчила фрази.

— Я прибрав трупи,— відповів, дістаючи зі скриньки нову касету з плівкою. Він поспішав, бо відчував, що тиск знову повертається...

Валерій влаштував Мудреця в басейні. Але той не виявляв радості при переселенні, мабуть, це пояснювалося тим, що він стомився.

Коли Валерій повернувся в салон, Людмила Миколаївна вже спала. Він теж почав укладатися. Магнітофон усе ще працював. Але тепер музика погано допомагала, думки ледь ворухилися в голові.

Валерій вимкнув магнітофон, ліг і відразу ж поринув у сон — важкий, неспокійний...

У ту коротку мить, коли Валерій розплющив очі, вловивши скрипіння дверей, він побачив вогненного павука, що неквапно заповзав у салон...

Батискаф рухався по спіралі над самісіньким дном. Славко розшукував «дзвона» й одночасно оглядав «околиці». Командир групи водолазів доповів йому, що пошкодження кабеля не виявлено і, очевидно, несправність слід шукати або в самому телефонному апараті «дзвона», або в контактних пластинках на виводах. А якщо так, то мешканці підводного будинку могли б і самі усунути несправність. Чому ж вони цього не зробили?

Так виник єдиний привід для тривоги, бо прилади показували, що механізми «дзвона» працюють бездоганно. Можна було б іще зачекати, але як заглушити тривогу? Славко розумів, що Люда й Валерій не сиділи б склавши руки. Якщо ж вони не усунули несправності, то, певне, на це були поважні причини.

Останнім часом Славко, як здавалося всім, непомітно скорив суворого підводника Олега Жербицького. Той став визнавати його авторитет, охоче слухав, майже не сперечався. А що він умів беззаперечно й точно виконувати накази, то кращого виконавця важко було знайти. Олег став неначе тінню керівника експедиції. Славко називав його своїм другом, інші позаочі — ординарцем. І тепер «ординарець» був поруч із Славком. Він проводив спостереження, маніпулюючи боковими прожекторами і світлом у салоні. Та ось Олег, напевно, щось помітив, бо погасив плафони. В темряві зеленувато світилися стрілки приладів та контрольні лампочки. За кормом то спалахував, то згасав сріблястий сніп.

— За нами хтось пливе,— доповів Олег,— але прожектор не дістає до нього.

— Зараз...— обізвався Славко, з півслова зрозумівши «ординарця».

Той вимкнув прожектор. Так вони пропливли кілька десятків метрів. Славко відчув якийсь неприємний тиск у голові. Це не був біль, який звичайно з'являється під час занурення на велику глибину. Здавалося, ніби хтось дивиться нерухомим поглядом тобі в потилицю: ти хочеш обернутися і не можеш. Тиск посилювався, заважав думати, доводилось боротися з ним.

— Давай,— сказав Славко, рвучко спивши батискаф.

Олег увімкнув на повну потужність кормовий прожектор. Якесь темне тіло шугнуло праворуч, але було спіймане боковим прожектором.

— Восьминіг, сто чортів йому в печінку! — полегшено зітхнув «ординарць».

— Здається, він не хоче, щоб ми його бачили, а сам, схоже, не проти поспостерігати за нами,— зауважив Славко.

Восьминіг крутнувся туди, сюди, але промінь його не випускав. Тоді він накрився «капюшоном» і змінив забарвлення. Він міг би просто втекти геть, та чомусь не робив цього, навпаки, намагався вибратися з світла й наблизитись до батискафа.

Славко махнув Олегові рукою, щоб той пригасив на дві третини боковий прожектор, вимкнув кормовий і запалив світло в салоні, сподіваючись, що восьминіг підпливе впридул до ілюмінатора. Одначе спрут вважав за краще спостерігати людей на відстані. Він

зупинився приблизно за півметра від ілюмінатора і в слабкому світлі здавався якоюсь невиразною масою без форми.

— Поведінка восьминогів змінилася,— мовив Славко.— Але чому? Адже ми не давали приводу...

— Може, дали інші? — висловив здогад Олег.

— Люда й Валерій?

— Не обов'язково вони...

— Ти все ж підозрюєш, що тут є вороги? Але навіщо їм ця бухта і ми?

Він увімкнув двигун і носовий прожектор, повів батискаф до «дзвона» по прямій. Прилади показували, що батискаф весь час збивається з курсу, доводилось його вирівнювати. Спочатку Славко думав, що батискаф вихляє через несправність у рульовій тязі, та невдовзі зрозумів: причина не в рулях, це він сам усупереч своєму бажанню робив мимовільні хаотичні рухи, натискав не на ті кнопки, повертав рукоятки не так, як хотів. Коли б не контрольні прилади, батискаф зовсім збився б з напрямку.

— Олег, ти нічого не відчуваєш?

— А що я маю відчувати? — сердито проказав Жербицький.

— Думки плутаються. Голова важка... Як на похмілля...

— У мене теж болить. Тиск,— безапеляційно заявив «ординарець».

Славко скрипнув зубами, за допомогою приладів вирівняв батискаф і дав повний хід.

— Восьминіг прилип до батискафа,— сказав Олег.

— Нехай прилипає,— відмахнувся Славко. Попереду палала заграва. Довелося гальмувати. Жербицький залишив перемикач і припав до носового ілюмінатора.

— Цікаво, цікаво...— бубонів Славко.

На малій швидкості він повів батискаф в обхід заграви, і стало видно палаючі зарості якихось рослин.

— Знаєш, що це таке? — кивнув Славко на заграву.— Холодний вогонь. Світяться хаші водоростей цистозіри. Справжнісінька тобі пожежа. Цікаво було б дізнатися, які джгутикові в даному випадку спричиняють світіння і чи має воно причетність до «цвітіння» планктону. Жаль, що обмаль часу...

Він позначив місце на карті і повів батискаф далі.

Невдовзі попереду і внизу вигулькнуло світле блюдечко — в промені прожектора сяяв «дзвін». Славко уповільнив хід батискафа і підвів його так, щоб ілюмінатор приходився навпроти «вікна» підводного будинку. Вгледів Валерія і Люду, які припали до прозорої пластмаси, і заспокоївся.

— Привітайся і запитай, як у них справи,— наказав Олегові.

Той заблимав боковим прожектором, «заговоривши» світловою морзянкою. У відповідь «озвався» прожектор «дзвона»:

«Все гаразд. Чи одержали листа?»

— Передай — листа не одержували,— сказав Славко.— Запитай, чому не налагодили зв'язок. Повідом, що несправність—в них, в апараті або на виходах.

— Вони просяться до нас, у батискаф,— спантеличено проказав Олег.

— Бачу,— невдоволено відповів Славко.— Можна подумати, що це так просто зробити. Кажуть, «усе гаразд», а просять вживати заходи, як при аварійній ситуації. Запитай, чи правильно їх зрозуміли.

Прочитавши відповідь, він чортихнувся і почав обережно підводити батискаф, щоб люк став якомога ближче навпроти «вікна». Одночасно у «вікні» рознялися стулки, висунувся «рукав» з присосками. Частина батискафа увійшла в «рукав». Маневр тривав близько двох годин. Тепер починалось найголовніше. Найменша похибка, неправильно встановлений тиск у шлюз-камері, відмовить чи не спрацює на повну силу бодай одна присоска «рукава» — і станеться аварія.

— Одягайся! — скомандував Славко, і сам, спохмурнілий, почав залазити в скафандр. Зробити це в салоні батискафа було зовсім не просто.

Коли нарешті почувлися удари по люку, Славко ледь-ледь прочинив його...

Губи Олега за пластмасою шолома ворушилися, він щось казав, і Славко зрозумів, що все гаразд, можна відчиняти.

Люк відчинявся дуже повільно. Славко щосили натиснув підборіддям на пластинку блокатора, і шолом відкинувся з його голови. Олег зробив те саме.

— Хоча б вони здогадалися зняти скафандри в «рукаві», — бурчав Славко.

Виявилося, що Люда й Валерій, порушуючи всі інструкції, увійшли в «рукав» узагалі без скафандрів. Тільки-но люк відчинився, вони одразу пірнули в нього.

Славко хотів було висварити їх, але поба-

чив їхні обличчя з наляканими, майже божевільними очима.

— Що з вами?! — скрикнув він.

— Зачиняй люк і тікаймо звідси! — прошепотів Валерій, сідаючи на підлогу.

— А дельфіни? — запитав Олег.— Ви залишили їм корм?

— Не забули увімкнути автомати «рукава»? — нагадав Славко.

— Не забули. Швидше! — пошепки промовила Людмила Миколаївна.

Славко зачинив люк і запустив двигун, стежачи у задній ілюмінатор. Та ось простір за ним прояснів, чорна труба «рукава» повільно відсунулась, входячи в «дзвін».

— Дельфіни... — почала Людмила Миколаївна, та Валерій затулив їй рота рукою.

— Що сталося?! — нічого не розумів Славко.

— Жени!

Скоряючись не словам, а незвичному тону Валерієвого голосу, Славко більше нічого не питав. Тільки коли батискаф загойдався на поверхні біля борту корабля-базы і відкрився горішній люк, Валерій повідомив:

— Дельфіни загинули...

Славко хотів запросити на нараду всіх учасників експедиції, та несподівано запротестував Жербицький. А коли дещо здивований самостійністю «ординарця», спробував пояснити, що, мовляв, «розум добре», а десять спеців не «гірше», Олег сказав коротко:

— Ти цього не зробиш.

— Знову граєш у командира, — розсердився Славко.

— Пора зрозуміти, що це вже не гра.

Славкові стало незатишно. Він зрозумів, що Жербицький не такий простий, як здавалося. Зараз він говорив категорично.

— Я повідомлю в штаб. До одержання наказу попрошу нікому не говорити про події під водою.

І Славко, і Валерій зрозуміли: він сказав «попрошу», лише зважаючи на те, що вони цивільні люди.

Слова Олега не стосувалися Людмили Миколаївни — їй не було на судні. Усе, що вона пережила в «дзвоні»: загибель вихованців, страх — знайшло вихід у нервовому приступі, і їй довелося негайно відправляти на вертольоті в лікарню. Це ще більше розпалило цікавість учасників експедиції, і Валерієві ставало все важче виконувати наказ-прохання Жербицького.

Він дуже непокоївся про Люду і час від часу бігав до радиста, прохав зв'язатися з лікарнею. Звідти повідомляли, що стан хворої поліпшується.

Щоразу Валерієві відвідини радіорубки закінчувалися однаково: радист намагався змусити його розповісти, що сталося у підводному будиночку, а Валерій обіцяв це зробити на нараді, яка ось-ось має відбутися. Непросто було також проскочити повз Тукала та їхтіологів, які протягом дня підстерігали його біля каюти.

Незабаром штаб зреагував на донесення Жербицького: біля входу в бухту з'явився

сірий довгий есмінець у супроводі протичовнових катерів та підводних човнів. Над водою повисли вертольоти.

За Славком, Валерієм та Жербицьким прийшов військовий катер, посланий командуючим ескадрою. Їх забрали на есмінець. У каюті командуючого на них чекало кілька чоловік: високий красень контр-адмірал з кучерявим чорним чубом та два капітани першого рангу. В дальньому кутку каюти сидів четвертий — моряк з погонями капітан-лейтенанта.

Моряків цікавило все, починаючи від зниклого контейнера і кінчаючи дивовижними здібностями Мудреця. Славкові та Валерієві довелося відповідати на безліч запитань.

— Не буду критися від вас, — сказав контр-адмірал, — що у районі бухти останнім часом не спостерігали чужих кораблів. Децю раніше в нейтральних водах і порівняно недалеко звідси проходив підводний човен, але він не спинявся. Проте це не виключає проникнення в бухту ворожих водолазів чи аквалангістів. Та щоб перебувати під водою так довго, їм знадобилося б пристанище типу вашого «дзвона» або спеціально обладнана печера. Однак нічого подібного не виявлено. Про всяк випадок ми закрили вихід із бухти. Прочісування почнемо о шостій нульові. В операції візьмуть участь підводні човни, водолази-«наїзники» і вертольоти. Пошук проводитиметься одночасно на різних глибинах і в різних масштабах. Те, чого не поміять з вертольотів та підводних човнів, побачать водолази.

— Ми пропустили одну ланку, — почувся

неквапливий голос моряка з погонами капітан-лейтенанта. Він повернувся до Валерія: — Ви сказали, що дресирований восьминог на кличку Мудрець застерігав вас від ворогів. Про дресированих восьминогів мені, щиро кажучи, доводиться чути вперше, але коли це так, то можна припустити, що йому якимось чином відомо про них. Варто було б скористатися з його допомоги. Як можна це зробити?

— Можна спуститися в «дзвін»... — прохопився Славко.

— Боюся, що в «дзвоні» цього зробити не можна, — заперечив Валерій. — Напевно, що підводний будинок знаходиться під «їхнім» контролем, хоча мені не зрозуміло, як цей контроль здійснюється. Краще було б поговорити з Мудрецем у безпечнішому місці, наприклад, підняти його сюди.

Капітан-лейтенант схвально кивнув а контр-адмірал сказав:

— Ми пошлемо за ним човен-малятко. А вас, — він повернувся до Славка й Валерія, — я попрошу залишитися тут і підготувати акваріум для восьминога. Товариш Жербицький допомагатиме вам.

Мудреця у «дзвоні» не було. Чи восьминіг залишив його, коли Людмила Миколаївна й Валерій перебиралися в батискаф, а чи потім зумів якимось увімкнути шлюзову камеру. І те й те здавалося неправдоподібним, але факт залишався фактом: восьминіг безслідно щез.

Валерій розумів непевність свого становища. Моряки дивилися на нього з підозрою. А Славко навіть жартував:

— А чи не снилися вам з Людою глибоководні сні?

— Але ж ти сам бачив восьминогів, — огризнувся Валерій.

— Згоден, вони незвичайні, і поведінка їхня дивовижна, але щоб розмовляти, тварина мусить мати принаймні органи мови!..

Валерій з нетерпінням чекав початку операції — прочісування бухти. Навіть у найгіршому випадку — якщо не будуть виявлені таємничі вороги — все ж таки щось проявиться. Він із захопленням стежив за водолазами, які осіддали невеликі снаряди з потужними водометними двигунами. На такому снаряді можна було розвивати швидкість до тридцяти вузлів. Двигун давав енергію і прожектору, вмонтованому на шоломі водолаза.

Коли за командою з есмінця загонали водолазів одночасно почали занурюватися, під водою спалахнули десятки вогнів. Видовище було неймовірне. Славко з Валерієм стежили за вогнями, перегукувалися через поручні. Поряд погойдувався батискаф, приготований про всяк випадок до спуску.

Їх покликали в радіорубку. Звідси контр-адмірал керував операцією. Крім нього та радистів, у рубці був іще капітан-лейтенант.

Контр-адмірал зустрів Славка та Валерія повідомленням:

— Водолази побували й на вашому «дзвоні». Його механізми функціонують нормально.

— І це все? — запитав Валерій.

— Що «все»? — не зрозумів контр-адмірал.

Зате капітан-лейтенант одразу вловив, що має на увазі Валерій, і відповів:

— Так, так, нічого там незвичайного не виявлено.

Він перебіг поглядом по обличчю збентеженого журналіста і додав:

— Поки що не виявлено.

Для Валерія час тягнувся нестерпно повільно. Журналіст червонів, коли ловив на собі чийсь пильний або недовірливий погляд. Йому здавалося, що з кожною хвилиною ці погляди стають глузливішими. Більше того, його самого вже брав сумнів — чи не було все оте грою хворобливої уяви. І щоразу хався за надійний якір — загибель дельфінів. Це вже ніяк не могло привидітися. Але, з іншого боку, загибель дельфінів ще нічого не доводила, не підтверджувала, що Мудрець справді існує...

— Підводні човни нуль три, сімдесят два і вісімдесят три піднялись, — доповів радист. — Вони нічого не виявили.

За півтори години загопи водолазів-«наїзників» закінчили прочісування. Обстежили кожен метр дна, дослідили кожен кубометр води.

Контр-адмірал, здається, більше не звертав уваги на Славка і Валерія. Тепер уже й Славкові доводилося захищатися. Він зважився сказати:

— Дивно. Вся ця історія з контейнером та восьминогами... Але ж я сам їх бачив. У нас, зрештою, є кіноплівки...

— Не так уже й дивно, — обізвався контр-адмірал. — Особливо, коли згадати, що гра світлотіней під водою може породжувати всі-

лякі ілюзії, перетворювати звичайних восьминогів на мудреців... — Він навіть спробув утішити Славка, заспокійливо промовивши: — Це ж із кожним може статися...

Славко закусив губу від образи і поклав руку на Валерієве плече. Той зрозумів причину його співчуття й гірко посміхнувся. А коли вони вийшли на палубу, Валерій сказав:

— Я вдруде оселюся у «дзвоні», і цього разу мене не ошукаєш... Іншого виходу у нас немає.

10

Разом із Валерієм у «дзвоні» поселився іхтіолог. Його повне ім'я було Євген, але всі називали Євгом. Свою першу статтю в науковий журнал він підписав «Євг. Косинчук», даючи цим зрозуміти, що нічого спільного не має з академіком Є. Косинчуком, своїм дядьком. Треба сказати, що з дядьком вони посварилися. Чого посварилися — ніхто не знав. Лише надзвичайні обставини могли вивести з рівноваги спокійного і вайлуватого Євга.

Не моргнувши оком, Євг вислухав докладну розповідь журналіста про все, що трапилось у підводному будинку. Важко було зрозуміти, чи вірить він тому, що чує, чи тільки удає, ніби вірить. Але й за це Валерій був йому вдячний.

Сам же Валерій, знову опинившись у «дзвоні», почав сумніватися в усьому ще більше, ніж раніше. То йому вчувалося

свистіння дельфінів, що долинали крізь зачинені двері з дельфінарію, то за вікном ввижався восьминіг. Та щоразу, коли змінювався кут прожекторного променя, він переконувався, що ніякого восьминога там немає.

Так тривало доти, доки Косинчук одного разу не вигукнув:

— Поглянь, хто до нас завітав!

Крізь пластмасу на них дивилися величезні вирячкуваті очі.

— Це Мудрець! — вигукнув Валерій.

Чомусь він був певний у тому, хоча навряд чи зміг би одразу відрізнити Мудреця від його родичів.

Загула кінокамера, і Валерій посміхнувся, подумавши:

«Скільки тисяч метрів плівки переведе цей скрупульозний іхтіолог?..»

Раптом злякався: а що, коли це знову ілюзія? Почав маніпулювати прожекторами — видиво не зникало. Тепер Валерій ще більше повірив, що то й справді Мудрець, — хіба інший восьминіг реагував би так спокійно на миготіння світла?

Він помахав спрутою рукою, мовляв, заходь до «дзвона», і той у відповідь ледь помітно ворушнув двома щупальцями.

— Цікаво! — висловив своє здивування Євг.

Це підбадьорило і Валерія, він почав готувати до пуску шлюзову камеру. Восьминіг терпляче чекав. Він навіть підсунувся ближче до заслінки і склав щупальця, лагодячись пірнути в камеру. Його «лійка» ледь пульсувала.

— Коли б це була людина, я подумав би,

що вона хоче увійти до нас, — сказав Євг таким тоном, наче добре знав, що восьминіг цього хотіти не може.

Валерій увімкнув шлюз-камеру, і за кілька хвилин октопус уже чалапав перевальцем по підлозі підводного будиночка.

— Це ти, Мудрець? — про всяк випадок запитав Валерій.

— Так.

Хоч як був здивований Євг, одначе він устиг увімкнути магнітофон. Валерій тільки тепер переконався, що іхтіолог раніше не вірив розповідям, боуцімто їхній восьминіг умів розмовляти.

— Отже, ти самостійно запустив шлюз-камеру і вийшов у море? — допитувався Валерій.

— Так.

— Чому ж ти вирішив тепер повернутись?

Восьминіг мовчав, напинаючи «капюшон» на очі.

— Він схожий на академіка Косинчука, — сказав Євг, уникаючи слова «дядько». — Надто коли той ухиляється від прямої відповіді.

Валерій зробив вигляд, що не почув Євгових слів і спробував допомогти Мудрецеві:

— Тому, що люди повернулись?

— Так.

— Ти хочеш бути разом з нами?

— Так.

— Хочеш служити нам?

Восьминіг кілька секунд міркував, дивлячись на Валерія потьмянілими очима. Нарешті відповів:

— Так.

— Я знову поселю тебе в басейні. Там просторо, часто міняється вода. Коли захочеш, приходитимеш до нас у салон.

Восьминіг служняно рушив до дверей.

— Стій! — гукнув йому Валерій.

Спрут зупинився, обхопивши кінчиком щупальця пластмасову ручку.

Очі у Валерія блищали, він явно щось замислив.

— Ти пам'ятаєш, хто жив у басейні до тебе?

— Так.

— Пам'ятаєш, що з ними сталося?

— Так.

— Вони загинули?

— Так.

— А для тебе немає небезпеки там жити?

— Ні.

— Там тепер узагалі ніщо не загрожує? І дельфіни могли б там жити?

— Я можу. Вони — ні. Мене не можуть убити. Мені не загрожує. Тобі небезпечно. Допоможи тобі...

Валерій так здивувався цьому словесному потоку, що, здавалося, втратив мову. Він повернувся до Косинчука, поглядом запитуючи, чи він чув фрази, які вимовляв восьминіг.

Євг утратив свою звичайну незворушність. Він теж був схвильований, хоча менше, ніж Валерій. Проте удавано-спокійно визнав:

— Здорово розмовляє. Ніколи не подумав би, що таке може бути!

Восьминіг розцвів райдугою барв. Мабуть, він по-своєму зрадив з того, яке враження справив на людей.

Знайоме почуття пригніченості стисло Валерієві голову.

— Ти нічого не відчуваєш? — запитав у Євга.

— Ні, — відповів іхтіолог, з жадібною цікавістю придивляючись до восьминога.

Нараз він рвучко простягнув руку, доторкнувся щупальця. Спрут миттю відсмикнув його.

— Не подобається? — сказав Косинчук. — А чому?

Восьминіг мовчав і знову, якщо вірити Євгу, став схожий на академіка Є. Косинчука, коли той ухилявся від прямої відповіді.

— Іди, — сказав іхтіолог, і восьминіг зник за дверима.

Євг повернувся до журналіста. Він мовби тільки зараз збагнув запитання Валерія і поцікавився:

— А що я маю відчувати?

— Розумієш, у мене якийсь тягар у голові, як тоді... І ще...

Він замовк, так і не сказав про свою підозру. Оті бородавки на щупальцях... У Мудреця їх, здається, не було. І ще... коли восьминіг рухався, він перевалював своє тіло зовсім не так, як Мудрець...

За кілька годин Косинчук почав заняття з восьминогом. Примушував його змінювати пози, роздивлявся, робив сотні знімків. Він грав з восьминогом у м'яча і дуже скоро помітив, що ініціативу в грі захопив моллюск.

Часом затримував м'яч — не відкидав його по команді, а починав перекочувати з щупальця на щупальце. Бувало, простягав м'яч Євгу, та, коли іхтіолог хотів узяти, миттю відсмикував щупальце назад. Здавалося, ніби він вивчає людину, перевіряє швидкість її реакції, намагається дресирувати. Євг спробував розпитати октопуса про його родичів, про їхні житла, про полювання, спосіб харчування, але не дізнався нічого нового. Відповіді восьминога були короткі, інколи суперечливі.

Іхтіолог запитав:

— Отже, ти згоден служити людям? Люди тобі подобаються?

— Так, — відповів восьминіг.

— Ти зможеш мене провести до того місця, де ви живете?

Очі спрута полізли на «лоба», він так і вп'явся ними в Євга.

— Ну, кажи, згоден? — допитувався юнак.

— Згоден, — непевно відповів восьминіг.

— І ти допоможеш мені поговорити з твоїми родичами?

— Так.

Валерій, прислухаючись до їхньої розмови, пожартував:

— Отже, ми маємо першого посередника і перекладача з людської мови на мову восьминогів.

Він замовк, бо почув сопіння восьминога і його слова:

— Посередник. Так. Дельфін. Ні.

— А до чого тут дельфіни? — здивувався Косинчук. — Ти що, не любив їх?

— Так.

— Стверджуєш, що не любив?

— Так.

— Чи любив?

— Так.

— Наш перекладач плутає поняття. — заважив Євг. — А втім, це не завадить йому провести мене у свій табір.

— Я теж піду з вами.

Косинчук хотів заперечити, сказати, що краще одному з них залишитися у «дзвоні», але згадав про право першовідкривача і промовчав. Йому навіть на думку не спало, що Валерій просто боїться залишитися у підводному будинку наодинці зі своїми спогадами та тривогами, а тим більше Євг не міг передбачити, що скоро і йому доведеться зазнати страху...

Вони одягли водозащитні костюми, приготували «торпеди». На цих потужних апаратах можна було рухатися значно швидше, ніж на двигунах, що ними були оснащені їхні скафандри.

Валерій увімкнув шлюз-камеру.

Опинившись у морі, восьминіг, ніби пустуючи, гайнув удалину, і люди не могли його наздогнати навіть на своїх «торпедах». А потім повернувся і весело кружляв навколо своїх провожатих.

«Він схожий на цуценя, яке випустили погуляти, — подумав Косинчук. — Гай, гай, та він і нас хоче втягнути у свою гру!»

Валерій спостерігав за восьминогом зовсім з іншим почуттям. Він теж помітив, що мольоск ніби запрошує людей побавитися з ним.

«Ні, не запрошує, — думав Валерій, — а

намагається примусити поганятися за ним. Так само, як і в грі з м'ячем. Он Євг уже піддався. Що з цього вийде? Ну, звичайно, він його не впіймає. Та що це? Октопус переходить всякі межі, він стає надто фамільярним...»

Восьминіг на повному ході зачепив Косинчука щупальцем, спробував потягнути за собою, але сила двигуна виявилася занадто великою для моллюска. «Торпеда» тільки розвернулась. Косинчук дзигною закружляв на одному місці, вчепившись за ручки апарата, а разом з ним кружляв і восьминіг. Так тривало кілька хвилин, а потім октопус, тримаючи іхтіолога одним щупальцем, двома іншими вперся в «торпеду», вибив її з Євгових рук. Доки Валерій розмірковував над тим, чи має він право лишати свого товариша наодинці зі спрутом і кинутися навздогін за «торпедою», яка без верхівця продовжувала свою путь по прямій, апарат безслідно розчинився у ватяній пітьмі.

Валерій роздратовано подумав:

«Не подобаються мені ці забавки. Октопус наче вивчає нас і наші апарати. Тут не добереш, хто дослідник, а хто піддослідний. На довершення всього ми втратили торпеду...»

Восьминіг, тримаючи Євга, підплив до Валерія і подав йому якийсь знак щупальцем, ніби кликав слідувати за собою. Валерій запропонував Косинчукові вхопитися за ручку його апарата, але октопус, не випускаючи іхтіолога, відплив далі. Довелось поспішати за спрутом, який тепер рухався з таким розрахунком, щоб Валерій не випустив його з поля зору, але й не міг надто наблизитися.

Із підводних хащів назустріч їм виплила

велика акула. Очі-намистинки прикипіли до восьминога. Валерій уже намірився захищати його від хижака. В інструкції сказано, що акули лякаються повітряних бульбашок, які вихоплюються з вивідної трубки скафандра. Саме цією нехитрою зброєю він і хотів відігнати ворога. Та акула щось зволікала нападати на восьминога. Більше того, коли до нього залишилося всього зо три метри, вона стрімко крутнула вбік і ганебно дременула геть.

І Валерія, і Косинчука вразила незвичайна поведінка хижачки.

Невдовзі вималювалася знайома ущелина. Вони обминули її, і перед ними з'явилося химерне кам'яне селище восьминогів. Тут моллюск відпустив Косинчука і зник в одній із будівель. Валерій установив рулі «торпеди» так, що вона наче повисла над селищем. Промінь прожектора шастав по дивних кам'яних спорудах, але ознак життя не виявив. Раптом з одної будівлі висунулося щупальце, відсунуло загородку з каміння. Далі, сплюснувшись у плескачик, протиснулося крізь вузькі «двері» тіло. То був їхній провожатий. Він попрямував до людей, подаючи якісь знаки.

Валерієві здалося, що він чув, як восьминіг казав:

«Ні. Нікого немає. Пішли».

Побачивши, що люди не квапляться, моллюск обхопив щупальцем «торпеду» і розвернув її носом угору, до виходу з ущелини. Його «лійка» запульсувала швидше, він склав щупальці, поплив. Нічого не вдієш — треба плияти слідом за ним. Валерій попросив

Євга точніше визначити місце знаходження селища восьминогів. Косинчук кивнув, даючи знати, що вже це зробив. Тільки тоді Валерій увімкнув двигуна на «повний вперед», наздоганяючи восьминога.

Спрут привів до їхнього підводного будинку. Пояловив щупальцем по пластмасі, ніби намагаючись відчинити заслінку. А коли всі троє опинилися у підводному помешканні, промовив:

— Немає. Нікого немає. Пішли.

Він монотонно повторив ці слова кілька разів, не відповідаючи на запитання людей, куди пішли його родичі і чому це вони всі одразу пішли. Далі несподівано почав додавати до сказаного раніше:

— Всі пішли? Куди пішли?

— Пластинка виявилась щербатою, — пожартував Валерій. — Наш Мудрець сам зараз потрапив у скрутне становище.

— Нічого, ми знайдемо твоїх родичів, — спроквола мовив Косинчук, неухважно дивлячись то на восьминога, то на прилади. Його погляд затримався на магнітофоні. — Іди, Мудрець, відпочивай.

І відчинив двері в коридор, випроваджуючи восьминога.

Але спрут не рушив з місця. Він перестав повторювати одне і те саме, помовчав трохи, далі сказав:

— Треба знайти.

— А ти знаєш, де шукати? — спитав Валерій.

Він думав зараз не тільки про восьминогів, а й про контейнер. Куди він подівся?

— Ні, — відповів спрут. — Треба шукати.

Люди допоможуть нам. Ми допоможемо людям.

— А в чому полягатиме допомога?

Восьминіг звівся на щупальця, втупив очі у Валерія, і той чомусь згадав уривки з книг про Океан. Перед очима затанцювали рядки цифр. Він пригадав, що маса живого населення Океану складає двадцять мільярдів тонн, а добувається в усьому світі мізерна частка: п'ятдесят мільйонів тонн риби, кілька мільйонів тонн водоростей, приблизно півтора мільйони тонн моллюсків...

«Людей чекає великий штурм Океану, — думав Валерій. — І тут нам допоможуть восьминоги. Вони стануть друзями людини, тим, чим на суходолі колись були собаки. Восьминоги — морські собаки... Восьминоги — друзі людини...»

Голову стис крицевий обруч, цифри стрибали дедалі швидше. Десь у глибині мозку, в тайниках пам'яті, тривожно свистіли дельфіни.

— Іди! — наказав восьминогові Косинчук.

Його голос дзвенів незвично, здавалося, голосові зв'язки напнуті, мов струни.

Грюкнувши, зачинив двері за восьминогом. По чолу стікали краплі поту. Напевне, те, що пережив щойно Валерій, зачепило і Євга.

— Восьминоги допоможуть нам освоїти Океан, — хрипко промовив Валерій.

— Побачимо, — буркнув Косинчук.

Підійшовши до магнітофона, увімкнув його. Почувся шелест — перемотувалася плівка. Обличчя іхтіолога було напружене. Він запитав Валерія:

— У морі тобі не здавалося, ніби чуєш слова восьминога?

— Чому ти питаєш?

— Відповідай, будь ласка, потім поясню.

— Мені здалося, що він говорив «ні...»

— «Ні. Нікого немає. Пішли...» Так?

— Значить, і ти чув?

— Чув, — відповів Косинчук. — Зараз ми перевіримо, чи не була це галюцинація.

— Але як?

Євгова увага зосередилася на магнітофоні. Коли б дружина Є. Косинчука, рідна тітка Євга, побачила свого небожа в цю хвилину, то сказала б, що він викапаний Євген Панкратович за молодих років.

Магнітофон перестав шипіти, почувся голос Валерія. Він запитав: «Це ти, Мудрець?» Зараз мусила бути відповідь восьминога. — «Так». Але замість цього слова почувся звук, схожий на оклик «А!»... «Ти хочеш бути разом з нами?» — У відповідь той же невиразний придиховий звук.

Валерій подумав:

«Звичайно, це найкращий спосіб перевірки. Апарат не піддається галюцинаціям. Як же це я, осел, не додумався?»

З плівки звучав його власний голос: «Стій!.. Ти пам'ятаєш, хто жив у басейні до тебе?.. А для тебе немає небезпеки там жити?..»

«Спрут відповів: «Ні», — згадав Валерій і саме цього слова чекав.

Але замість відповіді восьминога звучало лише шарудіння плівки.

Знову голос людини, голос його, Валерія: «Там тепер взагалі ніщо не загрожує? І дель-

фіни могли б там жити?» Потому мав би прозвучати словесний потік — відповідь восьминога. Але замість того — знову безмовне шестеління плівки...

— А де ваші касети? — запитав Євг.

Валерій кинувся до секретера. Він ніяк не міг згадати, куди Людмила поклала касети з плівкою. Тоді було не до них. А втім, здається, вона шукала їх, коли Славко з Олегом приплив на батискафі, але так і не знайшла.

Валерій перекладав десятки непотрібних зараз речей, доки не наткнувся на одну касету. Зітхнув полегшено, ніби вже знайшов відгадку. Простягнув іхтіологові, і той вставив її в магнітофон.

Почувся шум, голос Валерія: «Тут багато таких восьминогів, як ти?» Пауза: «А де ви ще живете? Є такі місця?» Пауза. Голос Валерія і далі запитував через короткі паузи там, де мали бути відповіді.

— Як бачиш, він не говорив з тобою, але ти чув його відповіді, — сказав Євг. — І ти, і Людмила. Він і не міг говорити, не маючи органів мови. Те, що відбувалося, схоже на телепатію...

— Напевно, таким чином він вивчав нашу мову. Слухав і зазирає у наші голови, зазирає і порівнював. Якщо він справді володіє такими здібностями, то це саме та тварина, яка потрібна нам для освоєння Океану. Адже з таким восьминогом можна перемовлятися під водою без ультразвукового апарата, до того ж, на великих відстанях.

— Правильно, — сказав Косинчук. — Але тварина з такими здібностями — це вже не тварина. Чи захоче вона служити нам?

— Якщо вірити спрутові, то захоче. Ось тільки чи надовго?

Євг опустив голову, наморщив лоба, потираючи пальцями скроні. Подумав уголос:

— Я мушу побачити його побратимів. Вивчити їх. Тоді я зможу відповісти на це запитання, а від нього так багато залежить!..

12

Косинчук почав уперто шукати поселення восьминогів. Він плавав сам, а Валерій залишався в Мудрецем, розпитував його про звички риб і моллюсків, про течії, рельєф морського дна. Інколи відповіді спрута були чіткі, ясні, подеколи ж такі заплутані, що нічого не можна було добрати. До того ж восьминіг усе частіше сам задавав запитання або відповідав запитанням на запитання.

Валерій ще і ще повертався до того, що його найбільше непокоїло. Він примушував спрута згадувати Людмилу Миколаївну і переконувався, що той знає минуле.

«І все ж він чимось не схожий на Мудреця, — думав Валерій. — Хіба міг за короткий час Мудрець так змінитися? Це обважніле тіло і бородавки на щупальцях... Але, можливо, для восьминога така зміна природна? Наприклад, у якийсь певний період життя?»

Його руки торкнулося холодне слизьке щупальце — октопус нагадував про себе. Валерій відсмикнув руку, опекла думка:

«Я занадто відкрито думаю. Тепер він знає про мою підозру!»

Подивився у восьминогові очі, зустрів упертий совиный погляд. Знову заболіла голова, з'явилася гнітюча важкість.

«Можливо, причиною цього є теж октопус, його спосіб спілкування? Чи своєрідний гіпноз...»

Нитка думки обірвалася, ніби хтось її обрівав ножицями. За мить Валерій уже не міг згадати, про що думав. Він напружив волю, намагаючись зосередитися. Але й це не допомогло. І тут вирішив спробувати те, чого досі не пробував. Дивлячись кудись убік, подумки запитав восьминога: «Ти пам'ятаєш тих двох хвостатих риб, які жили в басейні до тебе?»

Щоб не промовити жодного слова, Валерій для більшої певності міцно затулив собі рота долонею.

Восьминіг змінив сірий колір на рожевий і почав червоніти.

«Випадково він зараз змінює колір чи це ознака хвилювання?»

Почулася відповідь:

«Пам'ятаю. Хвостаті, але не риби. Дельфіни».

«Вони любили нас, — думав Валерій, забувши на мить про восьминога. — Вони любили нас і загинули, втягнуті в наші справи. Що відчували вони, бідні, в останні хвилини?»

Нараз почув холодні, як щупальця, слова відповіді:

«Вони любили рибу і любили себе. Вони вважали вас схожими на себе. Вони любили рибу».

З якоюсь лютотою роздратованістю Валерій подивився на свого незвичайного співбесід-

ника. Його пальці стиснулися в кулаки. Він закричав:

— Де вони тепер? Що з ними сталося?

«Вони були. Їх нема. Зовсім нема».

«Ось я й одержав зразу дві відповіді, — подумав Валерій. — По-перше, він чує мої слова навіть тоді, коли я їх не вимовляю. По-друге, він пам'ятає про дельфінів, але думає про них не моїми словами. Це можна було б вважати вичерпною відповіддю, і все-таки я не можу позбутися підозри. Чому?..»

Він запитав, вичавлюючи із себе кожне слово:

— Ти пам'ятаєш, як їх звали? Як вони загинули? Хто перший, хто другий?

«Пілот, Актриса. Перша загинула Актриса. Другий — Пілот, самець. Вони вже не повернуться. Але тепер ви маєте мене. Ви маєте мене...»

Валерій думав:

«Так, так, восьминоги важливіші для нас, ніж дельфіни. Вони розумніші, відданіші. Це найважливіша думка, яку треба запам'ятати».

Йому здалося, що колись він уже думав точнісінько так, такими ж словами, та не міг згадати — коли. І раптом чомусь вирішив розповісти спрутові про проблеми освоєння Океану. В пам'яті, як на табло, знову спалахували слова і цифри, які він бачив у різних книгах. Він думав:

«Нам треба по-справжньому приручити Океан, щоб прогодувати всіх людей. Поки що в нашому меню продукти морів не займають і одного відсотка. Але вже й зараз дослідження Світового Океану проводяться так

само швидко, як дослідження космосу, і мають не менше значення. І все ж ми не досягли тут справжніх успіхів. Ми просто збираємо те, що дарує нам море. І наше полювання — це теж збирання дарів, нерозумне збирання, бажання взяти більше, ніж нам хочуть подарувати. Але щоб узяти більше, не досить бажання взяти. Нам нічого не дістанеться задарма. І хочемо того чи не хочемо, ми платимо за все, що беремо у природи. Плата ж завжди більша, ніж те, що берем. Мудрець, ти зрозумів мене?»

Він прислухався і почув:

«Не все зрозумів. Кажі далі».

«Щоб не віддавати більше, ніж берем, щоб ціна не була занадто висока, треба знати, скільки треба тобі, що тобі треба, вивчити те, що береш, і те, звідки береш. Раніше ніж узяти, треба знати. Це ти розумієш?»

«Розумію. Кажі далі».

«В Океані треба йти тим же шляхом, яким людина йшла по суходолу. Їй не вистачало диких плодів, і вона почала сама обробляти землю і вирощувати плоди. Вона почала сама собі дарувати. І в Океані необхідно організувати підводне землеробство і тваринництво. Треба обробляти поля водоростей і планктону, одомашнювати морських тварин, розводити і випасати табуни риб. Та біда в тому, що робити все це в Океані нам важче, ніж на Землі. Правда, ми колись вийшли з нього, але природа зробила за нас свій вибір, і тепер Океан для нас — чуже середовище. Ми не можемо там вільно жити, нам потрібні дорогі, громіздкі споруди. Але є й інший, легший шлях. Знайти вірних помічників:

по сильних пастухів і розвідників. Ти б згодився служити нам, Мудрець?»

«Так!» — почувся вигук восьминого.

«Якщо розумно користуватися морем, з одного гектара можна одержати більше риби, ніж з такого ж земного пасовиська — м'яса. А крім риби, є ще устриці й креветки, мідії й трепанги, ікра морських іжаків і морські гребінці, і врешті краби...»

«Краби залишаться нам», — заперечив восьминог.

«Гаразд! — великодушно згодився Валерій. — Вистачить на всіх. Морська капуста, наприклад, не поступається смаком перед капустою городньою, але значно поживніша і багатша на вітаміни. Крім того, вона запобігає серцево-судинним захворюванням. А калорійність деяких водоростей більша, ніж шоколаду. Мідії містять дуже важливі для людини мікроелементи. А мінеральні багатства Океану? В морській воді розчинені всі відомі нам хімічні елементи, в тому числі найрідкісніші, запаси яких на суходолі вже вичерпуються. В морях розчинено стільки торію та молібдену, що коли видобути їх, то на кожну людину припало б майже по двісті тонн. Проте справжні успіхи досягнуті лише в галузі добування нафти та в опрісненні морської води. Там, де нас підганяє жорстока необхідність...»

«Чим вона жорстокіша, тим більше вас підганяє?» — почулося запитання.

Валерій посміхнувся.

«Майже так, близько до правди. Але є й інший бік цього питання: наші можливості. Інколи доводиться просто тугіше затягувати

пасок, вдовольнятися дещицею. Адже, наприклад, щоб вивести деякі рослини і тварини, нам потрібні були тисячі років. І, звичайно, для того, щоб вивести нові високоврожайні сорти водоростей чи нові породи риб, теж треба буде немало часу...»

«Наскільки я зрозумів, найдорожче для вас — час? Ви завжди поспішаєте? Чому? Вас занадто багато чи ви занадто багато їсте? Ті, кого ти називавш дельфінами, теж ненажерливі. Коли б ви допомогли їм упоратися з акулами і розмножитись, вони з'їдали б стільки риби, що стали б вашими ворогами. А без крабів ви зможете обійтись?»

«Зможемо,—заспокоїв Мудреця Валерій.— В Океані ж багато іншої їжі, особливо водоростей. Неподалік на дні однієї з заток уже оброблено величезні плантації морської капусти. Ми також розводимо табуни риб на підводних пасовиськах. А в деяких морських водоймах агрономи в аквалангах створили підводні городи для вирощування водоростей».

«Це добре,— схвалив Мудрець.— Той, хто харчується водоростями, не ворог нам».

Восьминіг раптом насторожився, підвів голову, заклацав дзьобом і став дивитися у вікно.

— Що там? — запитав уголос Валерій.

«Сюди пливе людина. Поспішає. Ще більше, ніж ви поспішаєте завжди. Вона думає не про тебе. Про мене».

Валерій покрутив ручку яскравості бокового прожектора, але нікого в морі не побачив. Подумки запитав:

«Вона далеко?»

«Далеко і недалеко. Ти не побачиш. Прилади не допоможуть».

«Вона пливе на кораблі? Ти знаєш, що таке підводний корабель?»

«Знаю. Я бачив його. Але це не такий корабель, як ти зараз думаєш. Він менший. Подумай ще...»

Валерій почав згадувати різноманітні типи підводних човнів, батискафів...

«Ще!» — підганяв Мудрець.

Валерій перебрав усі підводні кораблі, які знав, і тільки тоді восьминіг уточнив:

«Ні. Інший корабель. Знайомий тобі. Один із двох, які були тут».

Валерієві здалося, що він бачить цяточку, яка швидко зростає. Невдовзі вже міг розпізнати постать людини, що пливла на якомусь снаряді. Та це ж Косинчук на «торпеді!»

«Мудрець міг же зразу підказати мені відповідь. Нащо ж він розпитував мене? Випадково? Грав? Чи дресирував? А може, хотів одержати інформацію про різні типи кораблів? Чорт забирай, я вже думаю про нього, ніби про якогось шпигуна!»

Зображення все росло й росло, потім раптом щезло, а за мить Валерій побачив Євга. Той розвернув апарат, загальмував, підплив до «вікна». Він, очевидно, і справді поспішав, бо перевів шлюз-камеру на прискорений режим і, важко дихаючи, тільки відкинув шлем, одразу запитав Мудреця:

— Ти знаєш, де оселилися твої восьминоги?

«А ти знаєш?» — почули відповідь Косинчук і Валерій.

— Тепер знаю,— сказав Євг.

«Де оселились?» — запитав Мудрець.

— У підводних печерах,— відповів іхтіолог.

«Ти був там?»

— У самі печери я не міг проникнути. Входи завалені камінням.

«Хочеш, щоб я пішов з тобою? Попереду. Я, потім — ти?»

— Так. Ти допоможеш мені розчистити один із виходів. Ми увійдемо туди разом.

«Ні. Спочатку — я. Розповім про тебе. Про вас. Восьминоги тоді швидше зрозуміють тебе».

— Згода. Так, може, й краще. Іди зараз. Домовся і повертайся за мною.

Восьминіг попростував до шлюз-камери, і люди почули команду:

«Вмикай!»

13

— Уявляю, який переполох зчиниться в Академії після нашої доповіді,— сказав Косинчук, коли вони з Валерієм залишилися самі.— Про існування такої тварини ніхто серйозно не думав. Правду кажучи, мені весь час хочеться вщипнути себе, щоб знову й знову переконатись, що все це не сон.

Він був незвичайно збуджений. Куди й поділася його млявість. Валерій здивовано відзначив для себе зміни, що сталися з товаришем, особливо його дивувало те, як хвилює Євга доповідь для Академії. Потім він згадав, що іхтіологові ніяк не вдається захистити кандидатської дисертації. Відгуки рецен-

зентів зводяться до того, що в ній занадто мало нового. А знаменитий академік Є. Косинчук сказав: «Це схоже на мого племінника. Він з успіхом дослідить і опише всіх риб Охотського та Японського морів. А ось вічного двигуна, на жаль, не винайде!» Лихі язички стверджували, що саме ці слова академіка поклали початок родинному розбрату.

Євг замріяно примружився:

— Це тобі не паршивенька монографія в блискучій суперобкладинці (напевно, малась на увазі монографія Є. Косинчука про безхребетних), а справжнісінький переворот у науці! Глобальний удар по людській зарозумілості, і допоможе він людям швидше рухатися вперед. Ну, а ти, Валерію, згоден, що спрути — це чудові помічники?

— Вони можуть ними стати, коли...

— Що «коли»?

— Ні, ні, нічого...

Іхтіолог стурбовано похитав головою.

— Ти щось не доказуєш. Краще б...

— Я розповів Мудрецеві про проблеми освоєння Океану,— перебив його Валерій, явно з якимось наміром,— і він відповів, що згоден бути помічником у людини.

— Але ти не відповів на моє запитання,— нагадав Євг.— Що це за недомовки з твого боку?

— Ти дещо забув,— сказав Валерій багатозначно.— А загалом ти маєш рацію. Я справді не все викладаю. Зрозумів? Боюсь, що й так наговорив багато зайвого. Усупереч власній волі. Розумієш? Проти своєї волі.

Косинчук махнув рукою:

— Дурниці. Військові ж обшукували бухту.

— Але вони не знайшли і восьминогів...

— Тому, що не мали такого завдання.

— Хай буде по-твоєму,— зітхнув Валерій.— І все ж виконай моє прохання. Менше слів і більше інтонацій. Намагайся при цьому не думати образами. Уникай військових тем. Боюсь, що вдруге не зможу тобі цього сказати.

— Чому?

Валерій відчув, що в голові ніби запрацювали жорна. Він навіть на якийсь час забув, про що вони говорять. Потім згадав, але згадав наче не так, а з іншим почуттям. І все ж таки від попереднього залишалася дуже важлива думка. Треба було зберегти її, не дати розпливтися. А вона вислизнула, мов риба крізь пальці. Важко було згадати її та й не хотілося згадувати. Але якоюсь ще недремною тверезою часткою свого «я» Валерій все ж примусив себе згадати:

«Повідомити Славкові!»

Утримуючи в пам'яті ці слова, не відповідаючи Євгу, він поспішив до апарата, зняв трубку. Гудків не було...

14

Мудрець повернувся досить швидко. І все ж Валерій спіймав себе на тому, що очікує його і навіть приготував шлюзову камеру. Та восьминог не хотів заходити. Люди почули:

«Я жду. Іди».

108

У Валерія з'явилося бажання зупинити Євга. Він подався всім тілом до нього, але Косинчук, зрозумівши його намір, категорично похитав головою. Він опустил шолом, помахав Валерієві рукою на прощання і пірнув у «вікно».

Валерій почекав, доки Євг та спрут зникли з очей, і підійшов до ящика із слюсарними інструментами. Він намагався не думати про те, що зараз робитиме, і викликав в уяві зовсім інші картини. Уява працювала надто погано, керувати нею було просто неможливо. За кілька хвилин Валерій стомився так, начебто пропрацював цілий день. Він з великим трудом розібрав телефонний апарат, але не виявив ніякої несправності. Залишилося перевірити провід, який захищала багатошарова ізоляція, виготовлена на замовлення зв'язківців-підводників. Коли б віндесь обірвався, це негайно показав би контрольний прилад. Однак прилад цього не засвідчував. Найвірогідніше, що ослабли пружини контактних пластин.

Валерій по скобах поліз до люка, на якому була намальована зламана червона стрілка. Він чимало пововтузився, доки дістався до пластин. Виявилось, що й вони надійно притиснуті одна до одної.

«Де ж іще шукати несправність?» — напружував думку.

Заплющив очі, намагався уявити схему підмикання апарата. Він забув, що тільки-но наказував собі не думати про це, і похопився лише тоді, коли відчув знайомий тиск у голові. Спогади, знання його розпадалися на дрібні, розпорошені частинки: болти, шматки

109

провода, гайки... Потім з'явилися пустунидельфіни. Людмила з червоними плямами на щоках, суворий молодий командир Олег Жербицький... Чомусь згадалася поїздка на Памір, осяяні сонцем гори, якийсь продовгуватий циліндр, що зникав у п'ятми...

«Треба послати Славкові записку, — подумав і відразу ж забув про це. — Восьминоги дуже важливі для нас. Вони допоможуть освоїти Океан... Повинні повернутися двоє — Євг і Мудрець. А може, цей восьминіг — не Мудрець? Він не схожий на того... Чи схожий?.. Мудрець — не Мудрець. Суть не в цьому. Важливо те, що восьминоги потрібні нам, необхідні. Без таких помічників не освоїти Океану, не зорати, не посіяти... Коли б тільки не ця їхня особливість... А чим вона заважає нам? Нічим. Навпаки, допомагає спілкуватися під водою. Саме вона й робить їх такими чудовими помічниками».

Він вирвав аркушик пластмаси з блокнота, написав на ньому коротенький текст для Славка:

«Восьминоги дуже важливі для нас. Вони допоможуть освоїти Океан».

Йому вдалось взяти себе в руки. Піт заливав очі. Поперек ламало. Він дописав:

«Необхідно налагодити зв'язок. Що б там не було — налагодити зв'язок».

15

— Не так уже й багато я довідався, — пробурчав Євг, відповідаючи на Валерієве запитання. — Мудрець привів мене до печер, сам

прослизнув у щілину поміж камінням, а мені наказав зачекати. Жду, жду — нема. Вже вирішив сам пробиватись, аж ось він з'явився з іншим восьминогом. Почали розбирати каміння. Коли утворився прохід якраз по мені, почувся: «Ходім!» Я ледве пересувався, бо «торпеду» довелося залишити біля входу на якорі. Можливо, вони навмисне зробили вузький прохід, щоб я залишив апарат. А втім, він у печерах не дуже б і знадобився...

Євг багатозначно подивився на товариша і без будь-якого зв'язку з попередньою фразою запитав, киваючи в бік восьминога, який щойно зник за дверима до свого басейну:

— Він знає, що таке радіоактивність?

Іхтіолог вимовив ці слова байдужим, безбарвним тоном, не дивлячись на Валерія. Потім, рушивши услід за Мудрецем, додав:

— Дам йому поїсти. А ти поки що подумай над відповіддю.

Валерій не міг, звичайно, дати точну відповідь. Восьминіг був знайомий з лічильником Гейгера, можливо, зрозумів і його призначення, якщо...

— Тут десять «якщо», — сказав Валерій Євгу, коли той повернувся. — Якщо у нього є органи, щоб відчутти радіоактивність... Якщо він здатний зрозуміти, що це за явище... А взагалі, не знаю. Та нащо тобі це треба?

— Мій лічильник Гейгера почав тріскотіти, коли ми наблизилися до печер. А в печерах випромінювання весь час зростало...

Валерій насторожився. В пам'яті промайнуло перше занурення із Славком на батискафі, таємниче зникнення контейнера...

Косинчук розповідав далі.

— Там я побачив трьох восьминогів, що присмокталися до каміння в різних частинах печери. Один відпочивав у типовій для спрутів «позі філософа», другий звисав зі стелі, як люстра, і ворухив щупальцями, третій наполовину виліз із-за каменя й дивився мені просто у вічі. Здається, це були уповноважені послі восьминогового племені. Всі вони зовні скидалися на нашого Мудреця. Такі ж незвичайно великі для октопусів тулуби, величезні очі, збільшені «лоби». Зовсім невідомий науці вид. Я запитав, чому вони залишили своє колишнє селище і чи є в них ще селища. Один відповів, що селища їм, мовляв, не потрібні, коли є печера, а два інших відразу засипали мене запитаннями про людей. Їх цікавили навіть подробиці: якого кольору у людей кров, чи відпочиваємо ми, перетравляючи їжу, як добуваємо метали, як створюємо пластмаси. Один допитувався, чому люди не відмовляються від одягу, другого цікавило, чим годуємо ми «дітей-помічників», — так вони називають апарати та механізми. Та головне вони питали про джерела життя. Довелося розповісти про Сонце, про енергію сонячних променів, про фотосинтез. Вони ловили кожне слово буквально на льоту, сприймали поняття, інколи на свій лад доповнюючи їх. Часом і мені щастило задати запитання. Восьминоги відповідали, але без особливого бажання. Вони, як діти, більше люблять запитувати, ніж відповідати...

«А чи як діти? — подумав Валерій. — Це властиве не тільки дітям...»

— Я з'ясував, що їхнє мислення де в чому схоже на наше, але є й істотні відміни.

Так, наприклад, вони здатні сприймати абстрактні поняття, але ніяк не можуть зрозуміти, що означає слово «море». Для них поверхня моря — це одне, а глибина — інше. Спокійне море нічим не нагадує бурхливе; місце, де водяться одні види риб, не схоже на місця, де водяться інші. Зміниться температура води, — і змінюється поняття. А слово «океан» вони зрозуміли так: місця, де можуть жити восьминоги й люди. Суходіл вони спочатку теж визнали частиною Океану.

— Краще б вони так не визнавали, — без усмішки сказав Валерій.

Євг не зреагував на його зауваження. Він захопився власною розповіддю, вдруге переживав зустрічі з восьминогами:

— Все ж мені пощастило втлумачити, що Земля складається із суші й Океану. Але потім вони ніяк не могли второпати, що ж таке суша. Я сказав, що це — місце, де живуть люди, а восьминоги можуть там жити дуже недовго. Вони запитали: «А довго теж можуть? Від народження до смерті?» Я відповів, що це можливо лише в тому разі, коли їх помістити в спеціальні басейни. Словом, я дуже стомився й заплутався, та раптом наш Мудрець допоміг мені, запитавши: «Чи живуть на суші краби?» Скінчилось тим, що вони зрозуміли слово «суша» як «місце, де не живуть краби». У мене вже паморочилась голова від втоми, але я не хотів іти, не видавши, як вони розмножуються. Адже це необхідно вказати в доповіді для Академії. Я вже пояснив, що в принципі вони розмножуються яєчками — так само, як усі октопуси...

— Я читав про це, але не звернув особливої уваги, — зізнався Валерій.

— Ото й видно, що ти журналіст, а не біолог, — промовив повчально Євг. («Ніби встиг уже стати академіком Є. Косинчуком», — подумав Валерій.) — Тебе більше цікавлять сенсації, ніж спосіб розмноження. А він має досить важливе значення для класифікації виду. Добре вже, слухай, тільки уважно. Процес розмноження восьминогів досить характерний. («А все ж таки — він племінник свого дядька», — глузливо подумав Валерій.) — Відомо, що чистьоха-самка прикріплює яйця в гнізді, печері чи іншому захищеному місці і рясно поливає їх водою з «лійки», погладжує, струшує, щоб очистити від дрібного сміття. Адже навіть дорослі октопуси не терплять несвіжої води. Восьминожик фанатично віддані своїм майбутнім дітям. Вони нічого не їдять, щоб часом не впахла крихта та не забруднила яйця. В той же час вони пильно охороняють їх від будь-яких живих істот. На той час, коли вилуплюються малята, їхні матері так виснажуються, що в них не вистачає сил на власне життя... Я хотів глянути на яйця цього виду, але восьминоги спочатку прикидалися, що не розуміють мого прохання, а потім один з них повідомив, що яєчка знаходяться в особливих приміщеннях і туди нікого не впускають. Я просив показати мені один такий «інкубатор», але вони як затаїлися. Мені навіть здалося, що моє прохання налякало їх. Домовилися, що відвідини «інкубатора» відкладемо до наступного разу. Боюся, що й тоді вони не будуть поступливіші, а тому...

Він глянув на двері й замовк. Поглядом показав на себе, на скафандр і підняв один палець. Валерій зрозумів, що іхтіолог хоче наступного разу піти сам, без Мудреця, і якимось чином зазирнути в «інкубатор». Занепокоївся, однак не міг як слід зважити майбутню ситуацію, бо не хотів її створювати в уяві.

Ім обом треба було відпочити, і вони, вимкнувши світло, лягли спати. Валерія сон обминав. Його знову охопив задушливий дрімотний стан. Передчуття небезпеки примушувало піднімати обважнілі повіки, але сон усе-таки долав його й опускав їх, склеплював міцно, як стулки черепашки.

Невдовзі Валерій крізь дрімоту почув віддалений шум, плескіт. Потім долинули інші звуки — ніби спортсмен-новачок після довгої дистанції виліз із води і, відсапуючись, важко чалапає до лави. Звуки наблизилися...

Валерій змусив себе розплющити очі. Він побачив, як ручка дверей повернулася. У вузьку, майже непомітну щілину, почав просуватись вогненний павук. Та частина його тулуба, що пролізла в щілину, спочатку була плеската, як млинець. Та ось вона роздулася, ніби павук переливав у неї решту свого тіла, що лишилася за дверима.

Чекання стало нестерпним. Валерій напружився, схопився на ноги і ввімкнув світло в салоні.

Тільки-но засвітилися плафони, вогненний павук згас. Перед Валерієм був спрут. Очі його блищали, деякі щупальця були скручені, інші витягнуті, ніби він не вирішив, нападати чи захищатися.

— Що тобі треба? — запитав Валерій.

«Хотів подивитись, чи обидва ви тут».

— А яка тобі в цьому потреба?

Спросоння Косинчук тер очі, ошелешено дивлячись на восьминога.

«Хотів перевірити».

— Нащо?

«Щоб знати, що ви тут».

— А коли б нас не було?

«Вас обох чи одного з вас?»

— Припустімо, обох.

«Знав би, що вас немає».

— А коли б одного?

«Знав би, що немає одного».

— Навіщо тобі це?

«Щоб знати».

Валерій не знав, як примусити спрута розповісти про мету нічного візиту.

Євг дивився то на спрута, то на Валерія. Він сказав восьминогові:

— Ти не повинен приходити сюди, коли тебе не кличуть. Ти перебив нам сон.

«Не знав, — відповів спрут. — Більше не прийду, якщо мене не покличуть».

— От і добре. А тепер іди.

Уже за дверима восьминіг промовив:

«Не повинен приходити, коли тебе не кличуть».

Валерій з Євгом перезирнулися. В обох промайнула однакова думка.

Євг запитав:

— Хвилюєшся?

— Він світиться, — розгублено сказав Валерій, підходячи до дверей і замикаючи їх на засув.

— Багато глибоководних здатні світити-

ся в темноті. Так вони підманюють здобич, — мовив іхтіолог, і за його фразою вчувався підтекст: «В цьому нема нічого особливого».

— Я вже бачив одного разу вогненного павука. А після того загинули дельфіни, — роздратовано мовив Валерій.

Євг знизав плечима:

— «Після» ще не означає «від того». Давай спати. Завтра буде видніше.

«Тим більше, що вранці він збирається... — подумав Валерій і обірвав думку, згадавши слова іхтіолога, повторені спрутом. — Чи було це просто повторення?..»

Він почув, як заскрипіло відкидне ліжко, і позадрив витримці товариша. Але сам уже заснути не міг. Підійшов до настінної шафки, дістав пістолет. Це був не лазер, а старий пістолет Макарова, якого про всяк випадок дав йому Жербицький. Валерій засунув пістолет під подушку...

16

Косинчук не повертався. Уже минуло понад п'ять годин, і Валерій почав хвилюватися. Запасів повітря, враховуючи й «НЗ», у Євга лишалось години на півтори.

Спрут одразу зчувив відсутність іхтіолога й запитав крізь двері:

«Де другий?»

— Пішов у своїх справах, — відповів Валерій.

Його дратувала докучлива цікавість восьминога.

«Хіба у вас не спільні справи? — знову

питає спрут.—Він пішов у печери. Мене чому не взяв?.. Погано...»

— Люди знають, що роблять. Вони не потребують порад,— різко обізвав Валерій.

«Так думають усі люди? — цікавився восьминіг. А за секунду:—Мені можна увійти?»

«Відчепився б ти від мене!» — подумав, але двері відчинив.

Він відчув гострий біль у потилиці, ніби її свердлили, і міг думати тільки про Євга. Чому він затримується? Не скоїлося б чого... Валерієві було тепер не до восьминогів з їхніми бажаннями та інтересами. Однак мусив пам'ятати про присутність Мудреця і ні на мить не малювати в уяві задумів Євга, особливо тих, що стосувалися «інкубатора».

«Люди завжди втручаються в чужі справи, начебто це їх власні?» — раптом запитав октопус.

— Що ти маєш на увазі?

«Другий пішов до моїх родичів, а ти невдоволений, коли я запитую про нього. Він пішов, не чекаючи, доки його покличуть. Він не радився ні зі мною, ні з ними тому, що люди не потребують порад? Так?»

— Але ж люди — це люди. Що б ти не думав про них, вони залишаються такими, якими є. На це треба зважати.

«І восьминоги — це восьминоги».

— Ти хочеш сказати, що з вами теж треба рахуватись? Але ми так і робимо. Ми не завдаємо вам шкоди, а лише вивчаємо, щоб спілкуватися.

«І ми вас тільки вивчаємо... А ти сердитись... Чому?»

Валерій кинув погляд на годинник. У Євга

залишилося кисню на тридцять п'ять, ні, на тридцять чотири хвилини. Що робити?

Виразно почулося:

«Він не прийде».

— Що з ним сталося? — закричав Валерій.

«Він не прийде. Не чекай. Він не потребував поради. Восьминоги не вороги людям, але в них є свої таємниці. Ми не хочемо, щоб ви знали все. Інакше станете нашими ворогами».

— Він живий?

«Не знаю. Може, ще живий. Може, ні. Він не прийде».

Рішення виникло стихійно. Валерій добув з кишені пістолет, з яким тепер не розлучався, наказав восьминогові:

— Відійди!

«А що ти збираєшся робити?»

— Це не твоє діло! Іди в басейн!

«Він теж не послухався. Ти хочеш вирушити за ним?»

Валерій відтягнув назад затвор пістолета. Навмисне уявив, як кулі пронижуть тіло восьминога. Він так само відчував тиск у голові, але тепер уже міг упоратися з ним, бо знав його походження. Щезла невідомість, що посилювала страх. Це було схоже на сеанс гіпнозу, коли піддослідний вирішив не піддаватися, а гіпнотизер нічого не може з ним вдіяти.

«Варто лише зрозуміти причину явища, і ти стаєш сильніший. Розуміння причини дає силу», — подумав.

Восьминіг простягнув до нього щупальце, але не дістав.

Клацнув запобіжник пістолета.

— Якщо не підеш, я тебе знищу!

Він бачив, як спрут спершу спалахнув райдугою барв, а потім швидко почав біліти, набуваючи кольору стін. Одночасно посилився тиск на мозок, заскреготіло «свердло», замололи «жорна». Але Валерій знав, що тепер зможе все те перебороти. Тієї ж миті, коли він приготувався натиснути спусковий гачок, почув:

«Іду».

Валерій зачинив за спрутом двері на засув і почав лаштуватися в дорогу.

«Не роби дурниць. Не йди без мене,— благав спрут.— Може статися невивправне».

Валерій не відповів йому.

Треба було повідомити Славка, але часу не залишилося навіть для того, щоб написати записку. Не можна гаяти жодної хвилини. У Євга кисню лишилося на двадцять хвилин...

17

Військовий катер, здіймаючи два сріблясто-білі буруни, підійшов до корабля. Славко й Тукало вийшли на палубу зустрічати гостей, про яких сповістили їм по радіо. Одним був Олег Жербицький, другим — незнайомий чоловік у картатому костюмі. Олег відрекомендував його як слідчого. Аркадій Пилипович (так було звати слідчого) чимось скидався на Тукала — чи то рухами, а чи скупкою усмішкою, але на відміну від нього був сухорлявий, вищий зростом. Славко, усміхаючись, спостерігав, як вони знайомилися.

— Ходімо в каюту, треба поговорити,— сказав Жербицький.

— Що-небудь трапилось? — запитав Славко, і в Олега навіть губи невдоволено смикнулися через його легковажність, а Аркадій Пилипович окинув керівника експедиції уважним і осудливим поглядом.

Однаке на Славка це ніяк не подіяло і, тільки-но гості з господарями опинилися в каюті, знову запитав:

— Що-небудь трапилось?

— Вибачте, — сказав Аркадій Пилипович, — але спочатку дайте відповіді на мої питання.

Коли б Славко не був зайнятий своїми тривожними думками, то вловив би в його словах застереження: «Запитання тут задаю я».

— Ви нічого підозрілого не помітили в бухті за останні дві доби?

— У нас припинився зв'язок із «дзвоном». Щоправда, не дві доби тому, а чотири. Я чекав, що вони пришлють записку в «торпеді», але...

— Більше нічого?

— З нас вистачить і цього, — роздратовано відповів Славко. — Коли б не ваша радіограма, батискаф був би зараз біля «дзвона».

— У вашого батискафа є протирадіаційний захист? — несподівано запитав Аркадій Пилипович.

— Немає, — насторожено відповів Славко.

— В такому разі вам доведеться відкласти занурення.

— Це неможливо, — категорично заперечив Славко. — У «дзвоні» — мої товариші.

«Ех, молодий та зелений ти, Вячеславе

Борисовичу. Не навчився розпізнавати, з ким і як слід говорити,— подумав Тукало не без задоволення.— І ось такому доручають керувати експедицією. Директор, бачте, бере курс на висування молодих...»

— Ви заміряли радіоактивність води в бухті? — ніби ненароком спитав Аркадій Пилипович.

— Заміряли. А що?

— Коли заміряли?

— Днів п'ять тому. В нормі.

— А зараз вона в сім разів перевищує норму.

— Та що ви? — злякано вигукнув Нечипір Арсенович.

— Чому? — запитав Славко.

— А це ми з вами й повинні з'ясувати,— сказав Аркадій Пилипович.— Але я маю ще дещо сповістити. З експериментальної установки по опрісненню морської води зникли два контейнери: один із збагаченим ураном, другий — з радіоактивними відходами. Сліди підвищеної радіації привели нас до цієї бухти. Тут вони обірвалися. Схоже на те, що обидва контейнери знаходяться тут, під водою, причому їхні стінки пошкоджені. Капітан третього рангу Жербицький доповів мені про один контейнер, знайдений вами, який потім безслідно пропав.

— Виходить... — прошепотів Славко.

— Ще нічого не виходить,— спохмурнів Аркадій Пилипович.

— Виходить, що треба негайно йти за товаришами! — Славко повернувся до Тукала: — Готуйте батискаф. Спуск через півгодини. Піду я сам.

Нечипір Арсенович вийняв з рота сигарету і подивився на слідчого, мовляв, бачите, який він. Та Аркадій Пилипович чомусь не розсердився, присунув попільничку до Тукала, щоб у того попіл не посипався на стіл.

— Занурення в батискафі зараз небезпечне...

— Поки я керівник експедиції, мої розпорядження тут виконуватимуться,— відрубав Славко. Однак йому стало ніяково за цю свою різкість, і він пояснив: — Ви сказали, що безпека велика. А там, під водою, люди. Отже, у нас немає часу на суперечки.

Голос Аркадія Пилиповича потеплішав:

— Ви не дослухали мене. За півгодини тут буде підводний човен. Підете на ньому. Капітан третього рангу розповів про аварійний механізм вашого «дзвона». Він підійде і для човна. Товариш Жербицький вирушить з вами.

Олег підійшов до Славка і мовчки став поруч.

Заслінку заклинило, і водолазам довелося витратити чимало зусиль, аж поки таки відкрили її. Але тут, неначе на зло, прорвався струмінь води і спрацювала система блокування. Мусили переборювати і цей бар'єр. Шлюз-камеру відкривали понад годину. Нарешті Славко й Жербицький опинилися в салоні «дзвона». Усі предмети були на своїх місцях, ніби Валерій і Євг щойно вийшли.

Найперше Славко зазирнув у нішу, де містилися скафандри, й сказав:

— Один пішов у легкому скафандрі із семигодинним запасом кисню...

— Але ж ми не знаємо, коли вони вийшли, — обізвався Олег, зрозумівши, куди хилить товариш.

— Доки ми кружляли та причалювали, минуло майже три години. В найгіршому випадку до їхнього повернення залишилося години чотири. Зачекаємо.

— Чекати краще в човні, — сказав Олег якось нерішуче, мабуть, боявся, що Славко неправильно витлумачить його обережність.

— Треба спочатку оглянути басейн.

— Але ж ти бачиш, що двері зачинено на засув. Там їх немає.

— І все ж заглянути туди треба.

Нараз обидва ясно почули:

— Відчиніть!

Славко потягнув засув, розчинив двері і сахнувся. В салон укотилося щось схоже на сірий лантух. Воно сопіло, наче пилосос.

— Та це ж восьминіг! — вигукнув Славко і вискочив у коридор.

Чути було, як він біг пластмасовою доріжкою, як відчинив другі двері. Тим часом восьминіг упевнено підкотився до харчового синтезатора, відкрив лючок і заходився їсти зелену масу. Жербицький аж очі витріщив, спостерігаючи за ним.

Славко повернувся. Він був розгублений і здивований. Промовив:

— У басейні нікого немає...

«Може, почулося?» — подумав.

— Ти теж почув, ніби хтось кричав? — запитав у Олега.

— Атож...

На обличчі Славка з'явився вираз стурбованості:

— Але хто ж це був?

Спрут перестав їсти і вирячив очі. Люди почули:

— Я, восьминіг.

— Це, здається, він? — не вірячи почутому, сказав Жербицький.

Славко заперечливо похитав головою:

— У них немає чим розмовляти...

— Неправда. У мене є «лійка».

Саме в цій незвичайній ситуації Славко опанував себе і, нарешті, здогадався, що найперше треба знайти лабораторний журнал — там повинні бути записи про восьминога. Він рився в ящиках, думаючи:

«Значить, Валерка таки мав рацію. Але ж як, як восьминіг створює звуки? «Лійкою»? Неправдоподібно. А чим він чує? Шкірою? Може, вона перетворює звук на якісь коливання? Неймовірно. Але ж тоді це невідомий нам вид октопуса. Коли неможливе сталося, лишається повірити в нього. А там видно буде...»

Він перебрав усе в ящиках і не знайшов того, що шукав.

Запитав у октопуса:

— Ти мавш ім'я?

— Люди назвали мене Мудрецем.

— А де вони зараз?

— Пішли.

— Куди?

— Не знаю.

— Доведеться чекати, — сказав Славко Жербицькому. — В крайньому разі тепер можна припустити, що це їхній звичайний робочий вихід. Ось тільки журналу чомусь немає...

Обізвався восьминіг:

— Ви хочете чекати, доки двоє повернуться? Нащо?

— Заберемо їх з собою, — пояснив Славко.

— Заберіть мене.

— Ну що ж, ми згодні взяти й тебе.

— Тоді ходімо.

— Не зараз. Ще почекаємо.

— Кого?

— Я ж сказав: наших товаришів.

— Чого вони були тут?

— Вивчали море.

— Я знаю те, що вони вивчали, краще за них.

— Ого, та ти, виявляється, хвалько! Але я вірю тобі.

— Тоді ходімо.

— Ти бач, який настирливий, — посміхнувся Славко до товариша.

Але той навіть не помітив цього. Він прислухався до хворобливого тиску, що розходився від потилиці до скронь і заважав думати.

«Невже опромінення? Що завгодно, тільки не це!..»

Олег якось бачив, як помирала людина від променевої хвороби...

— Чи не перебратися нам у човен? — запевно запропонував Жербицький.

Славко поглянув на нього і раптом подумав:

«Адже восьминоги можуть бути для нас важливіші за дельфінів, корисніші».

Він здивувався цій своїй думці. Чому він так подумав? Голова йшла обертом, думки ледь ворушилися. А ця з'явилася легко. І до чого тут дельфіни й восьминоги?

«Треба швидше відправити октопуса нагору. Це зараз найважливіше. Нарешті ми знайшли неоціненного помічника, розвідника, пастуха підводних табунів...»

«Восьминоги — ось наші найкращі союзники в морі, коли заприятелювати з ними», — подумав Олег, забувши про небезпеку опромінення.

Відтак почав малювати в уяві всілякі варіанти використання восьминогів, і йому стало дуже приємно, ніби хтось увімкнув центр задоволення в його мозку. Не хотілося нічого робити, тільки б перебирив без кінця-краю варіанти! Голова вже не боліла, тиск пропав. Проте якийсь сторожовий пункт у його свідомості ще чинив опір, мов фанатик-вартовий, коли фортеця уже захоплена ворогом. І Олег усе-таки згадав про підводний човен, що чекав на них. Знову в потилиці загули свердла. Олег догадувався, що варто повернутися до попередніх роздумів — і свердла зупиняться, знову стане приємно, наче ти лежиш на пляжі біля моря під ласкавим сонцем. Та він напружив усю волю, звільнився від солодкої дрімоти, поглянув у затуманені очі товариша й покликав:

— Славко!

Той здригнувся, ніби прокинувся зі сну.

— Час уже перебратися на підводний човен.

— Правильно! І зразу ж підійматись! Треба швидше доставити восьминога нагору. Нарешті ми знайшли неоціненного помічника...

— А хлопці? Ти пропонуєш повернутися за ними потім?

«Як же я міг забути? Звідки це забуття? Схоже на гіпноз... Так, на гіпноз. Не можна розслаблюватись!»

Славко наче розірвав якісь липучі нитки, його думка раптом вирвалася на волю.

Почулося запитання восьминога:

— Я залишуся тут?

Цього разу воно пролунало не так, як раніше, — без улесливості й настирливо.

— Так, поки що залишишся, — відповів Славко. — На підводному човні немає акваріума. А коли підніматимемось нагору, заберемо й тебе.

19

У бортовому журналі підводного човна значиться запис:

«18.00. Чекали п'ять годин. Більше чекати не можемо. Починаємо підняття. На борту — керівник наукової експедиції гідробіологів. У тимчасовій загороді вантажного відсіку дресирований восьминіг, кличка — Мудрець...»

Два водолази в спеціальних важких скафандрах із захисними прокладками за розпорядженням командира підводного човна лишилися у «дзвоні». Славко теж хотів залишитися, але Жербицький заявив, що керів-

никові експедиції краще бути на своєму судні і звідти організувати пошук.

Коли дісталися на борт судна, Славко одразу зв'язався з базою і викликав загін водолазів. Потім зателефонував у Президію Академії наук і ще в кілька місць, звідки могла надійти допомога.

Тим часом Тукало переобладнав на судні басейн і помістив туди восьминога. Від добровільних помічників у Нечипора Арсеновича не було відбою, кожному хотілося поговорити з Мудрецем.

Спочатку Славко хотів розігнати цікавих, але всі спроби виявилися марними. Не діяли ні накази, ні умовляння. Та й часу в нього було обмаль. Довелось розмовляти з восьминогом у присутності всього натовпу. Якщо ця обставина непокоїла Славка, то восьминогові, навпаки, така увага до його персони була явно до вподоби.

У Славка жевріла надія, що цього разу восьминіг підкаже йому, де шукати Валерія й Косинчука.

Він почав допит, задалегідь увімкнувши магнітофон.

— Мудрець, від твоїх відповідей залежить життя твоїх учителів. Розумієш?

— Так.

— Постарайся згадати, що вони казали перед тим, як піти із «дзвона». Вони згадували про те, куди йдуть?

— Ні.

— А про те, що будуть робити? Може, один із них сказав: «Треба оглянути ущелину...»?

— Ні.

— Про що ж вони говорили?
— Про освоєння світу.
— Світу чи моря?
— Ви називаєте це морем, я — світом. Вони говорили про освоєння світу і про те, що восьминоги можуть допомогти людям.
— У чому?
— Розводити плантації водоростей і стерегти табуни риб. Будувати для людей великі «дзвони» на дні. Охороняти людей...
— Від кого?
— Від інших людей, які прийдуть на кораблях. Ми зможемо чіпляти міни до кораблів.
— Ти знаєш, що таке міна?
— Те, що приносить смерть.
«Звідки він узяв про міни? — подумав Славко. — Хто йому таке наплів?»
І почув відповідь:

— Люди розповіли. Це дуже цікаво. Можна убивати не по одному, а відразу багатьох...

Щоб відвернути увагу октопуса від небезпечної теми, Славко запитав:

— А ти хочеш допомагати людям?
— Так, так, так! Охороняти їх і чіпляти до кораблів міни. Бути розвідником і пастухом. Носити прилади. Знаходити щось і розмовляти з людьми. Знати, чого вони хочуть. Робити те, що вони хочуть. Не давати порад їм. Люди не мають потреби в порадах. Виконувати те, що накажуть. Ставити міни. Ставити так, щоб інші люди не знали...

Аркадій Пилипович поклав руку Славкові на плече, він теж хотів щось запитати восьминога.

— Отож ти, Мудрець, хочеш убивати людей? Чому? Ти не любиш їх?

— Люблю. Хочу робити те, що людям треба.

Славко стежив за восьминогом, спостерігав, як пульсує «лійка», і дивувався:

«Як спрут розмовляє? Чим? Його м'язиста горлянка з дзьобом не придатна для цього. Припустімо, за допомогою «лійки». Але тоді вона повинна бути хоча б на поверхні, а не у воді...»

Він побачив, як восьминіг підняв «лійку» над водою, і одразу виникло таке ж неприємне відчуття, як і в «дзвоні», але значно слабкіше. Спрут утупився в нього, почав роздуватися, змінювати забарвлення. Славко почув щось таке, що зовсім не стосувалося їхньої розмови з спрутом. То були уривки зовсім сторонніх думок:

— Я не можу не думати про це!.. Не можу... Вас багато тут, дворуки!.. Краби...

Спрут зіщулився й затих. Одночасно припинилося і «свердління» в Славковій голові...

Клацнув вимикач магнітофона. Славко сховав апарат у чохол і квапливо пішов до каюти. Неймовірний згодом гнів його, змушуючи майже бігти. Він зачинив двері, повернув ключ. Тієї ж миті почувся стук. Довелося відчинити. Увійшов Аркадій Пилипович. Славко запитав:

— Ви теж помітили?

— Що?

— Його «лійка» була у воді. А ми чули слова... Та ж «лійкою» і не вимовиш складної фрази...

— Я помітив інше,— похитав головою Аркадій Пилипович.

Славко не став розпитувати, що саме помітив слідчий. Він швиденько увімкнув магнітофон. Почув шелестіння плівки в тих місцях, де мала звучати восьминогова мова, і побіг на палубу, до басейну.

Мудрець відповідав на запитання Тукала, але тої ж миті повернувся до Славка, хоча той навіть не встиг роззявити рота.

«Мудрець, ти знаєш, де твої учителі? Де ті двоє?» — подумав Славко і почув відповідь:

«Не знаю. Уже казав. Не знаю».

Люди ошелешено дивилися на восьминого. Вони не чули Славкових запитань і не могли збагнути, кому відповідає спрут.

«І все ж таки ти знаєш. Навіть, якщо вони не говорили, куди йдуть, то думали про це. Ти не можеш не знати. Чому ж не кажеш? Виходить, ти не друг, а ворог людей?»

«Друг,— відповів Мудрець.— Я не хочу завдавати людям болю».

«Але якщо не скажеш, ми можемо не встигнути до твоїх учителів. Там, де вони зараз перебувають,— небезпечно».

«Вам нічого поспішати. Я попереджав їх, але люди не потребують порад...»

«Це тобі сказали вони?»

«Так. І я нічого не міг удіяти».

Славко відчув, як у нього перехопило дух.

— Ти хочеш сказати, що їх уже не можна врятувати? Вони загинули?

Люди з подивом обернулися до нього, такими несподіваними здалися їм його слова.

«Так»,— відповів спрут.

Славко відсахнувся, зблід, сперся на по-

ручні. Аркадій Пилипович став на його місце і, пильно дивлячись на спрута, спитав:

— У такому разі скажи, де шукати їхні трупи?

«Нічого немає. Трупів немає».

Аркадій Пилипович поправив окуляри, що весь час сповзали на носа. Його голос лунав суворо, вимогливо:

— Ми хочемо бачити місце їхньої загибелі.

«Навіщо?»

— Так треба. Люди завжди так роблять. А ти ж наш помічник?

«Не знаю, де вони загинули. Знаю, що їх немає».

— А чому вони загинули?

«Пішли не туди. Пішли без мене».

— Все ж таки, куди вони пішли?

«Не знаю».

Аркадій Пилипович замовк. Він розумів, що восьминіг чомусь не хоче розсекретити місце загибелі людей, і допит тут не допоможе. Треба було обміркувати ситуацію і знайти правильний хід.

Валерій плив, тримаючись за поштову «торпеду», бо його «кося» взяв Євг. Працював і двигун скафандра. Журналіст погано пам'ятав, де знаходяться печери, більше покладався на інтуїцію. Коли побачив знайомий виступ скелі, пам'ять підказала, що треба повернути ліворуч.

З'явилися коралові скелі та гроти. Їх ство-

рили з ідеальною точністю за єдиною програмою мільйони крихітних істот. Їм не потрібні були креслення, кожен творив самостійно. Вони не мали ліній зв'язку, як люди, і все ж таки являли єдиний колектив з єдиним господарством.

«Ми називаємо це інстинктом, а не колективним розумом, — подумав Валерій. — Але річ не в назвах. У природі інстинкт цінується вище за розум. Саме він закріплюється у вигляді програм із покоління в покоління, а розум умирає разом із тілом, і природа нічого не робить, щоб продовжити його життя...»

Він кинув погляд на циферблат годинника і вжахнувся: від того часу, коли він залишив «дзвін», минуло двадцять хвилин. Якщо Євг ще живий, то через вісім хвилин він задихнеться.

Пливти швидше Валерій не міг. Вирішив більше не стежити за годинником, а покластися на випадок.

Побачивши невдовзі темний вхід у печеру і почувши скрекотіння лічильника Гейгера, він мало не закричав з радості. Отже, це ті печери, до яких поплив Євг. Зараз Валерій не думав про безпеку.

Він пірнув у непроглядну пітьму, почув писк умонтованого в скафандр локатора — якась перепона. Увімкнув прожектор. Стіна з наваленого каміння. Вгорі виднівся отвір, в який могла протиснутися людина.

«Торпеду» Валерій залишив на якорі, увімкнувши ультразвуковий маяк. Тільки-но поминув кам'яний завал, отвір поширшав, став схожий на коридор. Стіни майже не ма-

ли виступів, здавалося, вони грубо обтесані якимось інструментом.

Валерій наготував патрубок від кисневого апарата, щоб відразу підключити його до киснучукового скафандра. Не втримався, знову глянув на годинник. Залишалось чотири хвилини і... крихітна надія на те, що він помилився і в запасі є ще кілька хвилин. Потому ще підсилив яскравість прожектора. Коридор довгий, схожий на горлянку якогось довгошийого археоптерикса. Тільки тепер Валерій зрозумів, як мало в нього шансів врятувати Євга. Де він застряв? У печерах? Чи по дорозі до підводного будинку? А може, його тримають у полоні восьминоги? Згадалося застереження Мудреця. Певно, треба було його взяти з собою. Але ж вірити йому не можна...

Раптом відчув чийсь чужою печаль, ніби хтось побивався від того, що скоїлось. Вона звучала, немов музика, в ній злилося багато відтінків: ніжність, сум, біль... Дзвонили дзвони — сотні великих і малих дзвонів і дзвіночків, мідних, срібних, скляних, підспівували, співали: врятувати не можна, нічого не вдієш, це замкнуте коло, не шукай даремно виходу — його немає. Поверни назад, ти нікого не знайдеш і нікому не допоможеш. Нічого вдіяти не можна... Якщо з другим трапилося нещастя, втішся тим, що рано чи пізно воно трапиться і з тобою. Якщо тебе спіткало горе, знай, що воно спіткає і всіх інших. Ми зв'язані одним ланцюгом — ми всі: люди і восьминоги, скелі і водорості, живі й мертві. Прийми цю істину і заспокойся...

Ніби зачарований цими чужими думками, гудінням дзвонів, печальною мелодією, яка

звучала в його голові, Валерій зупинився. Права рука безсило натиснула на ручку гальма, і водометний двигун скафандра зупинився. Почала розпливатися в тумані мета, заради якої він поспішав, повільно гасли спогади.

Але світлий, невіддладний настрою циферблат його годинника нагадав про себе. Перед очима майнули гнучкі щупальці, усміхнена голова дельфіна Пілота, обличчя Людмили Миколаївни і Євга. Валерій миттю увімкнув двигун і знову рвонувся вперед. Почував, як по ногах б'ють струмені води, що вихоплювалися із сопла двигуна.

Коридор почав розширюватись. Валерій побачив, що назустріч йому щось пливе. Зупинився, приготував пістолет-лазер, повів прожектором. Промінь освітив скафандр...

Ще не вірячи в таке щастя, Валерій кинувся до Косинчука. Схопив його за плечі, повернув обличчям до себе. Губи Євга вигнулися в усмішці. Але руки висіли, ніби мотузки... Валерій боявся подивитися в його очі. Ще до того, як побачив їх — нерухомі, осклянілі, — зрозумів, що Євг мертвий...

Двигун скафандра повільно тягнув обох далі. Вони опинилися перед поворотом. Різко посилилось скрекотання лічильника Гейгера, заглушило писк локатора. Валерій повернувся за ріг і зупинився. Вимкнув прожектор. Скрекотіння наростало. З'явилися обриси вогнених павуків, вони тягнули ящики, що випромінювали фосфоричне світло. Павуки швидко зникли в боковому коридорі, і шум лічильника почав стихати.

Валерій освітив скафандр Косинчука, зазирнув крізь пластмасу в його шолом за сиг-

нальний щиток, розміщений над очима. Стрілка кисневого приладу не дійшла до червоної риски. Отже, Євг не задихнувся. Він помер з іншої причини. Його вбили. Валерій почув чиясь пояснення:

«Він бачив те, чого не мусив бачити. Довелося зробити так, щоб він не міг розповісти про це іншим людям. Ми не хочемо, щоб люди стали нашими ворогами. Повертайся! Якщо побачиш те, що бачив він, тебе чекає його доля».

«Ні, я не боюся вас!» — подумки відповів Валерій.

Запам'ятавши місце, де залишив тіло Косинчука, він стиснув лазер у правій руці й поплив услід за вогненними павуками.

«Повертайся!»

«Ні».

Він почув зляканий голос у собі самому, але знав, що цей голос належить не йому.

«Не кажи «ні»! Пам'ятай: «так» — це життя, «ні» — це заперечення життя, смерть!»

«Дурниці!» — відповів він собі й тому, кому той голос належав, і пам'ять, в нагороду за сміливість, подарувала йому рятівний вислів поета: «Смерть починається із заперечення життя, та, заперечуючи все, вона й себе заперечує...»

Усе відчутнішим ставав тиск на мозок. Валерія хотіли примусити повернути назад. Та журналіст уже давно зрозумів, що вони можуть командувати його мозком лише тоді, коли він не чинить опору. А варто мобілізувати волю — і той вплив втрачає силу.

«Повертайся!»

«Ні! І ще раз — ні!» — відповів він і

пригадав ще два рядки з вірша того самого поета: «Життя починається з заперечення смерті і стверджується, стверджуючи себе...»

Валерій опинився у великій печері. Чорна тінь помчала на нього звідкись згори. Валерій ледве встиг ухилитись зустрічі з нею. Палець сам собою натиснув на кнопку лазера, і тонкий, мов голка, промінь черкнув восьминога, розітнув його на дві обвуглені половини.

Неподалік з'явився новий восьминіг. Він випустив фіолетову хмарку, яка відразу перетворилася на восьминога. Тепер октопусів стало ніби двоє. Спрут намагався спантеличити супротивника, але Валерій легко визначив справжнього восьминога, промінь прожектора торкнувся його, освітив. Щось у цьому восьминогові здалося знайомим. А може, знайомі були хвили, що їх він випрошнював:

«Хто ти?» — запитав Валерій і майже не здивувався, почувши:

«Мудрець».

«Отже, той...»

«Так, то інший восьминіг».

«Яким же чином він знає те, що встиг довідатися про нас ти? Ви спілкуєтеся між собою думками?»

«Не зовсім розумію тебе. Але може бути — ти маєш рацію».

«Це ти убив дельфінів?»

«Я тільки досліджував дельфінку. Хотів вибрати з її пам'яті те, що вона знає про вас, про людей. Вона загинула...»

«Ти тримав їх під гіпнозом і гнітив весь час, відтоді як з'явився в нашому будинку?»

Ти, певно, думав, що й на людей зможеш так впливати?»

Восьминіг промовчав. А Валерій, не чекаючи відповіді, запитав:

«Нащо ви вбили чотирьох людей? Спочатку трьох, потім — мого товариша, Косинчука. Ти ж казав, що любиш людей...»

«Люблю. Це правда. Ми не знали, що люди загинуть».

«Що ви зробили з ними? Чому вони загинули?»

«Ми досліджували тих людей при сильній дії на їхню пам'ять, на центри мозку...»

«Як досягається сильна дія?» — запитав Валерій.

«Дотиком. Коли наші руки стискають руки людини, наша мантія прилягає до її тіла, а дзьоб притискається до її потилиці».

«Це хотів зробити зі мною той восьминіг, якого я щойно убив?»

«Не знаю».

«Він завжди каже «не знаю», коли не хоче відповідати», — подумав Валерій, зовсім не боячись, що Мудрець прочитає його думки.

Далі мовив твердо:

«А тепер проведи мене. Я мушу побачити те, що бачив мій товариш».

«Але ж я казав: ти загинеш. Ми знищимо тебе».

«Чому?»

«Скільки разів людям треба повторювати одне й те саме?! Коли б люди узнали те, що бачив він, вони б стали нашими ворогами. А це не треба ні нам, ні людям. Ми не хочемо сваритися з вами. Нічого нам сваритися».

Поділимо світ. Вам суша й повітря, нам — решта».

«Той восьминіг, який був у нас після тебе, запевняв, що ви згодитесь бути нашими помічниками і в Океані».

«Згодимось», — відповів восьминіг.

«Брешеш!» — подумав Валерій.

«Ми допоможемо вам розводити водорості і пасти риб. Допоможемо боротися з іншими людьми».

«Ще б пак! Це якраз те, що вам потрібно, що було б вам на руку. На всі ваші вісім рук. А тепер геть з дороги, або я знищу тебе!»

«Але ж я застерігав тебе. Люди не повинні знати...»

«Люди повинні знати все. Спочатку знати, а потім уже ставати друзями чи ворогами. Ви самі цей принцип хотіли застосувати до нас. Спочатку з н а т и».

Він запустив двигун, і Мудрець помчав попереду...

21

Перед Аркадієм Пилиповичем лежали дві карти бухти — надводної та підводної її частини. Перша карта була досить детальна, друга переважно контурна. Її почав складати Славко, тепер вносилися доповнення й уточнення згідно з повідомленнями водолазів. Обидві карти помережані лініями, всіяні цифрами. На першій було більше ліній, на другій — цифр. Вони засвідчували поширення і ступінь підвищення радіації.

Раз у раз радист приносив нові зведення

і мовчки простягав їх Славкові, а той передавав Аркадієві Пилиповичу. Частина зведень підлягала подальшій обробці в обчислювальних центрах і потім знову поверталася сюди, на судно. Нині на Славка та Аркадія Пилиповича працювали десятки установ, інститутських лабораторій.

У двері каюти постукали, і на порозі виріс командир групи водолазів.

— Погляньте, — сказав він, показуючи металеву пластинку з цифрами та значками. — Це маркіровка контейнера із збагаченим ураном.

— Де ви її знайшли? — запитав Аркадій Пилипович, присовуючи карту.

— Ось у цьому квадраті, — відповів командир. Його палець показав на схрещення кількох ліній — двох червоних і чорної.

— Можна вважати, що вкрадені контейнери знаходяться тут, — констатував Славко.

— Припустімо, — уточнив Аркадій Пилипович. — Переконаємося, коли знайдемо. А поки що ми знаємо точно, що іноземних кораблів у ці дні в районі бухти не було. Отже, припущення про ворожу диверсію відповідає. Інших версій, які могли б пояснити пропажу, в нас немає...

— Давайте поговоримо із восьминогом ще раз, — запропонував Славко.

— Ви гадаєте... — блиснув скельцями окулярів слідчий.

— Гадаю.

Вони обидва добре розуміли, про що йдеться, хоча здогад здавався вкрай фантастичним. Та коли всі версії відпадають одна за одною, лишається фантастика. І, як не дивно,

саме вона часто-густо і є найправильнішим згогадом.

— Ходімо,— мовив Аркадій Пилипович, згортаючи карти.— До того, поки човен буде готовий до занурення, у нас лишається цілих години.

— Ви теж підете на човні з нами? — здивувався Славко.

— Маю такий намір...

Вони вийшли на палубу і попростували до басейну, біля якого вартували два моряки.

Восьминіг одразу поплав їм назустріч, розправивши блідо-рожеву мантію.

Славко попрохав одного з постових поставити біля басейну важку залізну табуретку. Потім звернувся до спрута.

«Мудрець, ти можеш вміститися на цій табуретці?»

«Можу. А нащо?»

«Спробуй»,— не відповідаючи на запитання, запропонував Славко. Він силкувався не давати волі спогадам. Хоча навряд щоб октопус міг одночасно стежити за думками кількох людей, проте голосним співбесідником він мусив би цікавитись.

Аркадій Павлович перехопив Славків погляд і показав йому на годинник.

Славко, дивлячись, як моллюск легко збирається на табуретку, попросив його:

«Пляж ротом догори, а щупальці опустити вниз».

«Так мені незручно...»

«Це триватиме недовго»,— заспокоїв його, пильно вдивляючись у величезні восьминогові очі.

Славко знав, що звичайні октопуси легко

піддаються гіпнозу, і пам'ятав про досліди голландського біолога Тан-Кота, який випробував на спрутах різні методи впливу. Зараз Славко вирішив застосувати один із них. Може, поталанить загіпнотизувати й Мудреця чи хоча б позбавити його сили впливу на мозок людини.

Восьминіг підібрав одне щупальце і обвив його навколо ніжки табуретки.

«Опусти!» — наказав Славко, напружуючи волю; він намагався думати тільки про те, що мала виконувати тварина.

Восьминіг неохоче скорився. Треба було якнайдовше тримати октопуса в незручному для нього положенні—це полегшувало вплив на його мозок. Тан-Кот саме таким чином загіпнотизував невеликого восьминого, а потім робив з ним що завгодно: підіймав і опускав щупальці, які падали, мов уривки віршовки; перекидав моллюска з руки в руку, наче футбольний м'яч. Голландець був великий знавець спрутів.

Славко напружував волю, дивлячись на спрута, і подумки наказував:

«Слухай уважно, слухай тільки мене і підкоряйся! Залиш осторонь усе побічне, забудь про все, що нас оточує! Нас на світі двоє — я і ти. Я — твій бог, твій господар. Підкоряйся!»

Йому здалося, що воля спрута зломлена, і він запитав:

«Пам'ятаєш, я розповідав тобі, що означає для людини сонце?»

«Пам'ятаю».

«Який вигляд має сонце восьминогов?»

Він майже не здивувався, побачивши

знайоме зображення контейнера. Воно було таке чітке, що можна було розгледіти на ньому навіть дрібні ум'ятини.

— Так я і думав — мутація, — сказав Славко Аркадієві Пилиповичу. — Першопричина — контейнер. Під дією радіації звичайний вид восьминогів, можливо, октопус Дофлейна, зазнав змін. Виник новий вид. Він може існувати тільки в умовах високої радіоактивності. І спрути самі створюють для себе ці умови...

Славко глянув на спрута. По його шкірі перебігло тремтіння, щупальці почали скручуватися. Восьминіг прокидався. Славко запитав:

«Куди ви віднесли своє «сонце»? Де воно тепер?»

«Це таємниця. Друга велика таємниця», — відповів октопус, і Славко поспішив знову запитати, уже сумніваючись в успіхові:

— А яка ж перша велика таємниця?

Восьминіг мовчав.

— Тепер у вас три сонця?

«Таємниця! Таємниця!» — торочив восьминіг, сповзаючи у воду.

— Наші товариші проникли туди, де ваші «сонця»? І ви їх убили?

Славко знав, що спрути здатні вистрибувати з води. Але не припускав, що такий великий і важкий моллюск, як цей, здатний здійснити справжній політ. Йому здалося, ніби чорна ракета злетіла в повітря. Вона описала дугу з добрий десяток метрів, і спрут плюхнувся за бортом судна в море...

Підводний човен знову причалив до «дзвона». Цього разу моряки провели складний маневр швидше і з меншими труднощами. Допоміг досвід.

Славко зумів довести Аркадієві Пилиповичу, що пошуки слід починати звідси. Навіть якщо вони тільки ретельно оглянуть усі ящики та закутки підводного будинку, щоб відшукати лабораторний журнал, то й тоді, врешті-решт, вони заощадять час.

Аркадій Пилипович уважно, неквапливо оглядав салон «дзвона», а Славко копирсався в ящиках. Час збігав, хотілося зупинити його. Славко нервувався, знову й знову гарячково нишпорив в тих самих ящиках.

Знайшов журнал Аркадій Пилипович на відкидному ліжку під надувною подушкою.

— Ось бачите, я ж казав, що знайдемо! — радісно вигукнув Славко. — А ви не вірили!..

Він перегорнув кілька перших сторінок, похапцем пробігаючи їх очима, й зупинився на передостанньому запису, де Косинчук розповідав про перше відвіданя печер і про свій намір побувати там удруге. Тепер Славко вже знав, де шукати товаришів.

Глянув на Аркадія Пилиповича і з подивом побачив, що той не квапиться залишати «дзвона» і далі оглядає салон.

«Він так зрадів, ніби уже врятував їх, — думав слідчий. — І так поспішає, мовби відтоді, як вони вирушили до печер, минуло якихось п'ять, а не п'ятдесят годин. Хотів би я мати хоч частку його оптимізму...»

Врешті підводний човен відчалив від «дзвона» і взяв курс до печер.

Славко сидів поруч Аркадія Пилиповича, тримаючи в руках лабораторний журнал. Тепер багато що стало зрозумілим...

«Щоразу, коли порушується рівновага в неживій природі, щось неодмінно змінюється і в світі живих істот. Коли повітря забруднюють вихлопними газами чи димом хімічних комбінатів, а в річки та моря спускають відпрацьовані води з підприємств, це не минає безслідно для мікробів чи комах, риб чи людей. А втім, оце «чи» зовсім умовне, бо мікроби і люди, риби й комахи пов'язані одним нуклеїново-білковим ланцюгом. «Чи» означає тільки вибір початку — утворення нового штаму мікробів, вимирання виду комах, загибель динозаврів, появу октопуса сапієнса. І, можливо, колись якийсь чергове «чи» виявиться останньою краплею, яка приведе до трагедії гомо сапієнса, якщо коли-небудь ми, сіючи зерно, не зможемо передбачити сходів і на початку процесу не визначимо його кінець...»

23

Коридор то звужувався, то розширявся. Здавалося, він пульсує, мов набухла вена, що веде прямо до чийогось серця. Валерій помітив обабіч кілька площадок штучного походження. За інших умов він оглянув би їх ретельніше, але зараз було не до цього. Мудрець зник з поля зору. Можна було чекати будь-яких несподіванок. Доводилося весь час

146

бути насторожі. До того ж Валерій весь час відчував чужу невідступну увагу, спробу зламати його волю. Мовби холодні щупальця намагалися заповзти в його мозок, покопирсатися в пам'яті і знайти там те, за допомогою чого можна було б керувати ним, як автоматом. На щастя, ці щупальця сильніші за людську волю лише тоді, коли вона пасивна, і слабкіші за неї, якщо вона пробуджувалась і ставала проти них.

Валерій побачив ще одну площадку, на якій стояв незграбний апарат. У його пам'яті зринуло щось схоже на нього, але як воно називається, Валерій пригадати не міг. Попереду маячів вхід у нову печеру. Біля нього, мов страж, заляк Мудрець.

«З дороги!» — в думці наказав Валерій.

«А ти пам'ятаєш, що тебе чекає?»

«Пам'ятаю все. З дороги!»

«Ну що ж, заходь...»

Підлога й стіни печери були мовби вистелені сірими грудочками, а посередині, наче жертovníк, височів контейнер.

Печера була таких величезних розмірів, що Валерій не міг побачити, де вона кінчається, і всюди — зі стелі, стін звисали восьминоги. Вони обмивали сірі грудочки водяними струменями із своїх «лійок».

«Та це ж яйця восьминогів! А скільки їх? Мільярди? Більйони? — вжахнувся Валерій.

Він згадав, що подібні спалахи розмноження бувають і в звичайних октопусів. В одній науковій книжці з судової бібліотеки він читав, що в тисяча дев'ятисотому році з невідомої причини в Ла-Манші надзвичайно розмножилися спрути, і їхні численні армії

10*

147

знищили в морі все живе. Вони нападали навіть на велику рибу. На узбережжях Англії та Північної Франції пропали риба, краби, устриці. Врешті-решт восьминоги почали поїдати один одного, а потім більша частина їх загинула від якоїсь хвороби. Так вважали деякі вчені. Хвилі викидали мільйони мертвих спрутів на берег, нагортали справжні гори. Селяни використовували їх як добриво. Згодом ще двічі, через двадцять п'ять — тридцять років, у тих самих місцях повторювалась навала восьминогів.

Але тут, у печері, їх було, мабуть, набагато більше, якщо припустити, що з кожного яйця вилупиться живе створіння. Валерій подумав:

«Двох-трьох таких приростів вистачить, щоб заповнити всі ріки, озера, моря й океани. А втім, їм замало і такого простору...»

Він почув:

«Бачиш, скільки помічників матимуть люди?»

«І для них потрібні будуть нові контейнери? — похмуро запитав Валерій. — Ми виготовляємо багато контейнерів, але на всіх вас однаково не вистачить».

«Виготовите ще. Ви трудитиметеся для нас, торгуватимете з нами. Ви нам — контейнери, ми вам — рибу й водорості. Ми допоможемо вам воювати, перемагати, знищити всіх противників і на морі, і на суші. Ти знаєш, що ми уміємо пересуватись і по суші, захопивши з собою запас морської води. Ви теж так робите, тільки пристосувалися краще...»

«А потім? Вас буде дуже багато...»

«Потім» — не буде».

Валерій зрозумів, що «потім» справді не буде. Радіація зросте настільки, що людей не залишиться на планеті. І раптом він згадав, на що був схожий апарат, який стояв на площадці, — на примітивний реактор! Отже, восьминоги намагалися почати свою цивілізацію не з колеса або човна, а відразу з реактора.

«Ти ж знаєш людей, Мудрець. Як же ти міг подумати, що люди згодяться на такий шлях?»

«Іншого шляху не залишиться».

«Ти погано знаєш людей, Мудрець».

«Ні, добре знаю. Тому й не хотіли ми, щоб ви дізналися, з якою швидкістю розмножуємось і скільки живемо. Дуже просто уявити майбутнє. Адже кожен з вас боїться смерті. Кожен хоче жити. У нас є багато переваг над вами. Нам не треба одягу і таких складних будинків, як вам; човнів, щоб пересуватися. Ми можемо обійтись без міст, використовуючи печери та гроти. Вас можна вбити, знищивши ваші міста, одяг, машини. Ви не зможете жити без них. Ви самі відрізали собі шлях назад. Це така ж правда, як те, що ти не вийдеш звідси живий».

«Ти погано знаєш людину, Мудрець».

«Покладаєшся на апарат, що випускає промінь смерті? Ти подивися, скільки нас. Коли ми всі кинемося на тебе, куди ти скеруєш промінь, людино? Пам'ятаєш, з якою швидкістю ми рухаємось?»

«Я не дарма говорив тобі, Мудрець, що ти погано знаєш людей. Людина боїться смерті, але вона може пересилити свій страх. Я спрямую промінь на контейнер і знищу його».

Тоді ви всі загинете. Може, ти сумнівався, що я зроблю це?»

Минуло кілька секунд. У Валерія паморочилася голова, йому було дедалі важче переборювати сторонній вплив. Він іще чинив опір ударам хвиль, холодним щупальцям, ворожим думкам.

«Хай я недостатньо зрозумів людей, — промовив спрут, — не думав, що вони здатні перебороти страх смерті. Але навіть якщо ти знищиш контейнер, все одно нічого не зміниться. Там, далі, є ще дві такі печери з такими ж контейнерами...»

«Крім мене, є ще люди. Вони прийдуть сюди по моїх слідах».

«Ми зробимо так, що вони не прийдуть. Не знайдуть нас».

Мудрець почервонів, витягнув щупальці, готуючись до атаки. Тієї ж миті звідкись ударило сильне світло, кілька прожекторів освітило печеру. Валерій озирнувся й побачив постаті в скафандрах. Один з водолазів — у ньому важко було впізнати Славка — рушив до Мудреця, простягнув руку. Восьминіг обвив її щупальцями, роздувся, намагаючись прорвати пластмасу скафандра, дістатися шкіри, щоб умертвити людину сильним впливом — паралізувати дихальні центри. Та пластмаса виявилася надто міцною. Другою рукою Славко вдарив спрута по очах, стиснув голову. Моллюск зморщився і вщух. Він конав.

Восьминоги, що були готові кинутися на людей, застигли мов заворожені. Очевидно, їх паралізували панічні сигнали з мозку Мудреця.

Водолази вже заходилися прив'язувати трос до контейнера. Кілька чоловік рушило далі, в інші печери. Незабаром вони притягли ще два контейнери...

Вервечка людей у скафандрах повернула назад, прихопивши з собою контейнери і труп Мудреця...

24

Водолази завалили входи в печери й залили їх спеціальною швидкоотвердіючою масою. Для страховки в різних місцях залишили контрольні автомати. Відтак підводний човен почав спливати на поверхню.

У центральному відсіку кілька чоловік зібралося навколо Валерія. Він розповідав, що сталося у «дзвоні» й печері.

— Я певен, що дія восьминогів на психіку людини залежала від того, як вона чинила цій дії опір. Важливо було розгадати суть дії, природу її, вгадати, звідки загрожує небезпека, настроїтись на неї. Але я тут, як кажуть, дилетант і випадково став піддослідним кроликом. Може, нам Славко розтлумачить, що і як, він усе ж таки спец...

Славко усміхнувся:

— Ми першовідкривачі октопуса сапієнса. Знавці, які могли б розповісти про нього, ще не народилися... Їх немає в цілому світі. Та й чи будуть...

Він глянув на друга і зразу ж опустив очі. Тривога за Валерія не кидала його. Добре пам'ятав, скільки пробув той у зоні високої радіації. Чи досить надійною була прокладка

у скафандрі? А може, документальна повість про восьминогів, яку писав Валерій, залишиться останнім і незакінченим твором молодого автора?

— А взагалі ти маєш рацію, — відповів після паузи Славко. — Сила впливу залежала від настройки людського мозку. Але, очевидно, мали значення й інші фактори: стан мозку і всього організму спрута, стан оточення, побічні шуми. Особливе значення, напевно, мала, також індивідуальність людини: один піддався впливу легше, інший — важче. Ми довідаємося більше, коли вивчимо півки з осцилографів та реєстраторів біо-струмів...

— Що ж тепер буде з восьминогами? — замислено мовив Валерій.

В уяві кожного з'явилися замуrowані печери, і ніби спрути знову почали впливати на людей своїми пси-хвилями.

— Цього самі ми не вирішимо, — озвався Аркадій Пилипович. — Збереться Президія Академії, потім — сесія ООН...

— А може, не слід було замуrowувати печери? — сказав Олег.

У голосі Аркадія Пилиповича задзвенів метал:

— Іншого виходу немає.

— Якби люди вступили з ними в спілку, то зробили б фатальну помилку, — втрутився знову Славко. — Адже річ не тільки в тому, що для існування спрутів потрібна висока радіація. Згадайте, з якою швидкістю вони розмножуються... — На мить у його пам'яті зринули сірі грудочки, що вкривали стіни, стелю, підлогу печери, і він мовив далі: — Ці

восьминоги неминуче стануть немилосердними хижаками, безжальними навіть один до одного. Згадайте про щук. Так ось, вони — найхижжіші та найзажерливіші з риб. Завжди голодні і завжди готові до вбивства, вони поїдають величезну кількість риби — мальків і дорослих, чужих і своїх, — якщо свої старі та безсилі. Кожної весни щука відкладає сто тисяч ікринок. Для гарантій виживання такому виду не потрібні моральні перепони на зразок любові або турботи про дітей. Щуки можуть поїдати своїх мальків — усе одно хто-небудь та залишиться, і вид виживе. Ви самі бачили, як здатні розмножуватися і ці восьминоги. А тепер уявіть, якими небезпечними хижаками вони будуть для інших створінь, котрими житимуться. Зважте, що вони озброєні краще за будь-яких інших тварин. У них є вісім рук з присосками й пазурами, хижий дзьоб і отрута, реактивний «двигун» і вміння перелітати на десятки метрів, запас води для подорожі по суші, димова, а точніше, чорнильна завеса. Їхні здібності маскування не мають рівних у світі. У них є вогнемети, інфрачервоний зір і, на решті, найголовніше — здатність телепатичного впливу, яку вони можуть вдосконалювати. Колись учений Джільберт Клінджел стверджував, що якби восьминоги зуміли вийти на сушу, то стали б господарями на ній і заселили б землю безліччю дивовижних форм. А він же говорив про звичайних восьминогів, не здатних до телепатії... — Голос Славка став так само холодним, як і голос Аркадія Пилиповича. — Я вірю, що їх долю вирішуватимуть справжні гуманісти...

Валерій зрозумів, що він хоче сказати. Адже гуманізм означає зовсім не любов до першого-ліпшого живого створіння, а любов у першу чергу до гомо сапієнс, до людини.

Він запитав, звертаючись до всіх:

— Думаєте, їх не залишилося ніде, крім печер? Згадайте, скільки контейнерів з відходами необачно кинуті в глибини океанів, скільки зарито... Коли їх кидають у безодні, то сподіваються, що океан поховає надійно. Але як мало ми ще вивчили океанські течії! Скільки сотень кілометрів може нести течія такий контейнер від якихось далеких берегів, аж поки він опиниться в бухті? І скільки таких контейнерів є по різних бухтах?..

— Сподіваємось, що в інших місцях тако-го не станеться,— поспіхом сказав Славко.

Але Валерій з ним не згодився:

— Сподіватися мало...

* * *

— І це називається документальною повістю? — обурився Нечипір Арсенович Тукало, повертаючись то до Славка, то до Валерія.— Та ви ж усюди перебрали міру, а деякі події зовсім перекрутили. Але основна нісенітниця в тому, що ви намагаєтесь довести, ніби восьминоги загрожують людству.

— Мене неправильно зрозуміли, — почав виправдовуватись Валерій.— Я нічого не хочу довести, я тільки роблю припущення. Це ж художній прийом, гіпербола. Якби допустити, що наші октопуси розмножувалися б так інтенсивно, як я показую в повісті...

— Якби та якби! Тоді б і побачили,— сказав Нечипір Арсенович.— А поки що ми не замуруватимемо їх, а вивчатимемо, зберігатимемо кожен екземпляр, як дивовижу, як феномен. Та й узагалі...

— А взагалі він правильно ставить проблему,— заступився за друга Славко.— Звичайно, в повісті багато вигадки, надто в кінці. Тут він дав, так би мовити, повну свободу авторській уяві.

— «Авторській!» — усміхнувся Нечипір Арсенович.— Скажіть краще — невтримній. А як він мене змалковав! От і вийшла не документальна повість, а якась фантастика.

— Правильно! — вигукнув Славко і повернувся до Валерія.— Ось тобі моя порада: назви свою повість фантастичною.

ЦІНА ЗОЛОТА

ФАНТАСТИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

Ми навантажили каное камінням, щоб човен осів і менше стирчав над водою, завели у маленьку бухту під кручу і старанно замаскували. Вілен весь час був насторожений, дослухався до пллюкоти річки. А втім, небезпека могла прийти зовсім не звідти. І це найпевніше... Вона підстерігала нас буквально на кожному кроці.

Ми вривалися в таємницю Золотих ідолів, у таємницю жерців туані, ми порушували заборону бога Ітамни, а це, за переказом, не могло обійтися безкарно. Уже не раз Вілен запитливо позирав на мене, а я докладав зусиль, щоб видаватися несхибним, певним у своїх намірах.

Хоч би як там було, а я перевірю свою гіпотезу! Звичайно, Вілен не повинен страждати через мене, але ж я не кликав його сюди. Я ладен був іти сам, та він пристав до мене, і довелося просити для нього дозволу в головного лікаря. Іван Олександрович знизав плечима:

— Гаразд. Самого вас я не відпустив би. А коли Вілен — то й Вілен...

Перші три дні мій помічник стій-

ко зносив спеку й укуси москітів, терпляче згрібав із себе легіони кліщів. На четвертий, коли у мене стався приступ лихоманки, почав бурчати:

— Врешті-решт ми знайдемо ще одне плем'я золотопоклонників. Ну й що з того? Мільйони людей поклоняються цьому «всесвітньому еквіваленту»...

— Але форми поклоніння різні,— заперечував я.

— Та суть одна,— стояв на своєму він.— Одні вбачають у ньому символ влади, інші...

Наші суперечки завжди закінчувалися однаково. Я знав, що з Віленом сперечатися — марна річ, і замовкав, роблячи своє діло.

Однак треба віддати належне: товариш він хороший, вірний. Коли мене тіпала лихоманка, він доглядав краще за найсердечнішу медсестру. Та й у джунглі пішов заради мене, щоб я сам не наражався на небезпеку.

Ми уже добре заховали каное, і, щоб можна було потім знайти його, нам довелося зробити на тому місці чимало зарубок та всяких позначок.

Десь надокучливо й пронизливо кричав птах: чи то когось кликав, чи намагався прогнати. Він заважав нам прислухатися до шерхів у джунглях.

Ми рушили в дорогу, супроводжувані криками птахів. Біля річки то були страуси карібу, далі — зелені папужки-інтиси. Туркотіли дикі голуби, сварилися між собою за місце для гнізда аларі.

Хоча першим і йшов Вілен, прокладаючи шлях за допомогою мачете, я все-таки швидко стомився, і, коли той забрав у мене то

скриньки з галетами, то рушницю, то запас патронів, я не заперечував.

Через кожні годину-півтори ми зупинялися на короткі привали. Більшого дозволити я не міг, бо ми повинні були ще завидна дістатися Синього озера. На його берегах і жило плем'я туані. Про нього розповідали всяке, але у всіх легендах була одна спільна деталь: кожні десять днів плем'я дарує Синьому озеру Золотих ідолів, озеро ж натомість дарує туані безстрашних воїнів і мудрих жерців, яким не страшні жодні хвороби.

Золоті жертви озеру — не дивина. Подібних випадків історія знає багато. Але де у цих місцях таке багате родовище золота, що його вистачало на виготовлення отієї безлічі ідолів?

І що найдивніше: деякі мисливці клялися, що на власні очі бачили, як після кинутого в озеро золотого ідола з води щоразу випливав воїн. Таким чином плем'я туані могло у хвилини небезпеки викликати з озера стільки воїнів, що проти них не встояла б жодна армія.

Звичайно, мої колеги, та й сам я, не вірили в байки отих численних свідків, які бачили обряд «на власні очі».

Але був один факт, на який доводилося зважити. Тоді, як усі інші племена цього болотистого району вимирали від туберкульозу, прокази та хвороб шкіри, туані майже не знали недуг. Більше того, навіть епідемія холери, боротися з якою на прохання уряду цієї країни і прибув наш госпіталь, зовсім не торкнулася їх. Аніскільки не боячись холери, вони з'являлися на базарах міста — високі

і стрункі, дужі, ніби витесані з червоного дерева, і завжди із золотими амулетами на грудях. Туані були привітні, дружелюбні, проте жоден із них ніколи й слова не проронив про таємничий обряд. На розпитування відповідали: «Ми не маємо таємниць. Просто ви по своєму цінуєте золото, а ми по-своєму».

До речі, саме слово туані означало «відроджені золотом». Жовтий метал, названий за іронією долі «благородним», який убивав і розбещував людей у світі наживи й колоніального рабства, цих чомусь «відроджував»...

Кілька разів ми звіялися за картою й компасом і гадали, що йдемо в потрібному напрямку. Але годинник показував інше. Якщо ми не збилися з дороги, то вже повинне було з'явитися озеро. Але його не було.

Смеркалося дуже швидко. Ми з великими труднощами знайшли галявину й вибрали місце для багаття. Десь поблизу чувся «сміх» гієни. Ми могли покластися тільки на вогонь і зброю. Полум'я вогнища оберігало нас, як оберігало наших предків. І коли я дивився на вогонь, мені ввижалися прадавні сутички із печерними левами й ведмедами, мамонтами, бізонами. Вілен назвав би це пустопорожнім маренням.

Я задрісно подивився на нього. Він, як тільки приліг, так одразу ж і заснув, безтурботно, міцно. А коли закінчиться моя вахта, я так швидко не засну.

І прокинувся він швидко — ледве я торкнувся його плеча. Кілька разів солодко потягнувся, мов дитина, потім сів, узяв рушницю, переломив, переконуючись, що патрони на місці, і я зрозумів, що він готовий при-

йняти вахту. Заснув я таки не одразу. Мені все вчувалося загрозливе виття хижаків, підозріливий тріск гілок. Я раз по раз поглядав на Вілена, аби переконатися, що він добре справляє обов'язки вартового.

...Розбудив мене Вілен на світанку. Вогнище горіло яскраво й рівно. Я зиркнув на годинник й зрозумів, що ми запізнювалися. Навряд чи вже встигнемо на визначений час.

Нам довелося почекати ще півтори години. Я використав цей час, щоб зорієнтуватися на карті й точніше визначити курс. Наша галявина була на карті, й це полегшувало завдання.

Ми пройшли ще з годину, коли джунглі почали рідшати. Для ока це було непомітно, але ми не так відчували втому та й дихалося легше. Досвідчені мисливці саме за цими прикметами довідуються у задущливих вологих джунглях, коли кінчаються зарості.

Мені вчулося мукання корів. Мабуть, десь недалеко паслася череда. Якщо слух мене не підвів, то Синє озеро близько. Я подав Віленові знак зупинитися і зупинився сам, прислухаючись.

Визначивши, звідки долинає мукання, ми покрадьки подалися туди. Мені кортіло підійти якомога ближче й визначити, хто охороняє череду. Може, нам поталанить, і серед охоронців буде Агіре...

Собак чогось не чути. Це вселяло надію, що до череди можна буде підійти досить близько.

Ми пробиралися обережно, розсовуючи кущі, стежили, щоб ненароком не наступити на суху гілку і та не тріснула.

Але виявилось, що хтось крався ще тихіше. Я навіть не помітив, що зелені папужки, які переслідували нас, несподівано десь зникли. Почувся мелодійний дзвін, легенький шерхіт. На стежку з кущів вистрибнула пума. Вона вляглася майже миролюбно, загордивши нам дорогу. Вілен рвонув рушницю. Пума ледь чутно загарчала й заходилася сердито молотити хвостом по траві.

— Приберіть рушницю, Вілене! Не рухайтесь! — наказав я.

— Звір може кинутися на нас, — спробував він і тут сперечатися, але рушницю все-таки опустив.

Чи то він вчасно згадав, що постріл може повернути увагу туані, чи то його, як і мене, вразила поведінка велетенської кішки. Як тільки Вілен прибрав рушницю, пума заспокоїлася. Вираз на її красивій морді став майже приязним. Здавалося, вона ось-ось замурчить.

— Вілене, гляньте на її шию!

— Бачу... — спантеличено прошепотів він.

На шиї в пуми був золотий ланцюг з блискучими підвісками.

— Невже золото?

«Отже, це ручна пума, й належить вона туані, — подумав я. — Ось чому ми не чули валування собак. Череду, очевидно, замість собак охороняє пума». Колись я читав щось таке в оповіданнях, але вважав те письменницькими вигадками.

І ось — маєш: Але чи справді воно так?

Я ступив крок до звіра. Пума підвела голову й загарчала.

Я відійшов назад. Пума заспокоїлася.

— Вона охороняє череду й не хоче, щоб ми підходили, — сказав я. — Доведеться обійти.

— А коли скрізь такі охоронці?..

— Побачимо. — Я йшов, позираючи на пуму.

Вона лежала і проводжала нас своїми зеленими очима.

— Уявляю, яких капостей можна чекати від цих туані, — сказав Вілен, подаючи мені рушницю. — А ви вважали їх доброзичливцями.

— Вважаю, — підправив я його.

— Доброзичливі багачі, яких замість собак охороняють пуми із золотими ланцюгами. Щось не дуже віриться у їхню доброту... Я не сперечався з ним.

Ми пройшли зовсім небагато, і попереду кризь рідколісся заблищало озеро. Ховаючись за деревами, ми підійшли до самого берега.

Озеро було підковоподібне й досить велике. У найвужчому місці ширина його сягала не менше півкілометра. В нього впадала річечка. Вода в озері була навдивовижу синя. На протилежному березі ми побачили чепурні будиночки, схожі на котеджі міст-супутників. Тільки викладені вони не з цегли, а з гранітних плит. Будинки вигнулися напівдугою довкола майдану. Неподалік виднілася дерев'яна пристань, біля якої снувало кілька човнів.

Від селища до нас долинали звуки дудок, протяжний спів. Потім з'явилася процесія. На чолі її виступало кілька жерців у яскравому вбранні із пташиного пір'я. За ними йшли воїни з ношами. Що на тих ношах — роздивитися було важко.

— Там золоті ідоли, — висловив я здогад. — Зараз їх кидатимуть у воду...

— А замість них з озера вийдуть воїни, — з неприхованою іронією відгукнувся Вілен.

— Може, й так, — цілком серйозно відповів я.

— Ще б пак! За вашою теорією все можливе.

Ми, певно, ще сперечалися б, та в цей час процесія вийшла до пристані. Тепер уже було добре видно, що на ношах — золоті ідоли. Обережно воїни опустили ноші в човни.

Я налічив вісімнадцять ідолів, по два в кожному човні. Веслярі взялися за весла. Човни попливли до середини озера й тут зупинилися. Припинився й спів. Один із жерців подав знак — і воїни скинули ідолів у воду.

— Дивіться! — вигукнув Вілен.

Над водою з'явилася одна голова, потім друга, третя... Рівно стільки ж, як ідолів, — вісімнадцять юнаків випірнуло з води й попливло до човнів.

Уперше я бачив Вілена таким розгубленим і наляканим. Його погляд бігав, ніби прагнув уникнути видива, що суперечило здоровому глузду.

— Заспокойтеся, — сказав я. — Ми спробуємо знайти всьому цьому пояснення...

Але стан мого помічника погіршувався. Він приставив рушницю до дерева, руки його тремтіли.

— Вони вийшли з озера... Статуї перетворилися на людей... — бубонів Вілен.

Його чоло вкрилося краплями поту.

— Ну що ви, статуї не перетворюються на

людей. Не поспішайте, ми ще дізнаємося про справжню суть цього дива...

Але він не слухав мене. Джунглі з душними випарами, пума з золотим ланцюгом, напружена нічна вахта, очікування небезпеки і — найголовніше — видовище вкрай збудили його уяву. Це було схоже, ніби земля розверзлася під ним, а схопитися не було за що. Я ж не міг йому допомогти, бо поки що не знав, як пояснити побачене.

Напружено дивився на озеро і намагався бодай за щось зацепитися, знайти логічну ланку, яка допомогла б розкрити істину.

— Дивіться, Вілене! — майже закричав я. — Он в отого «новонародженого» у волоссі блищить золото! Дивіться ж!

Він глянув широко розплющеними очима, але вони не ставали осмисленішими. Вілен мимрив:

— Статуї перетворилися на людей...

— Так, перетворилися, але як? Хіба ви не бачите, що в їхньому волоссі золото? Не розумієте, що це означає?

Вілен не розумів. Заперечливо крутив головою й дивився удалину невидючими очима. Раптом схопив рушницю й вискочив з-за куців. Я кинувся за ним, схопив за плечі, потяг назад. Він не чинив опору, але нас, очевидно, запримітили. Один із човнів повернув у наш бік. Вілен злякано дивився на нього.

У човні було двоє. Один сидів на веслах, другий стояв і вдивлявся з-під долоні вперед. Він був високий, стрункий, а його голову вінчав гребінь з пір'я фламінго. Сумніву не було — це Agipe!

Я покликав його, і він одразу ж помахав

рукою у відповідь. Човен причалив до берега.

— Агіре радий бачити свого друга й друга свого друга,— з гідністю промовив туані, торкаючись грудей рукою.— Я чекав на вас учора й уже подумав, що ви не прийдете. Як ваше здоров'я?

Агіре вдавав, що не помічав стану мого супутника. Ми обмінялися вітаннями згідно з етикетом.

— Як поживає доктор Іван Олександрович?

Агіре добре знав, що Іван Олександрович не просто «доктор», а «головний доктор», проте ніколи не називав його так при інших лікарях, щоб не принизити їх.

— Іван Олександрович почуває себе добре. А твої рубці не болять?

Агіре замість відповіді розстебнув плаща. Тільки добре придивившись, я побачив бліді, майже невидимі рубці. Ця велична струнка людина анітрохи не схожа на того бідолашу, якого ми підібрали в джунглях,— понівеченого в сутичці з тигром-людоїдом. У нього тоді були потрощені ребра, ключиця. Його вилікували в нашому госпіталі, але на тілі лишилися великі рубці. Та зараз їх не було...

— Тебе після госпіталю лікували жерці? — спитав я.

Агіре зам'явся. Він побоювався, що ствердну відповідь я можу сприйняти як образ, але брехати не міг.

— Жерці завершили те, що почав ти. Агіре пам'ятає, хто його врятував.

Я змушений був визнати, що він уміє бути чемним.

Дружелюбна поведінка й слова туані подіяли на Вілена цілощце. Він потроху приходив до тямки: м'язи його розслабилися, обличчя набувало спокійного виразу.

Агіре величним жестом запросив нас до човна. Я не без остраху ступив у вутле суденце, але воно виявилось досить стійким.

— Ми прибудемо на закінчення свята? — спитав я.

Агіре одразу ж зрозумів прихований зміст запитання.

— Не турбуйся. Зараз інші жерці готують нових золотих людей. Ти все побачиш, друже.

Я дуже зрадив і за себе, і за Вілена. Отже, в мене буде змога спостерігати, як «виготовляють» золотих ідолів, перевірити свій здогад, а Вілен... Мабуть, те що ми побачимо, для нього буде ще кориснішим, ніж для мене.

Ледве наш човен причалив до пристані, як до нього підбігло кілька підлітків. Вони допомогли нам вийти. Наша поява ні в кого не викликала особливої цікавості, очевидно, Агіре попередив своїх про гостей, на яких він чекав.

Агіре щось спитав у літнього жерця, який був тут, на пристані, й звернувся до нас.

— Ходімо скоріше, поки приготування не закінчено.

Ми підійшли до будинку, складеного з гранітних плит. З вікон долинав розмірений шум, ніби там, за стінами, крутилися жорна. Виявилось, що це справді було так. Жорна перемелювали золото — розтирали золотий пісок і невеличкі самородки на порошок.

Варто мені було побачити це, і я переконався в правильності своїх здогадів.

На відполірованій кам'яній плиті лежав молодий воїн, а біля нього клопоталися четверо жерців. Один натирав його тіло мастилом, а троє інших з тростин обдували воїна золотим пилом. Юнак поступово перетворювався на «золотого ідола».

Я зиркнув на Вілена. Його лице пашіло багряним рум'янцем.

Особливо ретельно жерці змащували і наносили шар золотого пилу на ті місця, де у юнака траплявся рубець.

— Так вони виводили і твої шрами? — тихо спитав я Агіре.

Він кивнув у відповідь.

Я подумав, що треба буде взнати склад мастила, яким натирали тіло воїна. Очевидно, воно в суміші з золотим пилом виявляє сильнішу дію, ніж сполуки золота, які застосовуються у сучасній медицині.

Тим часом жерці подали воїнові у великій чаші напій золотистого кольору. Я майже не сумнівався, який там домішок.

— В озері він залишить свою золоту шкіру й народиться заново — здоровий, як немовля. Він почне жити вдруге, потім — утретє, вчетверте, — Агіре, рахуючи, загинав пальці. — Золото рятує нас від хвороб, як рятувало наших предків.

Воїн звівся зі свого ложа, спираючись на лікті. Обличчя його жовтаво заблищало, і я мимохіть подумав про «благородний» і «проклятий», «рятівний» і «згубний» метал, про «всесвітній еквівалент», який має тисячі різновидів і тисячі цін. Ціна зростала, коли золоту монету брав до рук раб — останню монету для викупу. Ціна падала, коли монету

недбало кидав на зелений столик картяр. Золото бідняків і золото багатіїв, золото для свободи, і золото для розбою, золото для того, щоб нагодувати голодних дітей, і золото для закріпачення тих, хто його не мав...

Проте у золота залишилася ще одна ціна, про яку забували тирані, багатії, загарбники, але пам'ятали лікарі й мудреці. Одні купували за золото дорогі ліки, виписували з далеких країн тямущих лікарів, інші вживали саме золото як ліки. В цій парадоксальності розкривалася різниця між людьми — тими, хто прагнув до влади й могутності, й «диваками», які вперто збирали крупинки знань.

Почувся дріб барабанів. Жерці допомогли «золотому ідолові» всістися на носі.

Агіре подав мені чашу із залишками напою. Напій був гіркуватий, нагадував смаком препарати з кризолганом, які ми іноді використовували для лікування туберкульозу. Я попросив дозволу відлити трохи напою у флягу.

— Можна дізнатися, як його готують?

Один із жерців, який, певно, почув моє запитання, різко обернувся. Я подумав, що він розсердився, але жрець тільки усміхнувся:

— Білій людині золото потрібне зовсім на інше...

Це він нагадував мені, що кожна річ, крім звичайної ціни, яку ми даємо їй, має ще одну, приховану, і, може, найголовнішу ціну...

I

Тонкий, як голка, фіолетовий промінчик шастав по шкалі. То виписував складні закрути, то перескакував через поділки, наче закреслював їх.

Х'юллет Кондайг знеможено опустився в крісло. Йому було несила збагнути своє творіння. Він прибрав з кабінету, ба навіть з лабораторії все, що могло давати нейтринне випромінювання, а реєстратор все-таки не вгамувався.

Це було незбагнено. Усе, що знав Кондайг, не давало ключа до розгадки. Хоч куди ставили приймач, — до екранованого кабінету, в підземелля, під воду, — промінь робив карколомні стрибки.

Після досліду, номер якого позначався чотиризначним числом, Х'юллет вкрай знесилів. Звичайно, можна було б висунути заманливу й сміливу гіпотезу, заспокоїтися на тому й працювати далі з менш чутливими приймачами. Проте Х'юллет Кондайг не любив фантазувати й висувати хисткі гіпотези. Для нього прилад, сконструйований в лабораторії, був важливіший за будь-яку теорію. А ще Х'юллет мав особливість порівнювати речі

не за їхньою схожістю, а за відмінністю. Через те й зайшов у безвихідь, неспроможний ні обрати якусь гіпотезу, ні погодити незвичайне явище із звичайним.

Х'юллет сидів у кріслі й байдуже дивився кудись у куток. Там миготіли фіолетові зайчики, переламуючись на екранах приладів. Ні про що не хотілося думати. Він ніби дрімив.

Та ось він ненароком знову глянув на шкалу. І враз подався всім тілом вперед, до приладу. Те, що він побачив, було досить дивним. Невгамовний промінець реєстратора немовби теж лагодився дрімати. Він, як маятник годинника, що ось-ось має зупинитись, мляво, одноманітно розгойдувався у згасаючому ритмі.

«Що сталося за ці хвилини? — подумав Х'юллет. — Тепер, коли я смертельно стомився, коли в мене немає сил навіть на те, щоб подумати, промінь уперше за останній час так уповільнив рух. Він поводитьсь, як... відбиток моєї думки!»

Від хвилювання Х'юллет мерзлякувато зіщулювся. Думки, мов змилені коні, яких раптом підстьобнули, нестримно рвонули. І водночас затанцював промінь на шкалі, не затримуючись на поділках.

«Що це?.. Невже хід моїх думок впливає на прилад? Стривай! — наказав собі Х'юллет. — Спершу перестань хвилюватися».

Він мовби напнув віжки своїх думок, і ті стали дибки, протестуючи проти наказу. І знову промінь затанцював, але вже не по всій шкалі, а тільки в її центрі.

Цей приймач значився під номером 18.

Кондайг працював над удосконаленням апаратів для реєстрації нейтринного випромінювання. У спеціальних камерах газ опромінювали потоками нейтрино. Електрично нейтральні елементарні частинки завдяки своїй нейтральності легко проходили в ядра і змінювали внутрішньоатомні сили. Утворювалися ізотопи, і промінь реєстрував їх народження на шкалі.

Х'юллет будував дедалі чутливіші приймачі, поки створив оцей — № 18 — з одним лише входом для променів.

І тепер він дивився на нього так, начебто бачив уперше. Він міркував: «Скрізь—у підземеллі, в батисфері, в лабораторії — я був поряд з апаратом. Хвилювався, мучився, шаленів, неспроможний відшукати джерело випромінювання. Шукав його всюди — в космічному промінні, в рухові хвиль та їхній взаємодії з обшивкою батисфери, в самій обшивці,— де завгодно, тільки не в собі самому.

Він уявив, як мчать через Всесвіт, вільно пронизуючи зірки, нейтринні потоки — загадкові «хвилі думки». Їх можуть приймати мислячі істоти в різних світах.

Х'юллет скривився. Він не любив таких високих розмірковувань. Подумав: «Ядро атома не залишається байдужим до змін електронних орбіт і внутрішньоатомних сил. У відповідь на будь-яку подію воно випускає різночастотні потоки нейтрино. Ці потоки, вільно проходячи крізь землю й скелі, море й дерева, інколи потрапляють у мозок людини, «настроєний» на частоту такого потоку. Проходячи у ядра атомів, нейтрино викликають зміни внутрішньоатомних сил і елек-

тронних орбіт. Це вже викликає електричні явища у мозку. А втім,— одразу ж заперечив він собі,— це тільки мої припущення. Цьому явищу, як і багатьом іншим, можна дати десятки різних тлумачень. Усі вони здаватимуться правильними, і в той же час...

Х'юллетові туманилося в голові. Він одкинувся на спинку крісла. Кабінет набув червоних тонів. Кондайг бачив кров і вогонь на стінах, на підлозі. Виблискувала зброя. Когось вбивали, когось кликали на поміч. З туману виринули дві маленькі людські постаті. Х'юллет бачив їхні красиві обличчя. З гори, зарослої рудим чагарником, скотилося якесь металеве чудовисько, а люди чомусь заклали на місці й не могли тікати від нього. «Що з ними буде?» — схвильовано подумав Х'юллет.

Чудовисько блимнуло очима — це були розлючені людські очі — і вергонуло блискавку...

Потім видиво розвіялося, щезло, як марево. Збуджено дихаючи, Х'юллет рукавом змахнув з чола піт. Погляд його впав на віконце реєстратора. Фіолетовий промінь уповільнив свій танок.

«Що це означає?» — міркував Х'юллет. Йому стало чомусь страшно.

II

— До вечора, Х'ю!

— До вечора, Еммі! Поцілуй за мене малюка!

Він повільно опустив телефонну трубку на

важіль; квапливо зачинився у своєму кабінеті і засміявся на повну силу. Тут не було непроханих свідків, хіба що реєстратор запише на стрічці його думки та настрої.

Х'юллет згадав свого маленького Кена, рожевого здоров'ячка з ямочками на щічках. «Викапаний батько», — казали сусіди. «Навіть ніс трішки набік, як у тебе», — жартувала Еммі. Батько радів і з того, що малий стільки важить, і що в нього чудовий апетит, і навіть, що ніс трішки набік.

Поправляючи перед люстром зачіску, Х'юллет пригадав свого діда, на якого був схожий. Цим він гордився з дитинства, бо мав від того багато переваг. Йому одному серед усіх онуків дозволялося бавитись прокуреними дідовими люльками, пробувати пальцем лезо його кортика. Та й узагалі хіба це не чудово бути схожим на діда — велетня з тростинкою, із скісними трохи кучерявими бачками на смаглявому усміхненому обличчі. Шкода лишень, що обличчя у Х'юллета дещо спотворене — права половина була помітно більша за ліву...

«Коли людина починає порівнювати себе з старшими або з дітьми — це може означати лише одне: вона старіє. Хоча мені вже за сорок», — сказав про себе Х'юллет, але й це не могло затьмарити його радості. Зовсім не хотілося братися за діло, а до кінця роботи ще лишалося години зо дві, не рахуючи п'ятнадцятихвилинної перерви на чай, під час якої обговорюються всі новини.

Х'юллет, не кваплячись, дістав із шафи щоденник, прочитав останню сторінку й пішов до нового приймача № 43, вдсятеро

чутливішого од № 18, який нездатний був реєструвати випромінювання, слабкіші од випромінювань мозку.

Чорна безперервна стрічка виповзала з реєстратора, звивалася, витягувалася, входячи в приймальне віконце аналізатора, як нитка у вушко голки. За півтори години роботи з цим надчутливим приймачем Х'юллет Кондайг устиг про дещо довідатися і відповідно до цього дав йому назву РІ — реєстратор інформації. Тепер можна було вважати встановленим, що не тільки людський мозок, а й усі організми, дерева, метали, морські хвилі випромінюють нейтринні потоки певної потужності й частоти. Будь-який рух, що виникає в них, розгойдує фіолетовий промінь реєстратора і залишає на стрічці свій «автограф».

Отже, реєстратор, наскільки дозволяла його чутливість, записував усе, що відбувається у Всесвіті.

Х'юллета почало лихоманити. Кабінет швидко забарвлювався в червоне. Х'юллет знав: зараз виникне жахливе маревно. Після того першого разу видива повторювалися — і завжди він бачив вогонь і кров.

За вікнами кабінету спалахнула зірниця, спливаючи багряними патьоками на шибках. Хтось дико закричав. З гори котилося те саме чудовисько, люди стріляли в нього. Втрачаючи свідомість, Х'юллет упав навznak. Тіло його корчилося, голова билася об пластмасову підлогу...

III

Осінь нечутно входила до київських парків. Позолотила листя на деревах, трохи затуманила високе небо, ніби вкрила легким серпанком синю емаль. І на цьому бляклому тлі птахи викреслювали свої хитромудрі фігури.

Чоловік років двадцяти п'яти, заглиблений у свої думки, зупинився на розі Пушкінської та бульвару Шевченка, глянув угору, побачив птахів і раптом, неначе на нього щось найшло, як хлопчак-бешкетник, пронизливо свиснув, проганяючи птахів геть, щоб летіли ще вище.

І пішов далі, розв'язно вихляючись, неначе хотів привернути увагу перехожих.

Ось він побіг широкими сірими сходами й піднявся на третій поверх. Назустріч йому спішив другий молодик у білому халаті.

— Привіт, Євгене! Знову проспав?

— Дарма, старий, не бурчи хоч сьогодні, в день Великого досліду! Ти у віварій, Борисе?

Борис кивнув і пішов довгим білим коридором. Відчинив двері з літерою V.

То було відділення віварію. Тут у клітках жили всякі потвори: кішки без вух, пацюки з двома хвостами, собаки на тремтячих лапах, лисі кролики...

Борис сумно дивився на них. Поки що «колекція» потворних створінь усе ще поповнювалася. Цей віварій ніби ілюстрував помилки вчених, безглузді випадковості, які все ще не можна було передбачити. Правда, відтоді, як в лабораторії з'явився РІК — реєстратор інформації системи Кондайга,—

потвор набагато зменшилося. Однак дослідів на людях, навіть безнадійно хворих, не можна було починати. А втім, сьогоднішній Великий дослід може багато що змінити...

Борис намітив кілька кроликів і чотирьох собак. Якщо вони перетворяться на нормальних тварин, тоді...

Він подумав: «Ось ми готуємо зброю проти хвороб, можливо, наймогутнішу, що досі знало людство. За її допомогою ми зможемо в разі потреби змінювати спадковість, відновлювати норму, створювати нові види тварин і рослин. Але ми чомусь рідко думаємо про те велике, що стоїть за нашою буденною роботою. А якби думали частіше? Допомогло б це нам чи завадило?»

Він уявив собі виснажених хворобою людей, калік, що сподіваються зцілитися, або таких, що вже втратили надію на це, горе матері, у якої дитя-каліка; відчай людини, що захворіла з вини свого предка...

Позаду почулися важкі кроки препаратора.

— Приготуйте для дослідів оцих, — сказав Борис, вказуючи на тварин.

Він знову повернувся в лабораторію. Євген, весело жартуючи з лаборантками, видзвонював пробірками. Сьогодні його важка артилерія — ультразвукові апарати, колонки для електрофореза, суперцентрифуги — була «безробітна».

Борис присунув до себе одну колбу й помішав у ній скляною паличкою, намотуючи на неї білі липучі нитки. Потім треба було зняти їх і далі вивчати. Це була його буденна робота. Та іноді Борис давав волю своїй уяві.

«Як тісно пов'язана фантазія з реальністю! — думав він. — Варто правильно збагнути фантастичне, і ти вже уявляєш його здійсненням. І з другого боку, глянеш пильніше на реальність — і вражаєшся з її фантастичності».

Борис дивився на білі нитки, що намотувалися на паличку. Це була дезоксирибонуклеїнова кислота ДНК. Три літери, якими рябіли підручники з генетики, означали сум або надію, страждання або радість, бо в ДНК, в побудові її молекул, закладено початок і програму тих дивних перетворень, що призводять до утворення індивідуальних рис, особливостей живого організму. З ДНК пов'язані колір очей, профіль, форма ноги і те, що називають схильністю до тієї чи іншої хвороби, а інколи й сама хвороба — потворність, розм'якшення кісток, глухота, сліпота, безумство.

Тож хіба не фантастично те, що цю могутню й грізну речовину він, Борис, та його товариші штучно добувають у колбах, намотують на скляні палички, змінюють відповідно до своїх задумів?

Ось і ДНК, яку він зараз намотує на паличку, штучно змінена. Вона повинна стимулювати в лисих кроликів ріст шерсті й припинити тремтіння ніг у собаки-потвори. Вона повинна привести в норму ДНК, що є в клітинах цих тварин. Якщо дослід вдасться, можна буде перейти до лікування людей.

Борис зняв ДНК із скляної полички й поніс до РІКа. Увімкнув аналізатор. У віконці спалахнула зубчаста червона лінія, задана програмою. За нею проходила стрічка

реєстратора. Здавалося, ніби зубці збігають-ся. Та Борис знав, що, коли він подивиться фотознімки, на них буде видно невеликі відхилення.

Він важко зітхнув: «Без неточностей не обійтись. Ми завжди наближаємося до ідеалу і ніколи не досягаємо його. Треба вдовольнитися «можливим».

До лабораторії зайшов професор Ростислав Ілліч, — високий, сивий, по-юнацькому гнучкий. Він підійшов до Бориса і сказав, звертаючись до всіх:

— Будемо вводити тваринам основну порцію. А Борис Євгенович тим часом перевірить і підготує додаткову дозу.

...Минуло кілька тижнів. До першого відділення віварію всі лаборанти ходили по кілька разів на день. Дехто вже помічав у піддослідних тварин зміни, і саме ті, яких прагнули. В лабораторії запанував особливий настрій, мішанина урочистості й нетерпіння.

І раптом загинули два кролики. Чому? З'ясувати причину не встигло. У ті дні Ростислав Ілліч та Борис ходили з червоними від безсоння очима. Часто бився лабораторний посуд, але не «на щастя».

Біля самого входу до віварію Борис зустрів Євгена.

— Слухай, Бориско, — по-змовницькому зашепотів той. — Давай сьогодні ушлемося трохи раніше. У «Комсомольці» йде нова комедія.

Борис не відповів нічого. Та од Євгена не відчепишся.

— Кажуть, така смішна...

Борис скипів:

— Як ти можеш... зараз?..

Він зайшов до віварію. Ще два кролі мали поганий вигляд. Зате на решті помітно відросла шерсть.

Він дивився на них і вкотре бачив перед собою змучених безнадією людей, що вже не вірили ні в яке зцілення... Його роздуми урвав Євгенів голос:

— Дозвольте поцікавитися, які геніальні думки збирається вихлюпнути ваш мозок?

Борис навіть сполотнів од люті. Та обернувся до Євгена і, стримуючись, спокійно мовив:

— Розумієш, я думав про те, що ми вже на підступах до істини, а тим часом до неї далеко й усе ще гинуть люди. І в яких муках! Ти уявляєш, що таке розм'якшення кісток або природжений ідіотизм?..

Євген ворушив бровами, очевидно, хотів і на цей раз одбутися жартом, та раптом спохмурнів:

— У сусідки — дівчинка. Вісім років, а не говорить ні слова. Очі розумні, і часто — біль у них... — І далі, немов докоряючи, додав: — Могли б ми залишатися години на дві після роботи... Щоб роботу підігнати...

Тут мимохіть посміхнувся Борис: інші з часом змінюються, робляться стриманіші, а цей такий, яким був у інституті. Завжди у полоні настроїв, хапається то за одне, то за друге.

Він пішов до лабораторії і поринув у роботу. Через кілька хвилин над самим вухом пролунав змовницький шепіт:

— Ну то що, старий, гайнемо в кіно?

IV

Хелло, Х'ю!

Х'юллет оглянувся. Він так і знав: там, позаду, крізь прочинені двері протиснувся сухий, як тараня, у потертому піджачку сер Рональд Тайн — один з найвпливовіших учених, який успішно поєднував і хитрість маклера, і точний розрахунок математика, і фантазію поета.

Тайн обійшов довкола аналізатора і зазирнув Х'юллетові в очі.

— Ми з вами давно знаємо один одного, Х'ю, і можемо говорити відверто, — мовив він.

Кондайг розумів, чого прийшов Рональд. Він міг би переказати все, що збирається сказати професор, з усіма «гмм», «так би мовити», «нічого не вдієш». Відчував, що Тайну важко сказати про мету свого приходу, і допоміг йому:

— На час моєї відсутності роботу можна передати Хакслі. Він тямущий хлопець, упорається.

— Упорається. А ви підлікуйтеся, відпочиньте...

Останні слова Тайна Х'юллет пропустив повз вуха. На його місці він казав би те саме. Замість того, щоб заперечувати, діловито перелічив:

— Записи й схеми для Хакслі в ящиках номер один і номер два. У ящику номер три — матеріали для вас.

Він важко підвівся з крісла, подав руку. Його тільця із втягнутою в плечі головою здавалася горбатою.

— Ото й усе. Прощайте, Рон...

Тайн краєчком ока бачив збайдужіле обличчя Кондайга. Рот його скривився ще більше, куточки губ стомлено опустились.

— Одужуйте, Х'ю, ми вас провідуватимемо, — поспіхом сказав професор і вийшов з кабінету.

«Може, він хоче попрощатися з своїми реєстраторами? — подумав Тайн. — З речами часом ми розлучаємося важче, ніж з людьми...»

Х'юллет постояв якусь мить, втупившись у реєстратор. Може, хвороба дримала в ньому, а виснажлива робота, напружені дні і ночі, перевтома були поштовхом до її пробудження. А втім, яка різниця?..

Тупий біль у потилиці посилювався і розплився до скронь, охоплюючи голову обручем.

Лікар сказав тоді: «Видива не мають стосунку до роботи». Згодом, коли почалися приступи, він виніс вирок: «У вас феноменальне, надзвичайно рідкісне захворювання, схоже на епілепсію й на деякі інші циклічні психози». І, мабуть, для певності, запитав: «У вашій родині не було алкоголіків?»

— А наркомани не підходять? — понуро пожартував Х'юллет.

Перед ним одразу ж постало обличчя втонченого велета, людини, на яку він був схожий і цим дуже пишався. Тоді він ще не знав усього. А коли випадки почастишали, прочитав кілька книг з психіатрії і довідався, що на нього чекає. Виявляється, і кошмарні видіння мали наукову назву...

Х'юллет висунув шухлядку, розгорнув пакетик з препаратом, куди входив люмінал.

Відчув гіркоту на язиці, проковтнув таблетку не запиваючи.

Через кілька хвилин можна буде йти додому, не боячись, що випадок трапиться десь по дорозі. Він оглянув лабораторію, затримав погляд на реєстраторі — до кінця з'ясувати природу хвилі вже не пощастить. Лишалось надто мало часу — куций відризок, поділений кількома випадками, за якими стояли смерть або безумство.

Х'юллету хотілося вхопити щось важке й розбити цей проклятий приймач, через який він виснажив свій мозок. Скільки дорогих хвилин і годин віддав йому!.. Він боляче прикусив губу. Він боявся згадати личко свого сина, таке схоже на його лице. Інші передають своїм дітям гарну пам'ять, валізне здоров'я, волю, так необхідну, щоб вижити в жорстокому, безощадному суспільстві. «А я передав Кенові своє прокляття, що зробить його безпорадним. Але ж я не знав... — намагався виправдатися сам перед собою. — Я й не міг знати... Крім того, зовсім не обов'язково, щоб у мого сина проявилось все це... Він може не успадкувати хвороби. І навіть успадкувавши схильність, може не захворіти. Якщо ростиме й житиме спокійно, без психічних травм... А хто з нас живе спокійно, без травм у цьому світі?..» — обірвав він себе, і ясно-ясно перед ним постало обличчя сина з ямочками на щічках. Права половина личка була помітно більша за ліву. «Асиметричне, диспластичне», — пригадалися слова з підручника психіатрії. Він завмер від жаху.

Що робити? Як урятувати сина? Позбавити його життя, поки він ще крихітка. Здаєть-

ся, це єдиний вихід. Так робили у Спарті з хворобливими дітьми, з каліками.

Він одганяв від себе страшну думку, але вона не відступала. Він боявся дивитись на реєстратор, боявся, що зараз кинеться на нього, розіб'є вдрузки клятий апарат, що запісує інформацію з Всесвіту. Якби знаття, над чим треба працювати, як жити! Якби знаття...

Х'юллет Кондайг повільно вийшов із свого кабінету, сухо попрощався з лаборантами, зачинив за собою двері.

Він зайшов до автобуса, купив квитка у хлопчика-кондуктора й піднявся на другий поверх — там дозволялося курити. Попихуючи люлькою, Х'юллет роздивлявся подорожніх. Майже всі вони уткнулися в газети. Х'юллет також зазирнув у газету, яку тримав сусіда. Кинулися у вічі великі заголовки: «Нова загроза на Близькому Сході», «Нові атомні бомбосховища фірми Уоррен».

«Ось маєш і це на додачу!.. — невесело подумав він. — Та хіба на цій божевільній планеті можна бути нормальним?»

Ще здалеку, за два квартали, він побачив над Пікаділлі величезну світлову рекламу — голову малюка, що блимав очима. Він ніби розглядав натовп, оцінював — чого можна сподіватися від цих людей»

Х'юллет вийшов з автобуса на майдані, перейшов площу й повернув на довгу звисту вулицю. Реклам і вітрин поступово меншало. Починався район Сохо — притулок художників, поетів, квартали мебльованих квартир. Тут у сквериках прогулювалися бабусі й матері, тримаючи на шлейках

малюків. У басейні фонтана мила свої коси плакуча верба. На яскраво-зелених газонах повсідалися юнаки й дівчата.

Х'юллет всіляко зволікав повернення додому. Він боявся нав'язливого рішення, що зріло в ньому як єдиний порятунок для сина. Треба було загасити іскру цієї божевільної думки, поки вона не спалахнула полум'ям і не спалила його волі. Виграти час!

Навпроти побачив добре знайому вивіску кав'ярні — кухоль з чорним пивом-гінес і грубо намальована назва: «Залізний кінь».

Х'юллет увійшов, замовив собі пиво й біфштекс. Поряд, за сусіднім столиком, сиділо двоє моряків, уже напідпитку. На товстих коричневих шиях виднілися білі смуги.

Ця кав'ярня стоїть тут сто п'ятдесят років. Сюди заходив його дід...

І несподівано, хоч як Х'юллет кріпився, небезпечні думки прорвали загату й затопили його мозок. Він побачив те, чого боявся, — свого діда, таким, яким бачив його востаннє — з розкуйовдженою сивою чуприною, брудного, з піною на губах. Він виривався з рук дебелих санітарів... І ця доля за сліпими, жорстокими законами природи чекає на Х'юллета і, можливо, на його сина.

Кондайт захлинувся від зненависті. Перед його очима пропливало, як дід бавиться з ним, гойдає на колінах, підкидає високо вгору... А ось дід у китайській курильні опію... Він напівлежить на циновці, райські видіння пропливають у його затуманеній голові. А потім повертається до рідної Англії, до нареченої. У валізі, поряд з награбованим золотом, лежать кульки з дурманною отрутою і дві

трубки. Звичайно, йому й на думку не спадає, що він передасть свою отруєну опієм кров та порушену структуру нервових клітин синові, онукові. І ось народжується в цього онука дитя — з батьковим носом, з ласкавими материними очима, з прадідовим підборіддям і...

А якщо це дитя потрапить у ті самі умови, у хворий, божевільний світ? «Залізний кінь» повезе його тією самою дорогою...

Х'юллет відсунув їжу, кинув на стіл монету й квапливо вийшов на вулицю. У голові наче жорна оберталися.

Ми залишаємо нащадкам отруєні наркотиками та алкоголем клітини; отруєні забобонами закони; свої незакінчені справи, у яких більше помилок, аніж істини; свої нездійсненні надії, які можуть мати згубний кінець.

Похитуючись, Х'юллет піднявся дерев'яними сходами. Зупинився перед дверима. Йому лячно було заходити, боявся, що як тільки побачить малюка, то знову з туману, який оповив його мозок, спливе той фатальний намір...

Х'юллет проковтнув одразу дві таблетки. Подзвонив. Двері відчинила Еммі — тоненька, свіжа, як вечірня квітка. Над маленьким смаглявим чолом — хвиля білого фарбованого волосся.

— Ти затримався, Х'ю. Що сталося?

— У чоловіків не питають про це, щоб не примушувати їх брехати, — спробував пожартувати він, пройшов у кімнату й сів біля каміна.

Еммі щипчиками взяла кілька шматочків

хліба й заходилася готувати грінки до вечірньої кави.

— Чому ти не йдеш глянути до Кена? — спитала вона.

— Через кілька днів я лягаю в психіатричну лікарню, адже ти знаєш,— спохмурнівши, відповів він.

Кондайт відчув, як почастішало її дихання. Потім вона на мить затамувала подих і мовила спокійно, впевнено:

— Тебе вилікують. Ти сам про це знаєш.

Він мовчав. Еммі вміла не вірити в те, у що їй не хотілося вірити, і зберігати надію. Вона ніяк не могла зрозуміти, що з ним усе кінчено...

Він чекав, щоб вона пішла. Тиша робилася крихкою, сипучою, як просохлий порох...

Мабуть, Еммі відчула його бажання. Вона жалібно попросила:

— Глянь на мене, Х'ю. Ти тільки глянь...

Він через силу повернув до неї обличчя з нерухожими зміщеними зіницями неправильної форми, схожими на два вузлики. Але й тепер у глибині його очей жевріла невситима цікавість, ніби він спостерігав себе збоку й очікував, що з цим, тепер стороннім для нього чоловіком далі коїтиметься.

Вона помітила те й тихо, заспокійливо мовила:

— Ти справжній учений, Х'ю...

Він усміхнувся на одну тільки мить, і Еммі підійшла до нього ближче. Хтозна-чому він раптом заспівав дитячу пісеньку «Ти будеш ученим, Джонні». Еммі усміхнулась.

— Я співала подумки, а ти підхопив.

Він подумав про нейтринне випромінюван-

ня, яке принесло її пісеньку, і чомусь захотілося, щоб ці невидимі промені можна було помацати і щоб всни були такі ж м'які й шовковисті, як волосся Еммі чи шкіра Кена.

Цей стан тривав якусь мить, але він одразу ж узяв себе в руки, опанував. «Не розкисай! — сказав він собі.— Бо тебе обплутає оманлива надія, і ти наробиш дурниць, на які не маєш права».

Та тримався недовго. У його хворому мозку замиготіли фантастичні видіння: через прірви й безодні невидимими нитками потяглися нейтринні потоки, з'єднуючи людей, каміння, левів, риб, океан, зірки, зоряні системи...

Він подумав: «Я зв'язаний з людьми лише цими потоками та клятою хворобою, приступами безумства...»

Раптом йому уявився гинучий світ — вирують води, падають багряні хмари, злітають дерева й уламки будинків. Кінець усьому живому на планеті. Залишаться тільки реєстратор, захований у глибокому підземеллі, фіолетовий промінь, що виламується на мерехтливому екрані, та безконечна стрічка із записом варіантів усього, що існувало.

Голова Х'юллетові розламувалася. Він збагнув, що на нього насувається неминуче, що припадка не відвернути. Нестримна лють охопила його. Що робить тут ця жінка? Чому кричить дитина, яка не повинна була народитися?!

Еммі помітила його судорожно стиснуті кулаки... Їй зробилося моторошно...

Борис повернув регулятор, і центрифуга заспівала. У віконці він побачив криву осідання молекул.

Мимохідь глянув на Євгена. Останні кілька днів той був незвичайно серйозний. Часом його губи ворушилися, наче він розмовляв сам з собою.

Борисів погляд зустрівся з Євгеновим.

— Мені треба поговорити з тобою і з професором, — несподівано мовив Євген. — Ходімо до нього негайно...

Борис знизав плечима, але пішов за товаришем.

«Цікаво, — міркував він, — що скаже цей навіжений».

Коли професор бачив Євгена, то ставав підкреслено офіційним і прибирав вигляду вкрай зайнятої людини. Між ними останнім часом зіпсувалися стосунки. Річ у тім, що Євгена нещодавно хотіли забрати до іншої лабораторії, але той відмовився переходити, і професор лишився незадоволений з Євгенової впертості. І на цей раз він прибрав начальницького вигляду, офіційно сказав:

— Викладайте, що там у вас, тільки швидше й точніше. Але тон Ростислава Ілліча та вираз його обличчя не подіяли на Євгена. Він сів ближче до професора й почав:

— Оце я останніми днями думаю, що ми робимо в лабораторії? Ми беремо інформацію, закладену в ДНК, і відтворюємо її в матеріалі. Але як це робимо? Ми ніби накладаємо на папір картонні фігурки й намагаємося вирізати копії. І гадаємо, що не відхи-

ляємось від зразка?.. Отож бо й ні! Тремтіння руки, товщина ножиць, нерівність картону призведуть до того, що ми не лише не зможемо зробити точні копії, а й зіпсуємо самий зразок. Навіть наше втручання в інформацію, наше користування нею не обходиться без наслідків. Беручи в руки картон, ми вже стискаємо його і мнемо пальцями...

Ростислав Ілліч узяв ручку, маючи намір продовжувати свою роботу. Це був єдиний спосіб примусити Євгена перейти до суті.

— Треба зробити так, щоб якомога менше втручатися в цей процес, — нарешті схаменувся Євген. — І в нас є вихід.

Він глянув у байдуже професорове лице і випалив:

— РІК! Ми підберемо зразки ДНК й запишемо інформацію на стрічку за допомогою нейтринного випромінювання. Потім через підсилювач передамо його на розчин. Я певен (він завжди казав «певен» там, де другий сказав би «можливо»), що нейтринні потоки самі перебудують розчин у відповідності до закладеної в них інформації! Інформація відтворить себе в матеріалі подібно до того, як на магнітофоні відтворюється звукозапис. І дуже швидко!

— Але... — почав Борис.

— Звичайно, це вимагає перевірки й додаткової роботи, — перебив Євген. — Але ж принцип нейтринного підсилювача вже розроблений. Є в нас і відповідні лабораторії. Я берусь про все домовитись.

Ростислав Ілліч дивився на Бориса, і той розумів, що це означає.

— Гаразд, Євгене Григоровичу, — мовив

нарешті професор,— ви спробуєте, а Борис Євгенович вам допоможе. Якщо доб'єтесь успіху, переключимо на цю справу всю лабораторію.

Борис не висловив ні свого захоплення, ні осуду, бо знав наперед, що буде. Євген видаватиме ідеї, а він — працюватиме. Після кількох невдач Євген переключиться на інше. Роботу ж доведеться продовжувати йому. А коли прохлюпнуться перші успіхи, якщо такі будуть, Євген повернеться й знову жонглюватиме ідеями, як блискавками. А він, Борис, подумки захоплюватиметься ним і дивуватиметься, як цьому шибеникові приходять в голову чудові ідеї.

VI

...Х'юллет кусав губи, намагаючись вгамувати лють.

Раптом хтось його покликав:

— Х'юллет Кондайг...

Він дико озирнувся по кімнаті.

— ...Система Кондайга,— знову почув він і тут збагнув,— голос линув з радіоприймача.

...Отже, дванадцять років тому в Парижі фізик Мішель Фансон сконструював апарат для приймання та реєстрації потоків нейтрино. Його вдосконалив англійський фізик Х'юллет Кондайг. Кондайгові пощастило встановити, що нейтринні потоки несуть інформацію про все, що відбувається у Всесвіті. А спадковість — це також інформація, яка передається від предків нащадкам. І ось тепер за допомогою реєстратора системи Кон-

дайга в лабораторії радянського професора Ростислава Ілліча Альдіна під керівництвом молодих науковців Євгена Ірміна та Бориса Костовського група генетиків розробила ефективний метод лікування спадкових захворювань.

Х'юллет слухав, не сміючи перевести подих. Якийсь м'який вогник розгорявся в його мозку і розсіював морок. Тягар спадав по тому, як він усвідомлював слова диктора.

Біля нього була його Еммі. Груді Х'юллета розпирала радість. Хотілося бігти, куди очі бачать, кричати: «Ось що я зробив!» Він ніколи не був такий щасливий і розгублений, як зараз. Дивувався: «Невже це я? Я, Мішель і вони, ці молоді? Невже ми створили чудо?»

РІК! Його РІК! Він уявляв його місточком — од Мішеля до нього, а від нього — до тих, хто зумів використати апарат для боротьби за життя.

— Х'ю! Х'ю!...— радісно шепотіла Еммі.

Він пригорнув її, мовив:

— Я зараз прийду. Це треба відсвяткувати.

Йому хотілося побути на самоті, прийти до тямку.

Х'юллет вийшов у бузковий вечірній туман. Вдалині, над дахами будівель, палала зірниця реклам. Там розважалася Пікаділлі.

Він пішов у бік зірниці. Якийсь старий трапився назустріч. Х'юллет спитав його:

— Ви чули радіо?

Старий налякано закліпав:

— Війна?

Х'юллет нетерпляче насупився:

— Лікування спадкових хвороб...
— А-а,— полегшено зітхнув старий.— Дякувати богу, що не війна...

І щез у тумані...

Ця зустріч трохи охолодила Х'юллета. Він повернув до лавки, але вона була зачинена. До «Залізного коня» заходити не хотілося, і він рушив далі, до ресторану, що був неподалік од Пікаділлі.

Звідкілясь випірнув гурт молодих людей— кілька юнаків і дівчат. Вони співали й цілувалися.

Х'юллет дивився на них і усміхався. Він думав про тих, у Росії...

Біля гранітної пристані пришвартувалося судно Академії наук «Пошук». Команда драїла палуби, начищала до сліпучого блиску мідь, мила ілюмінатори. Чекали нового капітана, Михайла Чумака, онука легендарного морехода Василя Чумака.

Найбільше хвилювався помічник капітана Вадим Торканюк. Він кінчав з Михайлом училище, відтоді минуло шість років, і за цей час вони ні разу не бачились. Ще в училищі старі мореходи покладали на Михайла великі надії. А після випуску хлопець не забарився показати себе: через рік уже був помічником капітана на досить чималому судні, а через два чи три роки вже ходив на ньому капітаном. Надзвичайний злет! Казали, у свого діда і пішов! Потім Михайло тяжко захворів. Коли ж видужав, то працював в управлінні Північного морського шляху. І тепер Вадим радів, що Чумак повертається на море і вони плаватимуть разом.

Вадим перший помітив на причалі високого худорлявого чоловіка в капітанському кітелі, угадав

його широку ходу і подав команду. Моряки вишикувалися на палубі. Чоловік у кітелі легко вибіг по трапу. Вадим впізнавав і не впізнавав свого товариша. Це було обличчя Михайла Чумака, але якесь коричневе, жорстке, майже безброве, з безбарвними губами. Чумак виглядав набагато старішим, як на свої роки.

Капітан привітався з командою і пройшов у супроводі Вадима до капітанської каюти. Скинув кашкета. Сивина білою пеленою вкрила його чуба. «Так, посріблила тебе хвороба», — подумав Вадим.

— З вас і розпочнемо знайомство з командою «Пошуку». Розповідайте про себе, — запропонував Михайло Чумак.

Вадим розгубився. Давній приятель не впізнав його. Невже хвороба відібрала в Чумака пам'ять?

Помічник капітана опустив очі, побоюючись виказати свої почуття. Він вирішив обережно нагадати капітанові про минуле. Може, все-таки згадає? Запитав:

— Ви закінчили Одеське училище?

— Так, — байдуже відповів капітан, не дивлячись на Вадима.

І той зрозумів, що Михайло забув його. Трегину життя хвороба викреслила з свідомості. Але тоді вона перекреслила й досвід? Як же поведе Михайло судно в такий небезпечний рейс? Як могли призначити його в такому стані на «Пошук»?

Помічник звів на свого начальника погляд і, зрозумівши, що той чекає розповіді, почав:

— Народився я тисяча дев'ятсот тридця-

того року поблизу Вінниці, в селі. Батько — колгоспник. У дитинстві мріяв про море. Мріяв гаряче, будував плоті, не раз топився на озері. Після середньої школи поїхав до дядька в Крим. Там працював на риболовецькій флотилії. Потім учився в морехідному...

— Яке закінчили?

— Одеське...

Капітанове обличчя напружилосся.

— У якому році?

— У тому, що й ви...

Чумак пильно подивився на Вадима.

— Ви мене знали?

— Так. Багато чув про вас. Я в паралельній групі вчився. Але тільки на останньому курсі, — збрехав Вадим. — Я до Одеси з Ленінграда перевівся. А останній рік — більше на практиці. Отож ви й не пам'ятаєте мене...

Вадимові здалося, що Чумак полегшено зітхнув.

«Пошук» вирушив у небезпечний рейс до бухти «Мовчання». На ньому була наукова експедиція гідробіологів та біохіміків. У підводних печерах бухти Мовчання ростуть цікаві види синіх водоростей, яких немає більше ніде. Шлях до бухти пролягав через вузькі проходи поміж скель та гострих рифів. Тільки досвідчений капітан міг провести судно таким шляхом.

Перед відплиттям начальник пароплавства викликав Вадима Торканюка. Вадим пов'язував цей виклик з призначенням на їхній корабель Чумака і не помилився.

— Ви знаєте, що товариш Чумак переніс

тяжку хворобу? — спитав начальник, пароплавання і, діставши ствердну відповідь, вів далі: — Ви повинні бути завжди поруч з ним. Якщо його вказівки викличуть у вас сумнів, перевірте їх. Але капітан не повинен нічого помічати. Зрозуміло? Ми не могли відмовити товаришеві Чумаку в його проханні повернутися на море. Але обережність тут не зашкодить...

— Я не розумію, як можна було призначати капітаном на «Пошук» хвору людину, — висловив своє зауваження і водночас невдоволення Вадим.

Начальник пароплавання нічого не відповів. Зате в свою чергу запитав:

— Здається, ви знали товариша Чумака?

— Ми разом кінчали морехідне училище.

— І як він тепер вам здався?

— Він втратив пам'ять і дуже постарів.

— Он як? Постарів, кажете? — якось непевно, навіть загадково мовив начальник...

Незабаром помічник капітана переконався, що хоча Чумак і забув своїх давніх товаришів, та все, що стосувалося морського фаху, знав чудово. Особливо Вадима дивували Чумакові знання морської історії. А про 1905 рік, про панцерник «Потьомкін» Михайло розповідав так жваво, що здавалося, ніби сам був очевидцем тих подій.

«Дід йому розповідав», — здогадався Вадим. Пригадалися перекази про Василя Чумака, в яких правда переплелася з легендою. Михайлів дід, Василь Чумак, пішов у море тринадцятилітнім юнгою, плавав на героїчному «Потемкине», сидів у в'язниці. У гро-

мадянську воював з біляками. Якось його, пораненого, схопили вороги й повели розстрілювати на берег моря. Набігали хвилі, злизували з каміння кров, і Василь Чумак із зв'язаними руками, не чекаючи пострілу, стрибнув у море. Як не зачепили кулі, важко навіть повірити. Хвилі винесли й поклали його на пісок кілометрів за два від місця страти. А незабаром Василь з'явився під Миколаєвом на чолі партизанського загону. Через півроку його схопили в Одесі французькі окупанти. І знову розстріл, і знову ласкаві хвилі винесли на круги життя.

Після громадянської закінчив морську школу і став командиром міноносця «Стрімкий»...

Перед Великою Вітчизняною війною йому виповнилося шістдесят один. Та не залишив свого міноносця. Так і провоював на ньому до дня Перемоги. Вже по війні, десь через два роки, хвороба старості прикувала Василя до ліжка. Кілька років пролежав він, а коли одужав, лікарі заборонили йому працювати. Одесити часто бачили на Приморському бульварі сивоголового моряка. Він ледве ступав. Іноді поруч із старим ішов юнак у морській формі. То був Михайло Чумак, курсант морехідного училища...

Дідова слава нелегко обходилася Михайлові. Успіхів не помічали — онук потьомкінця бути іншим не може! — а за кожну похибку стягували вдвічі. І Михайло завжди був першим. Таким він лишався і коли закінчив училище. Та враз навалилась хвороба...

...«Пошук» уже давно йшов у відкрите море, маючи на борту, крім команди, двох

докторів та трьох кандидатів наук, водолазів і лаборантів з невеликою похідною лабораторією. До капітанського містка часто долинала палка суперечка науковців. Іноді така мудра, що матроси тільки переморгувалися.

— Часом нам здається, що тверда земля — це щось реальніше, ніж море, яке вічно рухається і вічно змінюється, — говорив один учений. — А насправді море, а не земля, — сутність світу. Та й земля тільки здається нам застиглою, але ж і вона схожа на море, тільки її хвилі стійкіші у часі...

Капітан слухав ученого й дивився на море. Воно зітхало, повільно напружуючи м'язи хвилі. І від того голосу моря капітан випрямлявся, начебто аж зморшки сходили з його лица, в очах спалахували іскорки, на щоках займався рум'янець. Він знову відчував свіжий вітер, гострі крила чайок і п'який запах морської води. На думку приходили читані колись у книжках слова, які тепер чомусь здавалися своїми, власними, вихлюпнуті самим серцем:

«Здрастуй, море!

Зелено-сіре, з очима Сфінкса. З іскрами сонячних променів та блакитною чашею небав, схованю на дні твоєму.

Я твій, море!

Я твій, бо ніколи не спиняться твої хвилі і ніколи не вгамуються мої бажання, мої почуття — ласкавий прибій бурхливої любові, тихі брижі смутку і роздумів...

І весь вируючий світ природних сил замкнений у недовговічному тілі. Людина старіє, слабшають її м'язи, холонуть руки й ноги, а море все ще вирує в ній. І людина перели-

ває це море у свої дивні справи, які житимуть довго після її смерті і в яких шумітиме й хвилюватиметься море, як прибій у морській черепашці...»

IV

На третю добу плавання стався дивний випадок. О першій годині ночі вахтовому треба було розбудити капітана. Він постукав у двері каюти, і тієї ж миті з-за дверей чужий, старечий голос прошамкотів:

— Хто там?

Вахтовий вирішив, що до Чумака завітав на гостину старий професор, начальник експедиції. Він відповів:

— Мені треба капітана.

За дверима почувся шерех, брязнуло розбите скло. Вахтовий чекав. Шерех повторився, і все затихло. Минуло хвилин сім. Вахтовий знову постукав у двері. На цей раз ніхто не відповів. Наляканий матрос розбудив Вадима. Удвох вони підійшли до капітанської каюти. Двері відчинилися. Чумак стояв на порозі. Позад нього на підлозі блищали скалки розбитої склянки. Капітан у каюті був сам.

— Що сталося? — різко запитав він.

— Справа по борту вогні міста. Ви просили розбудити вас.

— А чому розбудили помічника?

— Мені здалося, що у вас хтось чужий, — розгубився матрос. — І ви довго не відчиняли...

— Ви помилилися, — сказав капітан. — Можете йти.

Уранці капітан вийшов на палубу з перев'язаною щогокою. Він перехопив пильний погляд свого помічника і пробурчав ніби сам до себе:

— Зуби болять...

Його коричневе від смаги обличчя пересмикувалося від нестерпного болю.

Спускаючись у машинне відділення, Вадим ненароком зустрів там корабельного лікаря і сказав, що в капітана розболілися зуби. Лікар пішов по інструменти та ліки, а Вадим повернувся до Чумака. Невдовзі прийшов лікар з металевою коробочкою в руці.

— Михайле Никодимовичу, — звернувся лікар, підходячи до капітана. — Я чув, що у вас болять зуби. Ходімо в каюту, я огляну вас.

Щось схоже на острах промайнуло на обличчі капітана. Він навіть відступив од лікаря. Та одразу ж опанував себе і посміхнувся:

— Біль відступає...

— Але оглянути зуби не завадить, — наполягав лікар.

Капітан відійшов убік, даючи зрозуміти, що розмову закінчено. Лікар здивовано ступив плечима, глянув на капітана, на Вадима — і пішов геть, ображений.

Суворе Чумакове обличчя повернулося до Вадима:

— Не варто турбувати лікаря через такі дрібниці.

Він не вважав за потрібне щось пояснювати. Стояв на містку — зосереджений, заглиблений у себе — і думав про дику невідповідність у житті: у грудях клекоче молодецький дух, а кволе тіло ні на що не здатне...

Це були сумні думки, але голова капітана в чомусь підводилася гордо і обличчя світлішало...

Що ближче підходив «Пошук» до бухти Мовчання, то більше непокоївся Вадим. Дивні речі, які він помітив у поведінці капітана, дуже насторожували. Може, це наслідок хвороби. Якщо пам'ять не повернулася до Чумака, то чи зможе він провести судно крізь вузький стрімчастий прохід?

Море ставало дедалі бурхливішим. Воно з розгону важко вдаряло хвилями в борти, наче мішками з піском.

Почалися рифи. У білій піні вони зводилися з морських глибин, як зуби. «Пошук» весь час вибирав собі шлях.

Капітан час від часу піднісив до очей морський бінокль і помолоділим дзвінким голосом подавав команди. Вадим дивувався з точності і чіткості його команд.

«Пошук» зайшов у вузький прохід між стрімчаками. Варто було відхилитися від заданого в лоції курсу на десяту частку градуса, щоб наткнутися на підводний виступ. Вадим сподівався, що капітан проситиме, щоб подали йому карту. Але Чумак вів судно по пам'яті, впевнено. Іноді бігцем позирав на прилади, перевіряючи себе, і усмішка розтуляла його обвітрені губи. Ось просто перед носом виросла сіра стіна, насунулася майже впритул, нависла над палубою. Було ясно видно дрібні тріщинки, жмутки моху.

Чумак був спокійний. Він подав команду, і ніс судна пройшов впритул виступу скелі. Вадим прислухався до чіткого голосу капітана-

на і думав, що так командують військові моряки, а Михайло Чумак ніколи не служив у військовому флоті.

Минуло ще кілька крутих заворотів, і несподівано перед моряками відкрилася дзеркальна бухта, сповнена синьої тиші. Легкі хмарини нерухомо зависли над зеленими крутолобими горами. Прозорий туман огортав воду, рівну й тиху, як скло.

Прибувши до бухти Мовчання, експедиція розгорнула роботу. Водолази дісталися до підводних печер. Повз них пропливали ілюміновані риби. Деякі мали на голові «прожектори». У них стріляли з підводних рушниць. Бражена стрілою, риба гасила свої «ліхтарі», ставала невидимою, та пізно. Разом з іншими глибоководними вона потрапляла на палубу. Тут, при денному світлі, вигляд в неї був зовсім не святковий. Ілюміноване диво перетворювалося на звичайну сіру рибинку. Учені часто сперечалися.

— Скільки років цій рибі? — питав професор свого колегу. — Двісті? П'ятсот? Гляньте, яка сила, як вона вреться із сітки! А ось я, людина, цар природи, розпоряджаюся її життям, а сам живу вдсятеро менше. Хіба не парадокс?

— Що ж, нічого дивного, — спокійно зауважив другий науковець, — особливості будови риб, винятково сприятливе середовище...

Він обплутав рибу проводами, що тяглися від приладу, і, дивлячись на шкалу, промовив:

— А втім, і ваша «могутня» риба старіє. Зовні цього не скажеш, але її електричний заряд уже вчетверо менший, ніж у молоді.

Електрична ж нейтральність живого організму — це, вважай, його смерть. Отже, в основі обміну речовин — обмін енергії. Тільки оволодівши цими процесами, людина стане по-справжньому могутньою і зможе подовжувати своє життя безконечно.

Через півтора тижні, закінчивши роботу, експедиція залишила бухту Мовчанья. «Пошук» вирушив до рідного порту.

Вадим дивився на високу постать капітана і не витримав, у розмові спитав:

— А ви мене так і не впізнали?

Чумак похитав головою. І якусь мить подумавши, додав:

— Облишмо цю розмову до Одеси.

У порту експедицію зустрів сам начальник управління пароплавства. Поряд з ним стояло кілька чоловік у цивільному. Тільки-но спустили трап і капітан зійшов на берег, вони оточили його, про щось жваво розпитуючи, потім кудись повели. Чумак повернувся через кілька годин. Вадим терпляче ждав. Він не нагадував капітанові про його обіцянку. Чумак сам згадав про неї.

Він запросив Вадима прогулятися по набережній. Біля триповерхового будинку вони зупинилися, сіли на лаву.

— Уважно придивіться до людей, що заходять до цього будинку,— сказав Чумак.

Вадим придивлявся до кожного. Переважно то були зовсім літні люди, декого з них вели діти.

Особливо запам'ятовся один старий — згорблений, але з гарним мужнім, густо помереженим зморшками обличчям. Видно, він прожив бурхливе життя. Обличчя те промов-

ляло, що не вгамувалися бурі в душі цієї літньої людини, що вони могли б війнути з новою силою, якби сміливий мудрець зумів повернути молодість тілу...

— А тепер прощайте,— сказав Чумак.— І зустрінемося отут через вісім днів о дев'ятому ранку. Не забудете?

Останніх слів можна було б і не говорити.

Вадим спізнювався на дві хвилини. Це небагато, але для людини, яка звикла до точності, неприємно. Таксі застряло в «пробці» біля площі, потім довелося плестись у хвості молоковоза.

Під'їжджаючи до місця зустрічі, Вадим уже крізь віконце машини побачив капітана. Поруч з ним сидів другий моряк. Вони про щось жваво розмовляли. Вадим вискочив з машини і поспішив до них.

Той, що розмовляв з Чумаком, на цей час повернувся у Вадимів бік. Вадим зупинився. Серце калатало. Перед ним був двійник капітана, тільки на вигляд молодший. Двійник підвівся, простяг руку:

— Здоров Вадиме. Здрастуй, друже! Впізнаєш?

Так, то був справжній Михайло Чумак, він анітрохи не змінився з того часу, коли вони розлучилися. А позад нього стояв той, хто був капітаном на «Пошуку». Тепер він сміявся, дивлячись на розгубленого помічника.

Вадим нічого не тямив. «Хто ж це? Що сталося?»

Тим часом з будинку вийшов молодий чоловік.

— Професор Семенов,— сказав капітан.

Професор побачив моряків і швидко пішов до них. Він міцно потис капітанові руку:

— Завжди радий вас бачити, Василю Трохимовичу. То як, молодієте?

— Точно так, товаришу професор! — жартома відповів Василь Чумак. Під час плавання у мене навіть нові зуби почали прорізуватися. То мій помічник лікаря покликав. Уявляєте, як здивувався б лікар, якби побачив, що в зрілого чоловіка прорізаються зуби! А то якимсь уночі постукав до мене вахтовий — тоді я ще користувався вставною щелепою. Вона в склянці була. Я спросонку спитав: «Хто там?» А без щелепи вимова, самі знаєте, не та і голос старечий...

Вадим був такий вражений, що не міг сміятися. Он хто він такий, їхній капітан! Старий потьомкінець, дев'яносторічний легендарний моряк, дід Михайла Чумака. Он звідки він так добре знає морську історію. Ось чому подавав команди по-військовому чітко! Адже тривалий час був командиром міноносця «Стрімкий»! Та як же він знову став молодим? Отже, в цьому домі...

— У цьому домі повертають молодість, — сказав своєму помічникові капітан Василь Чумак. — Я поясню вам, як це робиться, і коли в чомусь припускає помилки, професор мене підправить...

— Цікаво, цікаво, як ви засвоїли нашу науку, — мовив професор Семенов.

— Повернення молодості з давніх-давен було найсвітлішою мрією людства. Ще алхіміки пробували приготувати «еліксир життя», «еліксир молодості». Тоді хірурги в різних країнах, і в нас, у Росії, робили спроби

омолоджувати людину, пересаджуючи їй залози від мавпи. Але всі ці спроби були приречені, — розповідав Василь Чумак. — Перші по-справжньому успішні спроби лікування старості розчинами новокаїну велися в румунському інституті під керівництвом академіка Пархона. А молодий радянський вчений Іван Криволап створив препарати, які допомагають регулювати діяльність нервової системи. Професор Семенов працював над створенням полігормона, яким би можна було впливати на центральну нервову систему і водночас в такий спосіб давати організмові гормональне підживлення, підсилюючи діяльність усіх органів. Тоді до людини повертатиметься молодість. Молодість — ось природний стан людини! Так я кажу, професоре?

— Так! — підтвердив учений.

— А чи не можна бодай оком глянути на ваші лабораторії? — несміливо попросив Вадим і, боячись, щоб професор не відмовив, додав: — Я ще в школі захоплювався біологією...

Професор Семенов на якусь мить спохмурнів, але, мабуть, щасливе повернення Чумака вплинуло на його настрій.

— Одним оком можна, — мовив він.

Василь Трохимович здивувався:

— Що з вами, професоре? А я сподівався, що ви відповісте, як звичайно: «У нас не музей».

Вони пройшли услід за Семеновим у скляні двері-вертілки, пішли довгим широким коридором повз численні двері з табличками: «Лабораторія 3»... «Лабораторія 27»...

— Я покажу вам одну з наших головних лабораторій — тридцятую, — сказав учений.

Вадим опинився у величезному залі. Біля стін стояли зручні крісла, а в них сиділи хворі на старість. На їхніх руках, шиї, животі були різні накладки. Дроти від них тяглися до приладів. На екранах телевізорів спалахували й розбігалися зелені стрічки.

Професор підвів Вадима до одного хворого.

— Це колишній комбайнер, Яценко. Йому сімдесят п'ять, і він уже давно на пенсії. А тепер товариш Яценко наш пацієнт — видужує, і через три-чотири місяці зможе вернутися до улюбленої справи.

Вадим подумки відзначив, що ні професор, ні численні лікарі та сестри, що працюють в Інституті молодості, не вимовляють слова «хворий». Тут пацієнти просто одужують.

Професор Семенов показав на прилади:

— Це різні лічильники та осцилографи. За їх допомогою методом мічених атомів ми стежимо, як всмоктуються та проходять наші ліки в організмі. Ось зараз товаришеві Яценку ми ввели гормон інсулін, що входить до складу Препарату Молодості. Він поліпшує роботу печінки. Проходження цього гормону реєструє лічильник, а нервові збудження, що виникають, показує екран телевізора. Погляньте на колишнього та майбутнього комбайнера. У нього зараз нормальний колір обличчя, під очима немає набряків. А прийшов він до нас інвалідом.

— Старість треба і можна лікувати, — втрутився у розмову Василь Чумак, — хитрувато позираючи на професора. — Академік Пархон лікував її розчинами новокаїну, які

підвищують діяльність нервової та кровоносної систем. Але повного вилікування старості добилися тільки тоді, коли були вивчені та створені синтетичним шляхом усі гормони й стимулятори нервової системи, які увійшли до складу Препарату Молодості. Чи так, професоре?

— Атож, — кивнув учений. — Ви так розповідаєте про нашу роботу, начебто вона має от-от завершитися. Тим часом ми робимо тільки досліди. — Він повернувся до Вадима. — Василь Трохимович — один з наших перших, зовсім вилікуваних пацієнтів. Після ретельних перевірок ми, як бачите, навіть дозволили йому повернутися до попередньої роботи. На жаль, ми не могли сказати про це ні вам, ні команді. Так просив Василь Трохимович. Він побоювався, що коли команда дізнається, хто стоїть на капітанському містку, ставитиметься до нього як до якогось дива, а це заважало б працювати і йому, і людям. Це був найважливіший іспит і для нього, і для нас.

— Я таки справді почувався, як школяр перед іспитом, — пожартував старий потьомкінець, — однак варто мені було повернутися на море, будь-яка непевність геть зникла.

— Так... море... — сказав професор і замислився. Він думав про вічний рух життя, про людей. Одні в тридцять років безнадійно старі душею, іншим і в дев'яносто для молодості бракує тільки молодого тіла.

— Давайте погуляємо по бульвару, — запропонував Василь Чумак.

Вони вийшли на набережну. Поруч з Вадимом ішов Михайло.

— Кінчилася й моя служба в управлінні,— сказав він другові.— Уже рапорт подав. На море хочу. От тільки, на якому судні випадє служити?

Перед ними хвилювалося море, а білі яхти відпливали вдалину, танули в безмежній синяві.

ПІРАТ

ФАНТАСТИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

Пірат довго сидів біля магазину і чекав. Люди входили і виходили, двері раз у раз скрипіли, а Маленького Господаря все не було. У Пірата мерзли лапи, і він по черзі піднімав їх, щоб зігріти. Чим довше він сидів, тим частіше йому доводилося перебирати лапами. Його охоплював відчай, і він скімлив тихо й жалібно.

Аж ось у дверях з'явилося знайоме обличчя. Пес радісно підхопився. Проте це був інший хлопчик, дуже схожий на Маленького Господаря. Від нього пахло м'ятним льодяником і чужою оселею.

Час від часу біля Пірата зупинялися люди:

— Бідолашний собака!

— Як він змерз!

Ніхто не називав його по імені, але Пірат знав: говорять саме про нього. Він відчув, що його жаліють, і від цього ставало ще сумніше. Щось ніби підказувало йому: не побачить він більше ні Господарки, ні Маленького Господаря. Вони зникли, не залишивши жодного сліду. Недарма останнім часом він передчував недобре. Надто вже смачно годували його, лаццями

більше ніж звичайно. Це не могло бути просто так.

Потім Пірата привели до Чужого, який інколи приходив до Господарів і на якого не дозволялося гавкати. Маленький Господар демонстрував, як він навчив пса рахувати.

— Скільки буде два плюс три?

Пірат знав: якщо до нього звертаються зі словами «два» і «три», потрібно у відповідь гавкнути певну кількість разів,— тоді одержиш подарунок. А якщо кажуть «один» і «два», гавкати треба іншу кількість разів. Усіх цих правил гри його навчив Маленький Господар, якого Пірат дуже любив. Він запам'ятовував його слова не заради подарунка — грудочки цукру чи шматочка ковбаси,— в ім'я любові.

Чужий мав пса Рудика — маленького, вертлявого, схожого на лиса, з ним Пірат був знайомий. Вони стали гратися і так захопилися, що Пірат навіть не помітив, як зникли його Господарі. Але гра тривала недовго, поки Чужий не дав собакам по шматочку ковбаси. Пірат одержав більше, а Рудик образився. Спересердя пробував навіть вкусити свого хазяїна за палець, злостиво дивився на Пірата й погрозово гарчав. Напасти він не наважувався, хоч і був на своїй території. Але не тому, що Пірат був гостем, просто він був сильніший від Рудика, про що той знав.

Пірат вирішив негайно піти звідси, але як? Він дивився на двері і гавкав — кликав Господарів. Однак вони не з'являлися, а Чужий тільки перевіряв, чи добре зачинені двері.

Тоді Пірат вирішив схитрувати: він удав,

ніби заспокоївся. Слушний момент таки настав, коли Чужий зібрався кудись іти. Пірат шмигонув у відчинені двері — тільки його й бачили.

Довго бігав він вулицями міста, але ніяк не міг найти знайомий запах. Тільки от сьогодні здалося йому, що він бачить Маленького Господаря. З усіх ніг, радісно гавкаючи, кинувся він за ним через вулицю, ризикуючи потрапити під машину, однак наздогнати не встиг — Маленький Господар зайшов до магазину. І ось Пірат сидить, чекаючи на нього.

Звичайно, Пірат не знав, що Господарі поїхали до іншого міста, а взяти його з собою просто не змогли й віддали своєму знайомому. Але й не знаючи цього, він відчував — трапилось якесь лихо.

Пірат сидів, аж поки не зачинили магазин. Холод притупив його тугу, і він весь тремтів од холоду. Зрештою пішов звідси і довго бігав вулицями та дворами, шукаючи притулку. Теплий куточок знайшовся в одному дворі, біля труби кочегарки. Стомлено ліг, опустив голову на лапи й відразу ж заснув.

З того дня почалося Піратове бездомне життя. Воно було сповнене пошуками їжі і безпечного місця. Пса завжди супроводжував страх. Він лякався інших собак, якщо вони були сильнішими за нього, побоювався людей з незрозумілими намірами. Але найбільше він боявся машин, особливо після того, як одна з них боляче вдарила його. Відохла скавчав, аж поки біль не вгамувався.

Для нього стало мукою перебігати вулицю. Як тільки Пірат збирався ступити на територію машин, вони, гуркочучи, мчали просто

на нього. Намагався триматися ближче до пішоходів, але жах не давав йому зупинитися разом з людьми, коли вони чекали на зелене світло, і тоді Пірат ледве не потрапляв під машини. Та все ж серед безлічі злих автотомобілів він відрізняв і добрі. То були продовольчі фургони. Пірат знав: люди в синіх комбінезонах завжди дадуть чогось попоїсти.

Та одного разу, коли він безпечно підбіг до фургона, щоб на льоту підхопити шматочок ковбаси, людина в синьому комбінезоні взяла його на руки. Але замість того, щоб почастувати Пірата чимось смачним, вона кинула його до фургона. Опинившись серед кількох таких же бездомних собак, Пірат аж тепер згадав, що комбінезон цієї людини пах зовсім не ковбасами, а чужими псами. Були серед його несподіваних сусідів і вороги. Але зараз не до гризні, — охоплені панікою, вони намагалися будь-що вирватися з фургона...

Їх привезли до великого будинку. В ньому відчувався різкий неприємний запах. У коридорах снували люди в білих халатах. Вони не мали своїх запахів, й відрізнити їх було дуже важко.

Собак розсадили по вольєрах. Годували не те, щоб дуже ситно, але й голоду Пірат не відчував тут ніколи.

Настав день, коли Пірата перевели в окрему клітку. Спочатку йому було страшно від спрямованих на нього великих блискучих приладів, на яких спалахували різнобарвні змійки. Але згодом він звик і до приладів, і до ременів, що обперізували його тіло. Тільки одного разу він відчув біль — у той момент, коли йому вживлювали електроди.

Невдовзі Пірат познайомився з людьми, що працювали з ним, навчився відрізняти їхні обличчя й ходу. Він знав, що у маленької жінки, яка часто пахла смаженою рибою, можна випросити щось смачне. Для цього треба лежати нерухомо, поклавши голову на лапи. А прихильність худорлявого жвавого чоловіка в окулярах можна завоювати, якщо будеш демонструвати радість від його появи біля клітки.

Ну а догодити сердитому товстуну, якого звали Євгеном Петровичем, було дуже важко. Піратові він видався всемогутнім і всевидючим. Він знав наперед геть усе і терпіти не міг прикидання. Міг суворо покарати собаку, що насмівився послухатися.

У присутності Євгена Петровича Пірат починав нервово тремтіти, і від цього змінювалися показання приладів. Він з усіх сил намагався улесливо дивитися на свого господаря, демонструючи згоду виконати найменше його бажання. Євген Петрович з'являвся йому у снах, як щось неприступне, грізне, величне, мов труба кочегарки, біля якої він знаходив притулок.

Євген Петрович не часто був присутній на дослідах. Математик, інженер, біолог — він займався питаннями біоніки. У лабораторію він зазірав тільки для того, щоб перевірити, як виконуються його замовлення. Зрідка він власноручно підключав Пірата до приладів, крутив верньєри, лаючи недбалих наукових співробітників і лаборантів.

Під час одного досліду, сперечаючись з кимось, він тицьнув вилку не в ту розетку.

Пірата щось сильно вдарило, перед очима замиготіли вогняні кола, і він поринув у птьму.

...Отямився Пірат в іншій кімнаті. Він погано пам'ятав, що з ним сталося. Спробував стати на ноги. Лапи тремтіли і роз'їжджалися в різні боки, як у цуценяти, голова була важкою.

Минуло кілька днів. Пірат видужував. І ось одного разу, коли клітку залишили незамкненою, перед Піратом виникло нав'язливе видиво: ніби він вирвався з клітки, його намагаються зловити, але не можуть. Пірат знав, що двері в коридор відчинено — звідти долітав запах землі й трави. Виходить, зовнішні двері теж відчинені.

Пірат покрутив головою, скидаючи широкий ошийник, до якого тяглися дротики. Відчув різкий біль, але це не зупиняло його. Пес пробіг коридором і шмигнув у прочинені двері. За якусь мить Пірат уже був в одному із знайомих дворів й попрямував до смітника. Тут хазяйнував великий сибірський кіт, сердитий і самовпевнений, як Євген Петрович. У минулі часи Пірат не став би сперечатися з таким супротивником, а тепер він не поступиться. Зиркнувши на kota, що вигнув спину і виблискував очима, Пірат уже розраховував результат бійки. Якщо кіт таки наважиться напасти, його можна повалити на землю одним махом. Пірат загарчав і пішов на kota. І тоді трапилося диво: грізний супротивник фиркнув, жалібно нявкнув і втік.

Відвойований смітник Пірат зробив на деякий час своїм домом, а весь навколишній

район — своєю територією. І часом він вільно мандрував містом, не лякаючись машин і чужих собак. Тепер Пірат знав: якщо пройшла певна кількість автомобілів, обов'язково виникне інтервал, під час якого можна перебігти вулицю. Він уже не лякався сигналів, навчився розраховувати час, за який машина опиниться на безпечній відстані.

Більше того, Пірат точно визначав, який собака зважиться на нього напасти і в яку мить це станеться. Тому найспритнішого супротивника Пірат обов'язково зустрічав у найкращій позиції, зручній і для нападу, і для захисту. Через деякий час його владу на території у кілька кварталів визнали майже всі бездомні пси, — навіть ті, що були значно сильнішими за нього.

Якось Пірат збирався перебігати вулицю, але в останню мить почув гуркіт автомобіля і зупинився. Гуркіт був не таким, як звичайно, — досвідчений автомобіліст визначив би, що машина їде з шаленою швидкістю.

Поряд почувлися чісь кроки. Жінка з маленькою дитиною на руках ступила на бруківку. З другого боку вулиці її кликав чоловік.

Зелена сукня майнула перед очима Пірата. Раптом він побачив, що може трапитися, якщо жінка зробить ще хоч крок. Підкоряючись несвідомому пориванню, пес стрибнув, вчепився за сукню зубами і потяг жінку назад, до тротуару.

Жінка закричала, дитина заплакала. Якись люди кинулися до Пірата. Але тут із-за рогу вилетіла машина швидкої допомоги з ввімкненою сиреною й вихором промчала повз

них. Тільки тепер Пірат відпустив сукню. Однак тікати вже було пізно. Пес опинився у колі розгніваних людей. Високий чоловік у військовій формі спитав жінку:

— Це ваш пес?

Вона заперечливо похитала головою, ще не отямившись від переляку.

— Він рятував вам життя... — Військовий перевів погляд на Пірата й додав: — Нізащо не повірив би, якби не побачив на власні очі...

Пірат зацьковано дивився на людей, шукав шпарину для порятунку, але натопт навколо нього був таким щільним, що пробитися крізь нього було неможливо. Пес підібгав хвоста і тихо заскімлив:

— Ну-ну, друже, не бійся, — ласкаво мовив військовий. — Ніхто тебе зараз не образить...

— Та невже це наш пес, інститутський? — пролунав здивований голос.

З натопту вийшов товстяк і пояснив, що пес утік з лабораторії. Пірат відразу півнав його, і страх та покірність знову прокинулися в ньому. Він не пручався, коли Євген Петрович одяг на його шию якусь вірвовку і повів за собою.

Так Пірат знову опинився в інституті. Однак його становище різко змінилось. Справа в тому, що Євген Петрович уже кілька років працював над дисертацією. Такого дивовижного факту він не міг пропустити.

Євген Петрович обстежив пса і з'ясував, що його поведінка під час рятування жінки була не випадковою, — у Пірата виявилися дивовижні здібності. Мабуть, удар струму, коли

Євген Петрович тицьнув вилку не в ту розетку, спричинився до тих незвичайних змін. Невпевні зв'язки, що утворилися в мозкові під час занять з Маленьким Господарем, несподівано посилилися і закріпилися. Пес міг передбачати події, або, як висловлювався Євген Петрович, «розраховувати майбутнє».

«У цьому нема нічого надприродного, — говорив він на симпозіумі. — Загальновідомо, що майбутнє можна розрахувати, ступінь точності розрахунків залежатиме від кількості переробленої інформації та якості самої переробки. Майбутнє можна розрахувати з надзвичайною достовірністю, якщо володіти абсолютною інформацією та вміти ідеально рахувати. А мозок нашого Пірата одержав здатність до розрахунків у досить великих масштабах.

Після симпозіуму Євген Петрович почав ставитися до Пірата з подвійною увагою. Через вживлені проводи він підключав його мозок до апаратів і машин. Після кількомісячного тренування мозок почав працювати, як справжня обчислювальна машина, і за частки секунди перемножував семизначні числа. Відповіді виводились на екран осциллографа і на друкуючий пристрій. Розшифровував їх та перевіряв сам Євген Петрович. Найразючіші результати було одержано у співробітництві: собачий мозок — обчислювальна машина.

Тепер Пірат дозволяв себе годувати лише одному лаборантові, і то вже не пес повинен був виявляти радість від появи лаборанта, а навпаки, бо інакше вундерпес відвертався від їжі, навіть не полюхавши її.

Євген Петрович особисто перевіряв, як годують та купують Пірата. Щотижня переглядав результати медичних обстежень і дуже хвилювався, коли у пса раптово збільшувалось РОЕ, чи падала кількість гемоглобіну.

А Пірат ніби кепкував з усього. На його морді усе частіше з'являвся дивний вираз: очі мружилися, ніс морщився, нижня щелепа ледь відвисала й з'являвся кінчик гострого рожевого язика. Цей вираз вельми непокоїв Євгена Петровича, котрий хотів знати про свого улюбленця все. Однак ані кращі ветеринари, ані будь-які інші лікарі або вчені-собакознавці не могли розшифрувати загадковий вираз собачої морди. Вони припустили, що так Пірат «замислюється». Дехто із занепокоєнням казав про перевантаження, яких зазнає собачий мозок під час складних обчислень.

І, звичайно, ніхто з них не міг припустити, що це був лише вираз зневаги до Євгена Петровича. Ще б пак, адже той рахував значно гірше, ніж він...

З М І С Т

У ПІДВОДНИХ ПЕЧЕРАХ	3
ЦІНА ЗОЛОТА	156
ТАЄМНИЦЯ ПРОФЕСОРА КОНДАЙГА	170
МОРЕ ВИРУС В НАС	195
ПІРАТ	213

Р75 Росоховатский И. М.
В ПОДВОДНЫХ ПЕЩЕРАХ. Фантастическая повесть и рассказы. Для среднего школьного возраста. (Художник Г. С. Зубковский)—К., «Веселка», 1979.— 224 с., ил.— (Серия «Приключения. Фантастика»).

Сборник составляют: остросюжетная фантастическая повесть «В подводных пещерах» и рассказы «Цена золота», «Тайна профессора Кондайга», «Море бушует в нас», «Пират».

Р 70803—051
М206(04)—79 191—79 4803010200

У2

СЕРИЯ «ПРИКЛЮЧЕНИЯ. ФАНТАСТИКА»

Игорь Маркович Росоковатский

В ПОДВОДНЫХ ПЕЩЕРАХ

Фантастическая повесть, рассказы

(На украинском языке)

Для среднего
школьного возраста

Художник

Георгий Семенович Зубковский

Издательство «Веселка»,
Киев-4, Бассейная, 1/2

Редактор *Л. Т. Василенко*

Художний редактор *В. С. Крюков*

Технічний редактор *К. П. Богдан*

Коректори *Н. В. Третиниченко, С. В. Гордіюк*

Информ. бланк № 1564

Здано на виробництво 10. 05. 1978 р.

Підписано до друку 1. 12. 1978 р.

БФ 38008. Формат 70×90^{1/32}. Папір друк. № 1

Гарнітура шкільна. Друк високий.

Фіз. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 7.79.

Умовн. друк. арк. 8,16. Тираж 65 000.

Зам. № 988-8. Ціна 35 коп.

Видавництво «Веселка», Київ-4, Басейна, 1/2.

Львівська книжкова фабрика «Атлас»
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР.
Львів-5, Зелена, 20.

35 коп.

